

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

KOLLEKTİF EKONOMİLERİN PİYASA EKONOMİSİNE
DÖNÜŞÜM SORUNU
VE
POLONYA ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

T.C. YÖKSEKÖĞRETİM KURULU
TEZ DANIŞMANI MERKEZİ

Hazırlayan
M.Alper DEMİRBUGAN

120515

Tez Danışmanı
Prof.Dr. İsmail BULMUŞ

Ankara – 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mesut Alper DEMİRBUGAN' a ait Kollektif Ekonomilerin Piyasa Ekonomisine Dönüşüm Sorunu ve Polonya Örneği adlı çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

İÇİNDEKİLER

Sayfa

GİRİŞ	1
1. DÖNÜŞÜM SORUNU.....	3
1.1. Dönüşüm Sorununun Kapsamı	3
1.2. 'Evrimsel' Yaklaşımla Dönüşüm Süreci.....	11
1.3. Reform Tartışmaları	19
1.4. İstikrar ve Liberalleşme Programlarının Etkilerine İlişkin Teorik Yaklaşımlar	27
1.4.1. Bastırılmış Enflasyon Modeli	28
1.4.2. Basitleştirilmiş İstikrar ve Liberalleşme Modeli.....	31
1.5. Reform Deneyimi	38
1.5.1. Genel Çizgileriyle Kurumsal ve Yapısal Değişim	39
1.5.2. Mülkiyet Yapısında Değişim	44
1.5.3. Makroekonomik Gelişmeler.	50
1.5.4. Büyüme Performansının Değerlendirilmesi.	58
2. POLONYADA DÖNÜŞÜMÜN BAŞLANGIÇ AŞAMASI.	62
2.1. Genel Çizgileriyle 1970-1989 Dönemindeki Gelişmeler.....	62
2.2. 'Evrimsel' Yaklaşımla Büyüme Krizinin Değerlendirilmesi	66
3. RADİKAL DÖNÜŞÜM AŞAMASI.	70
3.1. Radikal Aşamada Ekonominin Genel Görünümü.	71
3.2. Reform Programı Öncesi Ekonomik Durum.	74
3.3. Reform Programının Uygulanması: 1990-1991 Dönemi.....	82
3.4. Ekonominin Gelişme Evresi: 1992-2001 Dönemi.	94

Sayfa

4. RADİKAL DÖNÜŞÜM AŞAMASINDAKİ TEMEL EĞİLİMLER.	97
4.1. Mülkiyet Yapısında Değişim.	97
4.1.1. Mülkiyet Yapısına İlişkin Politikalarda Değişim	102
4.1.2. Özelleştirme Sürecine Etki Eden İlgili Grupları	106
4.1.3. Özelleştirme.....	112
4.1.4. 'Yeni Özel Sektör' Gelişimi.	120
4.1.5. Mülkiyet Yapısındaki Değişimin Politik Yapıya Etkisi.	127
4.2. Dışa Açılma	131
4.2.1. Doğu Bloku Ülkeleriyle Ticaretle Gerileme	134
4.2.2. Avrupa Topluluğu Ülkeleriyle Ticaretin Gelişimi.	136
4.3. Gelir Dağılımında Değişim	139
4.3.1. Yoksulluk Düzeyinde Değişim.....	140
4.3.2. Gelir Dağılımında Bozulma	145
SONUÇLAR.....	150
KAYNAKÇA	152
EKLER.....	166
ÖZET	170
ABSTRACT.....	171

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1:	OECD ve Doğu Avrupa Ülkelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (Ortalama, %).....	5
Çizelge 2:	1989'da Küçük ve Orta Boy İşletmelerde İstihdamın Firma Boyutuna Göre Dağılımı(%).....	5
Çizelge 3:	İmalat Sektöründe Seçilmiş Kollektif Ekonomiler ve Piyasa Ekonomileri İçin Girdi Stoklarının Çıktı Stoklarına Oranları (1981 - 1985 dönemi ortalaması).....	9
Çizelge 4:	Değişik Seçimlerde İdeolojik Grupların Oy Oranları(%).....	27
Çizelge 5:	Reform Sürecindeki Ülkeler İçin Dönüşüm Göstergeleri.....	41
Çizelge 6:	Dönüşüm Sürecindeki Ülkelere İlişkin Ekonomik Göstergeler.....	43
Çizelge 7:	1990-1995 Döneminde Çıktının Sektörel Bileşiminde Değişim(%).....	44
Çizelge 8:	1998'de Reform Sürecindeki Ülkelerde Mülkiyet Dağılımına İlişkin Göstergeler.....	46
Çizelge 9:	Reform Sürecindeki Ekonomilerde Yeni Özel Sektörün GSMH İçindeki Oranı	47
Çizelge 10:	Çek Cumhuriyetinde 1993-1997 Döneminde Firma Sayısı ve Toplam İstihdamın, Firma Boyutuna Göre Dağılımı.....	48
Çizelge 11:	1989 -1998 Döneminde Enflasyona İlişkin Gelişmeler.....	52
Çizelge 12:	1988-1995 Döneminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Düzeyinde Değişim.....	53

Sayfa

Çizelge 13: Reform Sürecindeki Ülkelerde 1990 -1998 Döneminde GSMH'nın Değişimi(Bir önceki yıla göre% değişim)	54
Çizelge 14: Dönüşüm Sürecindeki Ülkelerin Büyüme Performansı ve Coğrafi Konumlarına Göre Sınıflandırılması	55
Çizelge 15: 1990-1998 Döneminde Reform Sürecinde Ülke Gruplarına Göre GSMH'nın Değişimi	56
Çizelge 16: 1989-1996 Döneminde Dönüşüm Sürecinde Yer Alan Ülkelerin Büyüme Performansına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	61
Çizelge 17: 1989-2001 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler	72
Çizelge 18: 1989 - 1998 Döneminde Üretim Yapısında Değişim.....	73
Çizelge 19: Polonya da 1989 da Gelişmenin Sosyal Göstergeleri.....	74
Çizelge 20: 1988'de Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı	75
Çizelge 21: Toplam İstihdamın OECD Ülkeleri ve Kollektif Ekonomilerde Sektörlere Göre Dağılımı	76
Çizelge 22: Sanayideki İstihdamın Firma Boyutuna Göre Dağılımı	77
Çizelge 23: Seçilmiş Doğu Avrupa Ülkelerinin 1989 Yılındaki Makroekonomik Koşulları	78
Çizelge 24: 1988 - 1990 Döneminde Döviz Kurlarındaki Değişim	79
Çizelge 25: 1988 - 1989 Döneminde Para Arzındaki Değişim	81
Çizelge 26: 1990 - 1991 Döneminde Ekonomik Göstergeler	84
Çizelge 27: Seçilmiş Doğu Avrupa Ülkeleri İçin 1990-1993 Dönemindeki Makroekonomik Gelişmeler	85

Sayfa

Çizelge28:	1989 - 1990 Döneminde Dış Ticaret Hacmindeki Değişim	86
Çizelge 29:	Sübvansiyonların Bütçe Harcaması İçindeki Payı (%).....	87
Çizelge 30:	1989 -1992 Döneminde Üretim Malları, Gıda Maddeleri, Gıda Dışı Mallar ve Hizmet Fiyatlarındaki Artışlar	88
Çizelge 31:	Katma Değer'in Sektörel Dağılımı (%).....	89
Çizelge 32:	1990 Yılında GSMH daki Değişim (%).....	90
Çizelge 33:	Arz ve Tüketici Anketlerine Dayalı Tüketim Verilerinin Karşılaştırılması	91
Çizelge 34:	1990 Yılında Stoklardaki Değişim (GSMH'nin %si).....	92
Çizelge 35:	Fayda Kazanç- Kayıp Oranları	93
Çizelge 36:	1990 -2001 Döneminde Polonya ve Seçilmiş Komşularında GSMH'nın Değişimi	95
Çizelge 37:	Polonya da 1990 - 1998 Döneminde Özelleştirmenin Gelişimi.....	116
Çizelge 38:	Polonyada 1989 - 1994 Döneminde Sektörel Çıktının Mülkiyet Bileşenlerine Göre Dağılımı	121
Çizelge 39:	1990 -1995 Döneminde Farklı Mülkiyet Biçimleri için İstihdam Düzeyindeki Değişme	122
Çizelge 40:	1990 -1995 Döneminde Kurulan Özel Firmaların Miktar ve Büyüklükleri	124
Çizelge 41:	1990 -1995 Döneminde Kurulan Özel Firmaların Gelişimi....	126

Sayfa

Çizelge 42: Siyasi Partilerin Seçmen Desteğine İlişkin Regresyon Katsayıları.....	130
Çizelge 43: 1985 -1991 Döneminde Polonyanın CMEA ve AT' ye Yaptığı İhracatın Bileşimi (%).....	136
Çizelge 44: 1993-1998 Döneminde AT ile Yapılan Ticaretin 'Nihai Ürün' Kategorilerine Göre Dağılımı	137
Çizelge 45: 1993-1998 Döneminde AT İle Yapılan Ticaretin Faktör Bileşenlerine Göre Dağılımı	138
Çizelge 46: Polonya da 1993 de Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Sınırı İlişkileri	142
Çizelge 47: Polonya' da 1994'de sosyoekonomik- Demokrafik Faktörler ve Yoksulluk Oranı Arasındaki İlişkiler	143
Çizelge 48: Polonya' da 1993' de Yoksulluk ve İşsizlik Arasındaki İlişkiler (%)	144
Çizelge 49: 1987 - 1992 Döneminde Ücret Dağılımında Değişme	148
Çizelge 50: 1987-1992 Döneminde Beyaz Yakalıların Ücretlerinin Beden İşçileri Ücretlerine Oranı	149

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1: Reel gelir ve faydanın değişimi	30
Şekil 2: Konvertibilitenin dış ticarete etkisi	33
Şekil 3: Liberalleşme ve istikrar sürecindeki kolektif ekonomilerde döviz kuru ve ithalat ilişkisi	34
Şekil 4: Dönüşüm sürecindeki ülkelerde büyüme performansı ve liberalizasyon düzeyi arasındaki ilişki.....	59
Şekil 5: Yoksulluk oranı ve reel gelirin değişimi	141
Şekil 6: Gelir Dağılımında Değişim	145
Şekil 7: Sosyoekonomik grupların gelir düzeylerindeki değişim.....	146

EKLER LİSTESİ

Sayfa

Ek 1: EBRD Dönüşüm Göstergeleri Sınıflandırma Sistemi.....	169
--	-----

GİRİŞ

Kollektif sistemin piyasa ekonomisine dönüşüm süreci, 1990'ların başında, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliğinde politik liderliklerin değişmesiyle birlikte hızlanarak, 'radikal aşama' olarak adlandırılabilir yeni bir döneme girmiştir. Dönüşüm sürecinde ortaya çıkan temel eğilimlerin, Polonya örneğine dayalı olarak incelenmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Birinci bölüm, dönüşüm sorununun tartışılması ve radikal aşamadaki reform deneyiminin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu bölümde önce dönüşüm sorunu, devralınan ekonomik sorunlar, reform programlarının öğeleri ve büyüme üzerindeki etkiler boyutlarında ele alınmaktadır. Bunu takiben, dönüşüm süreci, 'evrimci' yaklaşımla irdelenmektedir. Radikal aşamanın başlangıcında yaşanan, reform stratejilerine ilişkin tartışmalara ve istikrar ve liberalleşme programlarının etkilerine ilişkin teorik modellere bu bölümde yer verilmiştir. Daha sonra, dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin, radikal aşamadaki ekonomik performansları, kurumsal ve yapısal değişim, mülkiyet yapısında değişim ve makroekonomik gelişmeler boyutlarında incelenmektedir.

İkinci bölümde, Polonya'da dönüşümün başlangıç aşaması olarak kabul edilen, 1970 -1989 dönemindeki gelişmeler incelenmektedir. Bu dönemdeki ekonomik gelişmeler genel çizgileriyle açıklandıktan sonra kollektif ekonomilere özgü bir olgu olarak ortaya çıkan 'büyüme krizi', 'evrimci yaklaşımla' irdelenmektedir.

Üçüncü bölüm, Polonya' da 1989' un sonunda politik yönetimin değişmesiyle girilen ve hala sürmekte olan radikal aşamadaki ekonomik gelişmelerin genel çizgileriyle incelenmesine ayrılmıştır. Ekonominin radikal aşamadaki genel görünümüne değinildikten sonra, reform programı öncesinde içinde bulunulan durum karşılaştırmalı bir yaklaşımla ortaya

konulmaktadır. Bu aşamadaki gelişmeler, reform programına ilk tepki dönemi ve ekonominin gelişme evresi olmak üzere iki ayrı dönemde incelenmektedir.

Dördüncü bölümde, radikal aşamada belirginleşen temel eğilimler, mülkiyet yapısında değişim, dışa açılma ve gelir dağılımında değişim boyutlarında, 'evrimci' bir yaklaşımla incelenmektedir.

Son bölümde çalışmada ortaya çıkan başlıca sonuçlar verilmektedir.

1. DÖNÜŞÜM SORUNU

Kollektif ekonomilerin piyasa ekonomisine dönüşümü, merkezi planlama kurumları işlerliğini yitirirken, bunların yerini kapitalist kurumların alması biçiminde gelişen tarihsel bir süreçtir. Koladko(2000:274), kurumsal değişimi içeren dönüşüm sürecinin evrimsel biçimde geliştiğini vurgulamaktadır. Bu süreç, 1990'larda, sistem değişikliğine ilişkin politik kararlılığa sahip hükümetlerin iktidara gelmesiyle ivme kazanmıştır. Reform sürecinin başlangıcında kollektif ekonomilerin göreceli olarak farklı konumda bulunmaları, aynı amaca yönelmiş olmakla birlikte politik yönetim ve akademik çevrelerde, reform stratejilerinin yoğun olarak tartışılmasına neden olmuştur. Reform sürecinde ortaya çıkan veriler, bu stratejilere ilişkin teorik yaklaşımların ampirik olarak sınanmasını sağlamıştır.

1.1. Dönüşüm Sorununun Kapsamı

Dönüşüm sürecine giren kollektif ekonomilerin gündemi, İkinci Dünya savaşının ardından Almanya ve Japonya'da ve geçtiğimiz otuz yıl içinde Şili, Meksika, Arjantin, Peru, Bolivya, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerde uygulanan reformlardan çok farklıdır.

Savaş sonrası Almanyasında yürütülen yeniden yapılanma programı, on yıl kadar süren faşist yönetim altındaki buyurgan bir ekonomi ve İkinci dünya savaşının ardından piyasa düzenlemesini içeriyordu. Ekonomi ulusallaştırılmadığı gibi bütün yasal piyasa kurumları da savaşı batmadan geçirmişti. Japon ekonomisi de savaşta ağır hasar görmekle birlikte, ağırlıklı olarak özel mülkiyet altındaydı. Piyasa mekanizması, savaş sırasında emir tarzı düzenlemelerle kısmen askıya alınmıştı (Sachs 1995).

Ekonomik sistemlerini değiştirmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerin çoğu, yüksek enflasyon altında, katı kurallı ve dış rekabete kapalı ekonomilerle karşı karşıya kaldılar. Bu ülkelerin yapısal çarpıklıkları, eski

sosyalist ülkelerin devraldıkları çarpıklıklar kadar büyük değildi. Bu ülkelerin hepsi reformlarını özel mülkiyetin tanındığı bir ekonomide sürdürdüler. Şili'deki geçişin, eski sosyalist blok dışında en kapsamlı ve köklü geçiş olduğu söylenebilir. Buna rağmen, Şili'de 1970'ler ve 1980'lerde kaydedilen dönüşüm, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliğiyle karşılaştırıldığında daha küçük boyuttadır(Edwards ve Edwards ;1991). Marer ve Zecchini(1991:184), zayıf bir özel sektör, siyasi tekel, ağır politik çarpıklıklar ve makroekonomik dengesizlik gibi sorunların bir araya geldiği durumlarla daha önce Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde karşılaşıldığını belirttikten sonra, sosyalist bir ekonominin dönüşümü için gerekli koşullar dikkate alındığında, sorunun kendine özgü olduğunu vurgulamaktadır. Benzer bir görüş Balcerowicz (1994:80) tarafından şöyle dile getirilmektedir. 'Kapitalizm, 1948' den önce Almanya'da askıya alınmış, Latin Amerika' da reform denemeleri sırasında çarpıklığa uğramış, fakat sosyalist yönetimlerde tahrip edilmiştir'.

Kollektif uygulama sırasında oluşan sorunlar, iktidara gelen demokratik hükümetlerin izlediği reform programlarının gündemini belirlemiştir. Reform sürecinin başlangıcındaki koşulların etkisi, sektörel yapı, fiyat mekanizması, mülkiyet, kurumsal yapı, makroekonomik denge ve dış borç yükü boyutlarında incelenebilir.

Kollektif dönemde sektörel dağılım ve sektörel yapı, gelişmiş batılı bir ekonomiden önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Sanayi sektörü, tarım ve hizmet sektörünün aleyhine, aşırı büyümüştür(Çizelge1). Merkezi planlama uygulamasında, ülkelerin göreceli üstünlüklerinden ziyade ölçek ekonomisinden yararlanmak ön planda tutulduğundan, küçük ve orta ölçekli firmalar yok denecek kadar azken, üretimin büyük bölümünü gerçekleştiren devlet işletmeleri çok büyük ölçeklidir(Çizelge 2). Dolayısıyla, etkin bir piyasa ekonomisine yönelik dönüşüm, kaynakların sanayi sektöründen, hizmet sektörüne doğru büyük ölçüde yer değiştirmesini gerektirmektedir. Castanhaira ve Popov(2000:3), 'aşırı sanayileşmiş' kolektif ekonomilerin

dönüşüm sürecinde ortaya çıkan bu durumun, 'sanayileşme çabası' içindeki gelişmekte olan ülkelerden farklılığına dikkat çekmektedir.

Çizelge 1 : OECD ve Doğu Avrupa Ülkelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (Ortalama, %)

	Tarım	Sanayi	Hizmet
En Zengin 8 OECD Ülkesi(1991)	5.5	29.8	64.7
Doğu Avrupa Ülkeleri(1989) ^a	16.5	40.8	42.5

^a Doğu Almanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'yı içermektedir.
Kaynak: Castanheria ve Popov 2000:4)

Çizelge 2: 1989'da Küçük ve Orta Boy İşletmelerde İstihdamın Firma Boyutuna Göre Dağılımı(%)

Firma Boyutu	<100
Batı Almanya	14.1
Fransa	22.5
İtalya	32.3
Doğu Almanya	1.0
Çek Cumhuriyeti	0.1
Macaristan	4.5
Polonya	1.4

Kaynak: Castanheria ve Popov 2000:4)

Kollektif ekonomilerde, kaynak dağılımındaki bozulma, fiyat mekanizmasındaki bozulmanın yansımasıdır. Kollektif uygulamada, fiyatlar, esnek fiyat mekanizması yerine merkezi planlamayla belirlenmiştir. Fiyatlar, mal ve hizmetlerin göreceli değeri ve kıtlığını yansıtmaktan uzaktır. Dolayısıyla, üretim faktörlerinin etkin biçimde yeniden dağılımı ve arz talep dengesinin yeniden oluşumu, fiyat mekanizmasının serbestleştirilmesini gerektirir. Reform sürecinin başlangıcında alınacak böyle bir karar, kaçınılmaz olarak çıktı düzeyinde düşüş, işsizlik düzeyinde artış ve gelir dağılımında bozulma biçiminde yan etkiler yaratacaktır.

Kollektif dönemin sonunda, belirgin mülkiyet hakkı, özel firmaların piyasaya giriş ve çıkışına ilişkin ticaret hukuku düzenlemeleri, finansal piyasalar, ticari bankacılık sistemi, açık işgücü piyasası ve piyasa düzenine uygun vergi sistemi mevcut değildi. Dolayısıyla, işleyebilir bir piyasa ekonomisine geçiş, bu alanlarda kurumsal reformları gerektirmektedir. Castanhaire ve Popov(2000:2)' a göre, üretim araçlarının çok büyük oranda

devlet mülkiyetinde bulunması, Latin Amerika ülkelerinin tersine devlete, özelleştirilme yoluyla, toplumsal refah dağılımını doğrudan kontrol edebilme yeteneği sağlamaktadır.

Kollektif ekonomiler, reform süreci öncesinde ciddi makroekonomik dengesizlik içindeydiler. Fiyat kontrolü uygulaması ve genişleyici makroekonomik politikaların etkisiyle, fiyatlar genel düzeyi, sistematik olarak makroekonomik dengeyle uyumlu düzeyin altında yer almaktaydı. Dolayısıyla, yaygın ve kronik mal ve hizmet kıtlığı söz konusuydu. Bu olgu reform öncesi parasal fazlalık olarak da adlandırılmaktadır. Parasal fazlalıkla uyumlu olarak, resmi kurdan döviz talebi ciddi boyuttaydı ve sürekli biçimde fazlalık gösteriyordu. Merkez bankası, ithalatçılara resmi kurdan otomatik olarak döviz sağlayacak araçlara sahip olmadığından döviz tahsisi sistemi geçerliydi. Yani, konvertibilite yoktu.

Reform sürecinin başlangıcında, kollektif ekonomiler, Romanya dışında ağır dış borç yükü altındaydı. 1989'da Macaristan'ın, yıllık dış borç ödemesi, ihracat gelirinin %49'u, toplam dış borç yükü ise GSMH'sının %66'sı oranındaydı. Aynı yılda, Bulgaristan, Hırvatistan ve Polonya için dış borç yükünün GSMH'ya oranı ise sırasıyla, %51, %75 ve %63'dür (Castanheria ve Popov 2000:6).

Kollektif ekonomiler, reform programlarını uygulamaya koyarken, başlangıç koşulları açısından göreceli olarak farklı pozisyondaydılar. Macaristan' da 1968'den, Polonya'da ise 1970'lerin başından itibaren aşamalı olarak girişilen reform çabaları bu ülkeleri, mülkiyet ve koordinasyon ilişkileri, yani kurumsal yapı açısından piyasa ekonomilerine yaklaştırmıştır. Doğu Almanya, Arnavutluk ve Rusya'da ise merkezi planlama katı biçimde uygulanmış, özel girişime çok sınırlı olarak yer verilmiştir(Castanheria ve Popov 2000:7).

Kollektif uygulama sırasında oluşan sorunlar, bu dönem sonunda iktidara gelen demokratik hükümetler için, Castanheria ve Popov (2000:7)' un değimiyle 'bir sistem seçimi' sorunu biçiminde belirginleşmiştir. Geleneksel

merkezi planlama sistemini ortadan kaldırılarak, özel mülkiyete dayalı piyasa ekonomisine geçilmesi, ortak kararı oluşturmuştur. Kornai(2000), kolektif dönem sonrası dönüşüm sürecini, piyasa ekonomilerinde girilen sistemsel değişim girişimleriyle karşılaştırırken, iki belirleyici özelliğin altını çizmektedir. Bunlar, Kornai' nin terminolojisiyle 'satıcılar' piyasasından 'alıcılar' piyasasına ve 'yumuşak bütçe kısıtlaması'ndan 'katı bütçe kısıtlaması' na geçiştir. Blanchard(1997) ise dönüşüm sürecinin temel öğelerini, kaynakların yeni faaliyetler doğrultusunda yeniden tahsisi ve varlığını sürdürebilen firmaların yeniden yapılanması olarak belirtmektedir.

Kollektif ekonomik sistemden, serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bir dizi reformun uygulanması önerilmektedir. Reform sürecinin başında, Fischer ve Gelb(1991:91-105) tarafından önerilen ve 'minimum reform paketi' olarak da adlandırılan reform grubu önerileri aşağıdaki temel öğelerden oluşur.

- i) Makroekonomik istikrar önlemleri
- ii) Fiyat ve piyasa reformu
- iii) Özelleştirme ve yeniden yapılanma
- iv) Kurumsal değişiklikler

Makroekonomik istikrar politikası, arz ve talep arasındaki genel dengesizliğin giderilmesi, enflasyonun düşürülmesi, bütçe ve ödemeler dengesinin sağlanmasını amaçlar.

Fiyatlar ve dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması, piyasa tahsis mekanizmasının işleyebilmesi ve ekonominin uluslararası ticaretin göreceli avantajlarından yararlanabilmesi açısından gereklidir.

Özelleştirmenin uygulanması, devlet işletmelerinin ticarileştirilmesi, ve tekelleşmenin önlenmesini gerektirir.

Kurumsal değişiklikler, ekonomik yaşamın başlıca alanlarını düzenleyen yeni yasal çerçevenin hazırlanması ve mülkiyet hakkının belirginleştirilmesini içerir.

Böyle bir reform paketinin uygulanmasının, başlangıçta ekonomik performans üzerindeki belirgin etkisi, çıktı düzeyindeki düşüş biçiminde kendini gösterecektir. Kollektif ekonomilerde, dönüşüm sürecinin başlangıç aşamasında ortaya çıkan çıktı düzeyindeki düşüş, bir ölçüde dönüşümün maliyeti olarak kabul edilebilir. Kollektif ekonomi teorisi ve bu teoriyi destekleyen veriler ışığında çıktı düzeyindeki düşüşün diğer bölümü, verilerin yanlış rapor edilmesi sonucunda gerçekte var olmayan çıktının kaybı ve daha verimli bir ekonomik sisteme geçişin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan çıktı kaybı boyutlarında incelenebilir.

Çıktı düzeyinde düşüşün kaynaklarından birisi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde teşvik yapısının radikal olarak değişmesidir. Kollektif bir ekonomide mülkiyeti elinde bulunduran devletin, işletme yöneticilerini kontrol maliyeti çok yüksektir. Özel mülkiyetin olmaması ajanların değişik biçimlerde fırsatçı davranışlarını ortaya çıkarır. Çalma ve yanıltma gibi fırsatçı davranışlar Winiecki (1991:670)'nin ifade ettiği üzere piyasaların olmadığı bir ortamda ölçüm sorununu artırır. Yöneticilere pazarda gerçekleşen satış miktarı yerine, rapor edilen miktarlara dayalı olarak ödeme yapıldığından aldatma eğilimi yüksektir. Shitov(1981), 1980'lerin başında Sovyetler Birliğinde, her üç işletmeden birinde plan hedeflerini gerçekleştirme düzeyinin gerçek durumdan daha yüksek olarak rapor edildiğini öne sürmektedir. Hiyerarşik teşviklerin yerini piyasa teşvikleri aldığında, gerçekleşen üretim ve satış miktarları rapor edilecek ve istatistiklerde çıktının belirli bir oranını oluşturduğu görülen, ancak gerçekte olmayan çıktı ortadan kalkacaktır(Winiecki 1991:670), Kollektif ekonomilerde, çıktı düzeyinin gerçekte olduğundan yüksek gösterilmesine yönelik olarak raporlardaki uyarlamadan başka yöntemler de uygulanmıştır. Bu yöntemlerden en önemlisi çıktı yapısındaki örtülü değişikliklerdir. Winiecki(1991), aşağıda özetlenen üç yönetime değinmektedir.

Bir işletmenin çıktısını oluşturan ürün karışımı, daha yüksek fiyatlı bileşenin oranı artacak şekilde değiştirilir. Böylece toplam çıktı değerindeki artış, planlanan çıktı hedefine ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Uygun fiyat düşürülmesi yapılmaksızın düşük standartta girdi kullanımı yoluyla ürün kalitesinde tersine değişiklikler yapılır. Bu durumda, planlanan kar ve çıktı hedefi kolaylıkla gerçekleşecektir.

Ürün karakteristiğinde, standart ürünle karşılaştırıldığında çok küçük kabul edilebilecek değişiklikler yapılarak ürün fiyatı orantısız olarak arttırılır. Sahte yeniliğin sunumuyla oluşan daha yüksek fiyat ve katma değer, planlanmış çıktı ve kar hedeflerine daha kolay ulaşmayı sağlar.

Kollektif ekonomi uygulamasında, işletmelerin sürekli kıtlık ve girdilerin uygun olmayan tip ve kalitede teslimi ya da geç teslimi koşulları altında olması, belirsizlik durumunu hakim kılmıştır. Bu duruma işletmeler, plan hedeflerine ulaşamama riskini minimize edebilmek için girdi ve üretim faktörlerine aşırı talepte bulunarak tepki göstermişlerdir. Kollektif ekonomilerle piyasa ekonomilerinin stok yapıları arasındaki farklılık Çizelge 3' de görülmektedir.

Çizelge 3 :İmalat Sektöründe Seçilmiş Kollektif Ekonomiler ve Piyasa Ekonomileri İçin Girdi Stoklarının Çıktı Stoklarına Oranları (1981 - 1985 dönemi ortalaması)

Kollektif Ekonomiler	Oran	Piyasa Ekonomileri	Oran
Bulgaristan	5.07	Avusturya	1.06
Çek Cumhuriyeti	3.07	Almanya	0.71
Macaristan	6.10	Japonya	1.09
Polonya	4.49	Portekiz	1.66
Sovyetler Birliği	3.16	ABD	1.02
Ortalama	4.38		1.11

Kaynak :Kornai (1992)

Winiecki(1991:673), kollektif ekonomilerdeki işletmelerin davranışsal özelliklerindeki savurganlığa bir örnek olarak, plan hedeflerini gerçekleştirebilmek ve ilgili primi alabilmek için Varşova Araba Fabrikası (FSO)' nun bazı parçaları 500 km uzaklıktaki Szczecindeki bir üreticiden alıp helikopterle taşımalarını vermektedir. Kollektif ekonomilerde işletmelerin, eksik yedek parça veya ekipman temini için kendi taşıma araçlarını kullanmaları normal bir uygulamadır. Bu nedenle yumuşak bütçe

kısıtlaması altında, maliyet göz önünde bulundurulmadan bütün işletmeler mümkün olduğunca büyük nakliye filoları oluşturmuşlardır (Winiecki,1991:673). Benzer bir durum sermaye malları için de söz konusudur. Üretim ekipmanının çalışır durumda korunması için yedek parça ve ilgili aletlerin temini belirsizlik gösterdiğinden, bütün işletmelerde plan hedeflerine ulaşamamaktan çekinen yöneticiler, bunları işletme içinde üretmeyi seçer ve çeşitli metal işleme makineleri muhafaza ederler. Bu şekilde bir parçanın işletme içinde üretiminin maliyeti çok yüksektir. Sovyetler Birliğinde, kullanıcı işletmelerde üretilen araçların maliyetinin uzmanlaşmış işletmelerdeki maliyetin % 200 - 1000 üzerinde olduğu tahmin edilmiştir. Bu ülkedeki metal işleme makinelerinin sayısı ise 1989 da 1.9 milyon' a ulaşmış olup bu sayı ülkedeki operatör sayısından daha yüksektir (Winiecki ; 1991). Liberalleşme ve istikrar programının uygulanmaya konmasından sonra, arz ve talep ilişkisinin yeniden şekillenmesiyle birlikte üreticiler, tüketicileri araştırmaya başlayacak ve dolayısıyla işletme talebinde bir düşüş olacaktır. Bu düşüş sadece istatistiksel olmayıp çıktıda reel bir düşüşü ifade etmektedir. Kollektif ekonomiler, rekabet yeteneklerinin düşük olması nedeniyle kısa dönemde bu düşüşü telafi edemez. Dolayısıyla işletme talebinde düşüş yönündeki bir uyarılma, kaçınılmaz olarak toplam çıktı düzeyinde bir düşüşe dönüşecektir (Winiecki,1991:673). Arz ve talebin yeniden şekillenmesi, yumuşak bütçe kısıtlaması altında bulunmayan ve dolayısıyla maliyet maksimizasyonu doğrultusunda tepki gösterme eğilimi yüksek olan hanehalkının davranışını hızla değiştirmiştir. Kıtlığın ortadan kalkmasıyla aşırı satın alımlar ortadan kalkmış, gıda ürünlerinin dış rekabeti düşük olduğundan iç talepteki bu azalma toplam çıktı düzeyinde bir düşüş olarak yansımıştır(Winiecki,1991:674).

Katı makroekonomik politikalar nedeniyle toplam talepte ve bunu takiben, çıktı düzeyinde ortaya çıkan düşme refah düzeyini azaltan etkiyi oluşturur. Bu düşüş, arz talep ilişkisi ile hanehalkı ve firma sektörü gibi ekonomik ajanların davranışlarında gerçekleşen değişim karşılığında ödenen bedel, ya da dönüşümün maliyetidir. Buna Karşın, önceki bölümlerde

değınilen bıçimde oluşan çıktı dışışları refah düzeyini azaltmaz. 'Olmayan ıktı' nın ortadan kalkması sadece istatistikleri etkiler. Firmaların retim faktörleri ve girdilerine, hanehalkının ise tüketim mallarına olan aşırı taleplerinin ortadan kalkması, birim üretim ve tüketim için daha az girdi kullanımının bir belirtisidir (Winiecki,1991:675). Sirc(1990), kollektif ekonomilerde yüksek orandaki düşük ve kullanılmayan kapasiteyle birlikte GSMH' nin yaklaşık % 10' u düzeyindeki üretilen malların yeniden ortaya çıkmadan stoklara gittiğini ne sürmektedir. Sirc' e göre, çıktının tüketilecek hiç bir şeyi kapsamayan bu bölümündeki bir düşüş, refah düzeyini geriletmeyecektir.

1.2. Evrimci' Yaklaşımla Dönüşüm Süreci

'Evrimci' yaklaşımla sosyal sistemler, sürekli dğışim gösteren ve bu dğışim nedeniyle varlığını sürdürebilen, yaşayan karmaşık yapılarıdır. Dğışim, ilerleme ya da gerileme doğrultusunda gerçekleşebilecek açık uçlu bir süreçtir. Kollektif sistem de var olduğu dönem boyunca önemli dğışiklik geçirmiştir. Poznanski(1993:3), Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliğinde kollektif sistemin çöküşünü, geleneksel kurumlar işlerliğini yitirirken bunların yerini eş anlı olarak kapitalist kurumların alması bıçiminde gelişen uzun bir evrimsel dğışim sürecinin sonucu olarak dğerlendirmektedir. Doğu Avrupada, kollektif sistem ve bunu izleyen dönemde yaşanan kurumsal gelişim, 'evrimci' yaklaşımı güçlendirirken, geleneksel 'totaliter' ve 'modernleşme' yaklaşımlarınca ne sürülen tezleri çürütmektedir. Arendt(1968), Friederich ve Brzezinski(1956)' ce formüle edilen 'totaliter' yaklaşım, kollektif sistemin statik yapısını, ve dolayısıyla reforme edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Ancak, gelişmeler sistemin yavaş bir bıçimde önemli dğışiklik geçirdiğini göstermiştir. 'Totaliter' yaklaşımda, kollektif sistemin sürekli bıçimde birbirini destekleyerek artan sosyal problemlere neden olacağı ve bu çözümsüzlüğün g kullanılan bir eylem sonucunda ortadan kaldırılabilereği savunulmaktadır. Buna karşın, 1989' un ortalarından itibaren Doğu Avrupada

politik gücün liberal hükümetlere devri barışçıl biçimde gerçekleşmiştir. Politik gücün transferinden sonraki ekonomik düzen göreceli olarak yavaş bir hızla değişmiş, kolektif dönemden kalan bazı elemanlar varlığını korumuş ya da marjinal değişiklik göstermiştir. Black(1966) ve Jowitt(1971,1978)'ce formüle edilen 'modernleşme' yaklaşımında ise sistem, kolektif ve kapitalist kurumların bileşiminden oluşan etkin bir alternatif sisteme dönüşme eğilimini gösteren dinamik bir yapı olarak ele alınmaktadır. Ancak kolektif sistemin yaşam süresince ortaya çıkan gelişmeler, sistemin kapitalist düzene etkin bir alternatif biçimine dönüşemediğini, tersine, giderek işlerliğini yitirdiğini ortaya koymaktadır.

'Evrimci paradigma', kolektif dönem sonrasındaki dönüşüm sürecinin analizinde, 'evrimci ekonomi' ve 'muhafazakar politik felsefe' olmak üzere iki teoriye dayanır. Evrimci ekonomi, pozitif ekonomik analiz, muhafazakar politik felsefe ise, toplumların değişim biçimlerine ilişkin normatif politik analiz üzerinde yoğunlaşmıştır. Murrell(1991,1992a,1992b,1992c,) ve Poznanski (1993,1996), Doğu Avrupa da ki dönüşüm sürecini evrimci paradigmaya dayalı olarak incelemiştir. Murrell(1992a), her iki teorinin de kolektif dönem sonrası ekonomik reform sürecine ilişkin olarak benzer politika çıkarımlarına ulaştığı sonucuna varmıştır.

Evrimci ekonominin temel öğeleri, Mises ve Hayek(1920) ve Schumpeter(1939)' in devlet kontrolündeki ekonomilerin etkinliğini inceleyen çalışmalarıyla formüle edilmiştir. Bu çalışmalar, esas olarak bilginin edinim ve kullanım problemleri açısından, birey ve örgüt davranışlarına ilişkin teorilerin sistemli analizini içermektedir. Nelson ve Winter(1982), evrimci yaklaşımın temel öğeleriyle, bilgi sürecine ilişkin günümüz yaklaşımlarını ilişkilendirmiştir. Murrell(1992) ve Poznanski(1996)' ye göre, evrimci ekonomi yaklaşımı, kapitalist ve merkezi planlı ekonomilerin performanslarındaki farklılığın sistemsel nedenlerini, ve dolayısıyla reform sürecinde öncelikli olarak değiştirilmesi gereken kurumsal alanları ortaya koymaktadır.

Evrimci ekonomiye göre, kapitalizmin başarısı, denge süreci yerine, büyüme ve değişimi yaratan mekanizmaların ortaya konması ve bilgi işleme

problemleriyle karşı karşıya bulunan ekonomik ajanların karar verme ve örgütlenme davranışlarının belirlenmesi ile açıklanabilir. Evrimci yaklaşımda, büyüme ve değişimi motive eden gücün, yeniliklerin sunumu olduğu vurgulanmaktadır. Gelişim yeni teknolojilerin yanı sıra, örgütsel ve kurumsal yeniliklerin sunumuyla sağlanır. Evrimci yaklaşımda, büyüme ve değişim, dolayısıyla kurumsal yenileşme vurgulanırken, kaynakların etkin tahsisi sorununa göreceli olarak daha az önem verilir(Murrell 1992:37). Schumpeter(1950:84), kolektif dönemde, kaynak tahsisini etkinleştirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen reformların temel probleme yönelmediğini vurgulamaktadır.

Evrimsel ekonomi yaklaşımında, klasik ekonomide olduğu gibi birey esas alınmakla birlikte, farklı olarak, birey davranışlarının tamamen rasyonel olmadığı kabul edilir. Dolayısıyla ekonomik süreç tamamen deterministik değildir. Klasik ekonomide, bireylerin, fırsat maliyetini de içeren biçimde tamamen belirgin seçenekler arasında seçim yaptıkları kabul edilir. Evrimci ekonomi yaklaşımında ise birey, Hayek(1944)' in tanımlamasıyla eksik bilgi koşullarında rasyonel davranma eğilimi içindedir. Klasik modelde, bireylerin ekonomik hedeflerini gerçekleştirmede karşılaştıkları başlıca engel, emek-sermaye gibi üretim faktörlerinin yetersizliği olarak belirlenirken, evrimci yaklaşımda tam bilgiye ulaşmadaki yetersizlik vurgulanmaktadır. Bilgi kıtlığı nedeniyle oluşan belirsizlik koşulları, bireyin alternatif davranış biçimlerini doğrudan etkiler. Belirsizlik, bazı durumlarda bireylerin, üretken kaynakları pratik kullanım için mobilize etme fırsatını kaçırmalarına neden olur. Evrimci ekonomi yaklaşımında, iyi bilgiye sahip olmak ya da bilgi yetersizliğini tolere edilebilir bir aralığa çekmek, fiziki üretim faktörlerinin değerlendirilmesine oranla daha temel problem olarak ele alınmaktadır(Poznanski 1996:xvii).

Evrimsel ekonomi, bireylerin sahip oldukları bilginin büyük bir bölümünün bireyin deneyiminden ve edinildiği özel koşullardan kolaylıkla soyutlanamayacağını, dolayısıyla iletişim sürecine sokulamaz durumda bulunduğunu kabul eder. Bu tip özel bilginin nüansları, birey tarafından ifade edildiğinde ya da alıcı tarafından dikkatle yorumlanmadığında yitirilir. Böyle

bir bilgi, ancak, uzun bir zaman dilimi içinde bireyler arasında yakın iletişim sağlandığında ve sık gözlemler yapıldığında transfer edilebilir(Poznanski 1996:xvii). Evrimci yaklaşıma göre, bilgi akışı, ekonomik örgütlerin, gerek kullanılabilir bilgiyi korumak gerekse yeni bilgiye ulaşmak yoluyla bilgiyi işleyebilen varlıklar olarak ele alınmasıyla maksimize edilebilir. Nelson ve Winter (1982:4), bir ekonomik örgütü, 'rutinler' toplamı olarak tanımlamakta ve başlıca rolünün bilgi sürecinin ekonomize edilmesi olduğunu belirtmektedir. Nelson ve Winter(1982:16), rutinleri, bir ekonomik örgütteki bireylerin günlük ilişkilerde karşılaştıkları seçim problemlerinde bilgi maliyetini minimize eden yerleşmiş karar verme kuralları olarak tanımlamaktadır. Rutinler, değişen koşullarla karşılaşan bireylerin, sınırlı işlem kapasiteleri aşırı yüklemekten bilinç altı davranış kalıplarıyla tepki göstermesini sağladığından bilgi süreci açısından maliyet azaltıcıdır(Poznanski 1996:xvii).

Ekonomik örgütlerin hareket alanını sınırlayan genel kurallar kurumlarca belirlenir. Kapitalist ve kolektif sistemde, bilgi işleme sürecinde belirleyici rol oynayan kurumlar koordinasyon ve mülkiyet ilişkileridir. Kapitalist düzende bilginin ekonomik karar verici birimlere aktarılmasını sağlayan koordinasyon mekanizmasını rekabetçi piyasa fiyatları oluştururken, kolektif düzende bu işlev bürokratik direktiflerle sağlanır. Yani, kapitalist sistemde yatay, kolektif sistemde dikey bilgi akışı söz konusudur. Kapitalist sistemde özel mülkiyet, bilginin araştırılması ve aktarılmasını teşvik ederken, kolektif sistemde benzer işlev devlet mülkiyetince sağlanır(Poznanski1996:xviii). Kurumsal düzenlemeler ve bilgi işleme yöntemindeki bu farklılık, değişik sistemler için bilgi işleme süreci maliyetindeki farklılığın nedenini oluşturur. Bilginin işlenmesini ekonomik sistemlerin temel işlevi olarak kabul eden evrimci ekonomi yaklaşımına göre, sistemsel farklılıklar bilgi işleme maliyetine dayalı olarak ölçülebilir. Bu açıdan bakıldığında, kapitalist sistem üstün durumdadır. Ekonomik aktörleri otomatik olarak bilgiyle ilişkilendiren rekabetçi piyasa en düşük maliyetli koordinasyon mekanizmasını oluştururken, özel mülkiyet bilginin paylaşılması doğrultusunda güçlü motivasyon sağlar(Poznanski 1996:xviii).

Metodolojik olarak eksik bilgi koşullarında, birey davranışlarının analizini esas alan evrimci ekonomiye göre, ekonomik ve politik kurumların ortaya çıkması, gelişmesi ve yok olması da birey davranışlarının sonucudur. Bireyler kurumların oluşumunu kendi insiyatiflerine dayalı eylemlerle başlatmakla birlikte, tam formüle edilmiş nihai biçimini sağlayamazlar. Sosyal kurumlar, bireylerin ya da her hangi bir grubun, bütün detaylarıyla algılayamayacağı kadar karmaşık yapılardır. Genel bilgi yetersizliği koşullarında, kurumların oluşum süreci, büyük ölçüde önceden belirlenemez, ve deneme yanılma biçiminde gelişir. Dolayısıyla, kurumlar, göreceli olarak yavaş bir hızla oluşur ve aynı biçimde değişime uğrar. Poznanski(1996:xix), zaman zaman bu değişimin bireysel aktörlerin bir kuşağı boyunca dahi göze çarpmayabileceğini belirtmektedir. Kurumsal gelişim sürecinde, formel düzenlemelerin değiştirilmesi, bu değişime uygun, informal davranış kalıplarının geliştirilmesinden daha az sorunludur. Formel kurumsal yapı, ancak, bireylerin bu yapıyla uyumlu, değer ölçüleri, beklentiler ve davranış biçimleri geliştirmeleriyle işlerlik kazanabilir. Kurumların çöküşü ve yeniden oluşumu, informal düzenlemelerin değişimine bağlıdır. Dolayısıyla, kolektif ekonomilerin dönüşüm sürecinde, kurumların yavaş ve uzun bir zaman dönemi içinde değişim geçirmesi, informal yapının gösterdiği direnç düzeyiyle ilişkilidir(Poznanski:1996:xix). Nelson(1990), ekonomik gelişim sürecinde farklı toplumların göreceli başarılarının, sosyal dokularında egzogen olaylara etkin tepki gösterebilecek biçimde gerçekleşen değişimin bir fonksiyonu olduğunu vurgulamaktadır.

'Evrimsel paradigma'nın diğer teorik dayanağını 'muhafazakar politik felsefe' oluşturur. Bu yaklaşımın temel öğeleri, Burke(1790), Popper(1971) ve Oakeshott(1962)'un çalışmalarına dayanır. Bu yaklaşımın temel ilgisini, toplumların var olan bilgiyi kullanım biçimleri oluşturur. 'Muhafazakar politik felsefe', toplumsal olarak kullanılabilir bilginin büyük bölümünün mevcut sosyoekonomik düzenlemeler kapsamında elde edildiğini ve ancak bu sınırlı alanda kullanılabileceğini ve bireylerin sınırlı entelektüel kapasiteleri göz önünde bulundurulduğunda, politik-ekonomik sistemlerin çok karmaşık

yapılar olduğunu kabul eder. Bu yaklaşıma göre, bütün toplumlarda ki sosyoekonomik yapı, küçük değişimlerin birikimini içeren evrimsel bir süreç sonucunda oluşmuştur. Yeni kurumlar, var olan genel yapıyla uyumlu olarak ortaya çıkar. Belirli kurumların olup olmamasının marjinal sonuçları, ya da var olan kurumlardaki küçük değişikliklerin etkileri tahmin edilebilir. Ancak, bir toplumun sosyoekonomik sürecinde yer alan temel elemanları bileşenlerine ayırarak tüm toplumsal yapının işleyişini anlamak olanaksızdır. Popper(1971:167), bir toplumun kurumsal yapısını, uzun bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkan organik bir bütün olarak tanımlamaktadır. Burke(1949:xiv) ise, bireylerin böyle bir karmaşık 'organizma' yı anlayabilmedeki yetersizliğini ifade ederken ' kör olduğumuzun farkında olarak yürümeliyiz' demektedir. Sosyoekonomik sürece ilişkin bilgi birikimi sınırlı olduğundan, politika yapıcılarının uygulanabilir yeni sosyal sistemleri belirleyebilmeleri olanaksızdır(Murrell1992b:5).

'Muhafazakar politik felsefe', sosyoekonomik sistemlerin değişimine ilişkin politikaların belirlenmesinde, toplumun bilgi stokunun yapısı ve bu stokla var olan sosyoekonomik düzenlemeler arasındaki bağlantılara ilişkin gözlemlerin önemini vurgulamaktadır(Murrell1992b:5). Oakeshott(1962:7), bilgiyi teknik ve personel bilgi olmak üzere iki biçimde sınıflandırır. Teknik bilgi, sosyal ve ekonomik faaliyetlerde kullanılan kesinleşmiş kurallar ve açıklanabilir yöntemleri içerir. Ders kitaplarında sistematize edilebilen ve aktarılabilen bu tip bilgiye ulaşmada her hangi bir sınırlama söz konusu değildir. Personel ya da pratik bilgi ise, belirli bir faaliyet sırasında, etkin bir çaba sonucunda doğrudan edinilen kişisel bilgidir. Oakeshott(1962:7), iç güdüleriyle doğru deneyi yapmaya çalışan bir bilim adamının ya da karmaşık olaylar karşısında fırsatları hisseden deneyimli bir iş adamının bilgisini bu tip bilgiye örnek olarak vermektedir. Personel bilgi, bir faaliyet sırasında edinildiğinden, bu faaliyetin gerçekleştiği ortamdan soyutlanamaz. Usta çırak ilişkisinde olduğu gibi, ancak belirli faaliyette yer alan bireyler arasında paylaşılabılır.

‘Muhafazakar politik felsefe yaklaşımı’na göre, bir politik-ekonomik sistemde pratik bilgi, belirli bir kurumsal yapı içinde edinilir. Dolayısıyla, bir toplumun pratik bilgisi, edinildiği koşullardan uzaklaştığında büyük ölçüde değerini yitirir. Bir toplumda personel bilginin varlığı, kurumsal yapıdaki küçük değişikliklerin büyük değişikliklerden daha verimli olacağı anlamına gelmektedir. Politik liderliğin, ‘iyi’ politika belirleme yeteneği, politikalar, toplumu mevcut pozisyonundan uzaklaştırdıkça azalır. Personel bilginin doğası gereği, toplumlar, yeni bir taslağın uygulanabilmesi için gerekli bilgiyi hızla edinemezler. Bir planın uygulanabilmesi için gerekli pratik bilgi, uzun yıllar süren uygulama deneyimi ve bir dizi maliyeti yüksek karar verme denemesinden sonra edinilebilir(Murrell1992b:5).

Popper(1971:170), bilginin kullanımı açısından toplumsal değişim politikalarını ‘ütöfik sosyal mühendislik’ ve ‘ kısmi sosyal mühendislik’ olmak üzere iki biçimde ele almaktadır. Ütöfik sosyal mühendisliğin çıkış noktasını, bir toplumda var olan kurumsal düzenlemelerin radikal biçimde eleştirisi oluşturur. Ütöfik politikaları motive eden faktör, değersiz kabul edilen mevcut düzenlemelerle ilişkisi olmayan ‘nihai bir toplum’ biçimine dönüşme isteğidir. Politikalar, başlangıç pozisyonundan uzaklaşmak yerine nihai toplum hedefi göz önünde bulundurularak belirlenir. Mevcut toplumsal kurumların, hedeflenenden çok farklı olduğunun ve her hangi bir değer taşımadığının kabul edilmesi, başlangıç aşamasında ütöfik mühendislik politikalarını, yaratıcılıktan ziyade tahrip etmeye yönelik biçimde şekillendirir. Popper(1971:172), toplumsal konumdan radikal biçimde uzaklaşmayı ön gören ütöfik politikaların, toplumun kullanılabilir bilgisini büyük ölçüde tahrip etmesi tehlikesi yarattığının altını çizmektedir. Popper’e göre, kendine özgü sosyal düzenlemelere bağımlı olan pratik bilgi ancak küçük değişimlere uygudur. Dolayısıyla, bireysel politika belirleyicilerin, toplumu bir taslakta yer alan nihai konuma geçirecek yeni düzenlemeleri gerçekleştirme yeteneği sınırlıdır. Popper(1971:167-168), ütöfik sosyal mühendislik yerine, kısmi sosyal mühendislik yaklaşımını savunmaktadır. ‘Demokratik sosyal yeniden yapılanma’ adını da verdiği bu yaklaşımda, toplumsal yapının nihai taslağı

yerine, var olan kurumsal düzenlemelerin en ciddi problemleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Entellektüel çaba, öncelikli olarak, uygun kurumsal çerçeve içinde bu problemlerin çözgümü üzerinde yoğunlaşır. Sosyoekonomik değişim sürecinde, toplumsal bilgi düzeyinin hangi ölçüde etkin değişimi gerçekleştirmeye uygun olduğunu tahmin etmek olanaksız olduğundan, kısmi sosyal mühendislik yaklaşımında, geriye döndürülebilir değişikliklerin önemi vurgulanır. Bu yaklaşımda, benzer kurumsal yapı içinde uygulanan politikalar, ya da var olan kurumsal yapı içinde işlerliği kanıtlanan uygulamaların genişletilmesine yönelik politikalar tercih edilir. Kısmi sosyal mühendislik yaklaşımında tedrici değişim politikalarının önerilmesinin başlıca nedenini, eş anlı olarak çok sayıda kurumsal değişikliğe eşlik edecek, uygun formel ve informel düzenlemelerin gerçekleştirilmesinin güçlüğü oluşturmaktadır. İkinci nedeni, yavaş değişimin, geriye döndürülebilir uygulamalara olanak sağlaması oluşturur. Yanlış politikalar belirli bir noktada durdurulabilir. Toplumun ancak tedrici değişimle yeni kurumsal düzenlemelerin gerektirdiği pratik bilgi birikimini sağlayabilecek olması, diğer bir nedeni oluşturur(Murrell1992:5).

'Muhafazakar politik felsefe' ve 'evrimci ekonomi' yaklaşımlarının karakteristik özellikleri, 'evrimci paradigma' nın kollektif dönem sonrası reform sürecine bakış biçimini ortaya çıkarmaktadır. Evrimci paradigmaya göre, ekonomik ve politik karar alanı, uzun bir zaman süresi boyunca oluşmuş sosyal bilgi birikimince sınırlanır. Dolayısıyla, reform sürecinde, bireysel ve toplumsal kurumların davranışları belirleyici rol oynar. Reform sürecinin başlangıcında, ekonomik örgütlerin, geçmişteki davranış biçimlerini bırakıp, tamamen yeni davranış biçimleri göstermeleri imkansızdır. Toplumsal bilgi stokunun eski kurumsal düzene bağlılığı ve sosyoekonomik sürecin karmaşık yapısı, politika yapıcılarının yeni düzene geçişin mükemmel bir planını oluşturmalarını engeller. Gerek muhafazakar politik felsefe, gerekse evrimci ekonomi yaklaşımında, değişimin azalan marjinal verimliliği vurgulanmaktadır. Ekonomik örgütlerin kapasitesi büyük ölçüde var olan sosyoekonomik ortama bağlı olduğundan, yasal ve politik çerçevedeki büyük

değişiklikler, bu örgütlerin ekonomik çıktısında ciddi bozulmaya neden olur. Mevcut ekonomik ilişkilerin aniden kesilmesi, pratik bilgi birikiminin büyük bir bölümünün kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Politik açıdan bakıldığında, geçmişteki uygulamalarla ilişki düzeyi azaldıkça, politika önlemlerinin etkinliği azalır. Politika önlemlerinin oluşturulmasında yararlanılan bilgi birikimi, başlangıç koşullarını yansıtır. 'Evrimci ekonomi' ve 'muhafazakar politik felsefe' nin farklı elemanlarının birleştirilmesiyle, kolektif düzenden piyasa ekonomisine geçiş sürecinin karakteristik özellikleri belirlenebilir. Muhafazakar politik felsefe, bütün sistemin yeniden dizaynına yönelmek yerine, toplumsal yapıdaki en ciddi problemlerin belirlenmesi ve bu problemlerin giderilmesini amaçlayan eylemlere yönelinmesini vurgular. Evrimci ekonomi yaklaşımı kolektif ekonomilerin temel probleminin belirlenmesini sağlar. Evrimci ekonomiye göre kolektif sistemin temel problemi, değişim ve yenileşme yeteneğine sahip olmaması oluşturur. Kapitalist toplumlarda bu yetenek, büyük ölçüde, eski örgütlerin yenilerle yer değiştirerek azalmasını içeren piyasaya giriş ve çıkış mekanizması ile sağlanır. Dolayısıyla, evrimci bir reform sürecinin birinci aşamasını, var olan kurumlardan yenilerle değiştirilmesi gerekenlerin belirlenmesi oluşturur. Bu ancak, yeni özel sektörün yaratılıp geliştirilmesine uygun koşulların sağlanmasıyla gerçekleştirilebilir. Evrimci paradigmaya göre, yeni özel sektör gelişimi, reform sürecinin bütün aşamalarında ve özellikle eski devlet sektörüne ilişkin politikaların belirlenmesinde yaşamsal rol oynar.

1.3. Reform Tartışmaları

Kollektif dönem sonrasında, işlerliği olan piyasa ekonomilerinin ancak, makroekonomik istikrarın sağlanması, fiyatlar ve dış ticaretin serbestleştirilmesi, konvertibilitenin sağlanması, banka ve finansman sisteminin oluşturulması, kamu aktiflerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi, mülkiyet hakkının belirginleştirilmesi ve katı bütçe kısıtlamasının etkin hale getirilmesine yönelik reform programlarının

uygulanmasıyla yaratılabileceğine ilişkin genel bir uzlaşma sağlanmasına karşın, reformların uygulanma biçimi yoğun tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar 'şok terapi' ve 'evrimci yaklaşım' olmak üzere iki strateji etrafında yoğunlaşmıştır.

'Şok terapi' stratejisi, 1990'ların başında Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleriyle Bağımsız Devletler topluluğu ülkelerinin büyük bir bölümünde, politik liderlik ve IMF gibi uluslararası finansal kuruluşların desteğiyle uygulanmaya konmuştur. Bu stratejide, esas olarak, makroekonomik istikrar programı, fiyat ve piyasa reformu, işletmelerin yeniden yapılanması, özelleştirme ve kurumsal yapılanma gibi temel reform bileşenlerinin eş anlı olarak uygulamaya konması ve hızla sürdürülmesi ön görülmektedir. Reformların bütün alanlarda eş anlı olarak başlatılıp hızla yürütülmesi kararı, ekonomik ve politik kaygıları yansıtmaktadır. Birbiriyle doğrudan ilişkili ve tamamlayıcı nitelikte olan reformların kısmen uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek olumsuz ekonomik sonuçlardan kaçınılması ve geleneksel politik rejimin yıkılmasından hemen sonra ortaya çıkan sosyopolitik ortamdan yararlanılarak, reform sürecinin tersine çevrilmesi olasılığının azaltılması, bu kararı etkileyen temel motifleri oluşturur(İMF2000:93). Lipton ve Sachs(1990), reformların etkin sonuçlara yönelik olarak, mantıksal bir sıraya konulabilmesinin güçlüğüne vurgulamaktadır. Lipton ve Sachs'a göre makroekonomik ve yapısal reformların başarıları birbirleriyle yakın bağımlılık içindedir. Fiyat mekanizması ancak katı bütçe kısıtlaması koşullarında etkin biçimde çalışabilir. Bu da mülkiyet hakkının belirginleştirilmesini, devlet organlarının firmalar sektöründen ayrılmasını, yani merkezi planlama sistemi ve sübvansiyon uygulamasının sona erdirilmesini gerektirir. Bu durumda, zarar eden firmalar kapanırken, karlılık potansiyeli taşıyan firmaların kaynak gereksinimini karşılayabilmek için finansman sistemi oluşturulması gerekecektir. Uzun bir zaman dilimi boyunca birikmiş atıl tasarruf koşullarında, fiyatların serbest bırakılması fiyatlar genel düzeyinde ani ve yüksek oranlı bir artışa neden olur. Böyle bir enflasyonist baskının giderilmesi, para arzı ve bütçe dengelerini düzenleyen makroekonomik

politikaların uygulanmasını gerektirir(Lipton ve Sachs 1990:99). Balcerowicz(1994), 1990'ların başında 'şok terapi' stratejisini önerirken, ekonomik beklentilerin yanı sıra, içinde bulunulan sosyopolitik koşulların önemini vurgulamaktadır. Balcerowicz' e göre kollektif sistemin çökmesinden hemen sonra iktidara gelen yeni politik yönetimler, alışılmamış büyüklükte bir 'politik sermaye' ye sahip olmuştur. Bu aşamada toplum, gelecekteki fayda beklentisiyle geçici olarak güçlülere katlanmaya isteklidir. Geleneksel yönetimin elit kesimi demoralize olmuştur ve etkin muhalefet konumuna geçebilmek için yeniden gruplanması zaman alacaktır. Yeni ilgi grupları ise ortaya çıkmamıştır. Balcerowicz, 'alışlagelmemiş politikalar' dönemi olarak tanımladığı bu aşamanın, yönetimin reformları hızla ve eş anlı biçimde uygulayabilmesi için bir 'politik fırsat penceresi' oluşturduğunu belirtmektedir.

Reform programlarının uygulanmasına ilişkin diğer stratejiyi 'evrimci yaklaşım' oluşturur. Castanheira ve Popov(2000:10), bu stratejiyi, ekonomik sistemin kurumsal reformlara paralel biçimde değiştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Evrimci yaklaşım, şok terapi uygulamasını, esas olarak, bir piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlayabilecek, kurumsal alt yapının oluşturulmasının önemini ve güçlüğünü göz ardı etmesi nedeniyle eleştirmektedir. Evrimci yaklaşıma göre, etkin kurumlar uzun bir deneme yanılma süreci sonucunda oluşur. Dolayısıyla, kollektif dönem sonrası reform sürecinde, var olan kurumların yeni gereksinmelere uyarlanması da pragmatik ve aşamalı biçimde gerçekleşebilir(İMF2000:93). Nuti ve Portes(1993), makroekonomik istikrar programı ve fiyat liberalizasyonu gibi bazı reformların hızla uygulanabileceğini, buna karşın, bankacılık sisteminin oluşturulması, vergi sisteminin değiştirilmesi ve yeni firmaların oluşumu gibi beşeri ve fiziki sermaye birikimini gerektiren reformlarla, ticaret ve infaz kanunu gibi karmaşık hukuki düzenlemeleri içeren reformların ancak uzun bir zaman süreci içinde gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir. Nuti ve Portes, bütün reformların kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilebilmesinin olanaksızlığını, her şeyi bir anda yapmak, sadece ilk önce yapılabilecek olanı yapmaktır ifadesiyle özetlemektedir. Dewatripont ve Roland(1992), şok terapi

yaklaşımını uyarlama maliyeti açısından eleştirmekte ve hızlı değişikliklerin maliyetinin reform sürecinin kredibilitesini tehlikeye sokacak kadar yüksek olabileceğini vurgulamaktadır. Dewatripont ve Roland, ekonomik maliyetin, verimsiz işletmelerin aniden kapatılması sonucunda fiziki ve beşeri sermayenin tahrip edilmesi, sosyal maliyetin ise yüksek işsizlik ve yerleşik yaşam düzeninde kaos biçiminde ortaya çıkacağını belirtmektedir.

Murrell(1992a:87), evrimci ve radikal reform stratejilerinin, belirli koşullarda uygulanabilecek önlemlerin bir listesi olmaktan ziyade, reform olgusuna ilişkin genel felsefe ya da bakış açısını yansıttığını ifade etmektedir. Murrell, bu stratejileri yönelinecek amaçların belirlenme sürecine ilişkin paradigmlar olarak ele almaktadır. Murrell'e göre, iki strateji arasındaki temel farklılık, evrimci stratejinin toplumu bilgi işleme 'aygıtı', radikal stratejinin ise kaynak dağılımı 'aygıtı' biçiminde ele almasından kaynaklanmaktadır. Murrell(1992a:87-92), radikal ve evrimci stratejiler arasındaki farklılıkları, öncelikli problemlerin belirlenmesi, kurumsal yapılanma, geriye çevrilebilirlik, uygulama hızı, reformların büyüklüğü ve piyasa süreçlerine bakış çizgilerinde incelemektedir.

Radikal strateji, yöneldiği nihai hedefle tanımlanabilir. Radikal bir reform programı, doğrudan gelişmiş bir piyasa ekonomisinin unsurlarını gerçekleştirmek üzerinde yoğunlaşır. Reformların mümkün olduğunca çok ve mümkün olduğunca hızlı bir biçimde gerçekleştirilmesi vurgulandığından, reform unsurlarının uygulanma sırasının belirlenmesinde fizibilite kaygısı ön plana çıkar. Bu kaygının bir sonucu olarak, nihai amacın gerçekleştirilmesiyle doğrudan ilişkili olmayan hiç bir önleme yer verilmez. Evrimci yaklaşım ise, var olan sistemin öncelikle değiştirilmesi gereken unsurları üzerinde yoğunlaşır. Politika önlemlerinin alınmasında, uzun bir dönem sonrasında ulaşılabilecek nihai amaca uygunluk yerine, içinde bulunulan andaki gereksinmelerin pragmatik değerlendirmesi ön plana çıkar(Murrell 1992a:87).

Radikal stratejide, eski kurumlar, nihai hedefi oluşturan gelişmiş piyasa düzeni içinde hiç bir değer taşımayan ve bu hedefe ulaşmayı engelleyen unsurlar olarak kabul edildiğinden, bu kurumların hızla ortadan kaldırılması

vurgulanır. Örneğin, hızlı özelleştirme, var olan sistemin ortadan kaldırılmasında bir araç olarak ele alınır. Evrimci stratejide ise, var olan örgütlerin sürdürmekte oldukları faaliyetler sırasında edindikleri bilgi ve ekonomik ajanların mevcut kapasite içindeki iletişimleri göz önünde bulundurulur. Var olan düzenlemelerin hızla değişimi, toplumun uzun bir zaman süreci içinde edindiği bilginin büyük bir bölümünü yok edecektir. Evrimci stratejiye göre, eski kurumsal düzenlemeler sırasında edinilen bilgi, uzun dönemde pratik değerini yitirse dahi, alternatif piyasa düzenlemelerinin gelişmekte olduğu reform sürecinin başlangıç aşamasında verimli biçimde kullanılabilir. Örneğin, devletin desteğiyle yeni özel sektör kurumları gelişirken, eski düzenlemeler bu gelişimle orantılı biçimde azaltılabilir(Murrell 1992a:88).

Reform stratejileri, reformların geriye döndürülebilirliğine ilişkin yaklaşımlarıyla farklılık gösterir. Radikal stratejiyi izleyen bir politik yönetim nihai amaca ulaşmayı taahhüt eder. Reformlara, büyük ölçüde öğrenme süreci olarak yaklaşan evrimci stratejide ise nihai amaca ilişkin taahhüt benimsenmez. Evrimci stratejide, başlangıçta belirlenen politikalar tatminkar sonuçlar vermediğinde, bu politikaları değiştirebilme yeteneğine sahip olunmasının önemi vurgulanır. Dönüşüm sürecindeki bir reform programının kredibilitesi, kolayca geriye çevrilebilen öğelerden oluştuğunda artar. Kollektif uygulamanın hemen sonrasında olduğu gibi, öğrenme sürecinin başlangıç döneminde, belirli hedefleri taahhüt eden politikalar sürdürülebilir değildir(Murrell1992a:89).

Radikal ve evrimci stratejilerin kurumsal değişime ve reformların geriye döndürülebilirliğine bakış açıları, bu stratejilerin optimum reform hızına ilişkin yaklaşımlarındaki farklılığı da ortaya çıkarmaktadır. Radikal reform programlarında hız, hiç bir değer taşımadığı kabul edilen eski kurumların ortadan kaldırılmasında bir araç olarak ele alınır. Evrimci reform stratejisinde ise, hızlı reformların var olan ilişkileri, dolayısıyla mevcut bilgi stokunu tahrip edeceği vurgulanmaktadır. Uygulama ve etki arasında bir faz farkı olduğundan, hızlı reformlar, kısmi reformların aksine, uygulama sırasında

durdurulabilme veya geriye döndürülebilme potansiyeline sahip değildir. Evrimci yaklaşım, var olan kurumların değişiminde bu argümanları savunurken, yeni özel sektörün gelişim sürecinde hızın önemini vurgulamaktadır. Evrimci stratejiye göre, yeni özel sektör gelişimini sağlayacak koşullar mümkün olduğunca hızlı bir biçimde gerçekleştirilmelidir (Murrell 1992a:89).

Kollektif sistemden serbest piyasa düzenine geçiş sürecindeki ülkelerin reform programlarının, başlangıçta, diğer ülkelerin deneyimlerinden edinilen dersler yerine teorik dizaynlara dayalı olarak uygulanması kaçınılmazdır. Bu durumun reformların geri çevrilebilirliği ve hızı açısından yarattığı risk, büyüklük açısından da geçerlidir. Sosyoekonomik sürecin işleyiş biçimine ilişkin bilgi yetersizliğini göz önünde bulunduran evrimci stratejide, reform bileşenlerinin sınırlı büyüklükte olması ve mümkün olduğu ölçüde başka yerlerdeki deneyimlere dayanması önerilmektedir. Reform uygulamasının boyutunun minimize edilmesinin gerekçelerinden birini de, olumsuz sonuçla karşılaşıldığında bunun diğer sektörleri de hızla etkilemesi olasılığı oluşturur(Murrell 1992a:90).

Reform süreci, var olan bilginin yeni bilgi ile yer değiştirmesi biçiminde gelişir. Ekonomik örgüt ve bireyler arasındaki ilişki biçimlerini değiştiren piyasa mekanizması, bilginin yeniden oluşumu sürecinde belirleyici rol oynar. Radikal yaklaşımda, reformların amaçlanan nihai hedefi, yani gelişmiş piyasa düzenini otomatik olarak sağlayacağı var sayılırken, evrimci stratejide, reform uygulamaları, piyasa mekanizmasının gelişim süreci göz önünde bulundurularak belirlenir(Murrell 1992a:91).

Roland ve Verdier(1999:1-21), farklı reform stratejilerinin uygulanabilirliğini, kamuoyu desteğini koruyabilirlikleri açısından değerlendirmektedir. Roland ve Verdier'e göre bir reform programının uygulamaya konabilmesi ve sürdürülebilmesi, halk tarafından ex ante ve ex post olarak kabul edilebilirliğine bağlıdır. Ex ante olarak kabul edilebilirlik, bir reformdan ancak pozitif net fayda beklendiğinde halk desteğinin sağlanabilirliği anlamına gelmektedir. Ex post kısıtlamayla ise, halkın büyük

bir bölümünün reform sürecinde kayba uğraması durumunda, seçmen çoğunluğunun reformun tersine çevrilmesi yönünde oy kullanacağı ifade edilmektedir. Roland ve Verdiger(1999), ex ante kısıtlamayı, $pG + (1 - p)L > 0$ biçiminde formüle etmektedir. Burada p, halkın reformdan pozitif fayda(G) bekleyen bölümüne, (1-p) ise,kayıp(L) beklentisi içinde bulunan bölüme karşı gelmektedir. Ex post olarak bir reformun sürdürülebilmesi için ise, $p > 0.5$ koşulunun sağlanması gerekir. Politik liderlikçe önerilen ve ex ante koşulu sağlayan, şok terapi biçimindeki bir reform programı, ex post kısıtlamayı tatmin etmediğinde, yani halkın büyük bir bölümü, bu süreç sonunda kayba uğradığı kararını verdiğinde, sürdürülemeyecektir. Roland ve Verdier(1999), aynı formülasyon yardımıyla, bazı durumlarda reformların kısmi olarak uygulanmasının ex ante ve ex post kısıtlamaların karşılanmasını kolaylaştırabileceğini açıklamaktadır. Her biri ayrı ayrı oylanacağı var sayılan R_1 ve R_2 gibi iki alt bileşenden oluşan R reformunun demokratik olarak kabulü iki biçimde gerçekleşebilir. Birinci yol, R reformunu bir bütün olarak uygulamak ve halkın oyuna sunmaktır. Böyle bir şok terapi uygulaması ex ante ve ex post kısıtlamayı karşıladığında tamamlanabilecektir. Sadece ex ante kısıtlama karşılanıp, ex post koşul yerine getirilemediğinde, yani demokratik seçim sonucunda halkın yarısından az bölümü fayda sağladığını belirttiğinde($p < 0.5$), şok terapi uygulaması sürdürülemeyecektir. Ancak, reformun alt bileşenleri($i=1,2$), ex ante ve ex post kısıtları karşıladığında, R reformu, R_1 ve R_2 bileşenlerinin ayrı ayrı uygulanması yoluyla gerçekleştirilebilir hale gelmektedir. Halkın p_i 'lik bölümü için fayda(G_i), $(1 - p_i)$ 'lik kısmı için kayıp(L_i) beklentisi yaratan i alt reform bileşeni , $p_i > 0.5$ ve $p_i G_i + (1 - p_i) L_i > 0$ olduğunda, sırasıyla ex post ve ex ante kısıtlarını karşılamaktadır. Roland ve Verdier(1999), seçmenlerin ancak %36'sının desteğini sağlayarak ex post kısıtı karşılayamayan şok terapi biçimindeki bir reform programının, iki ayrı bileşen biçiminde uygulandığında, her bir bileşen için %60'lık seçmen desteğini sağlayarak ex post kısıtı geçebileceğini belirtmektedir. Roland ve Verdier(1999), birbirini tamamlayıcılığı yüksek alt bileşenlerden oluşan, ex post ve ex ante kısıtlamaları karşılayabilen ve hata maliyeti düşük reform programlarının şok terapi biçiminde, ex post ve ex ante

kısıtlamaları karşılayabilirlik açısından belirsizlik taşıyan ve hata maliyeti yüksek , yani kolayca geriye döndürülemeyecek reform programlarının ise kısmi biçimde uygulanabileceği sonucuna varmaktadır.

1990'ların başında, Sachs, Shleifer, Aslund gibi batılı akademisyenler, IMF gibi uluslararası finans kuruluşları ve Polonya gibi evrimci bir çizgide gelişmekte olan ülkelerin politik yöneticileri de dahil olmak üzere Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerinin büyük bölümündeki hükümetlerin, şok terapi uygulamasını desteklemesine karşın, zaman içinde, bu ülkelerde politik partilere verilen desteğin gelişimi, ex post kısıtlamanın etkisini ortaya koymaktadır. Reform sürecinde, dört Doğu Avrupa ülkesinde, reform karşıtı ve reform yanlısı partilerin değişik seçimlerde aldıkları oy oranları Çizelge 4' de görülmektedir. Değişik seçimlerdeki oy dağılımlarına ilk bakışta, Slovakya ve Polonya da, reform karşıtı partilerin oylarında azalma, Çek Cumhuriyetinde ise benzer partilerin oylarında artış görülmektedir. Macaristan'da reform karşıtı pozisyon alan sol kanat partilerin oy oranları aynı düzeydedir. Farklı ülkelerde reform yanlısı ve karşıtı partiler için farklı politik destekte bulunulması, ülkelere özgü farklı tercihlerden etkilenebilir. Fidrmuc(1999:bl.3), ülkelere özgü etkiyi elimine etmek için, söz konusu ülkelerde partilerin, değişik bölgelerde aldığı oy oranlarını karşılaştırmış ve ex post kısıtlamanın reform sürecindeki rolünü araştırmıştır. Fidrmuc' ca gerçekleştirilen analizde, işsizlik oranı, reform karşıtı partilerin politik desteğine etki eden en güçlü açıklayıcı değişkeni oluşturmaktadır. Reform sırasında işsiz duruma düşerek kayba uğrayan kesim politik tercihini reform karşıtı partiler lehine kullanmakta ve bu durum, zaman süreci boyunca söz konusu ülkeler için 'ex post kısıtlama' olarak ortaya çıkmaktadır.

Castanheira ve Popov(2000:7), kolektif dönem sonrasında serbest piyasa düzenine geçmeyi amaçlayan ekonomilerin, reform sürecine farklı başlangıç koşulları altında başladıklarını, dolayısıyla, her ülkenin, kendine özgü koşullarını yansıtan farklı dönüşüm politikaları izlemesinin doğal olduğunu vurgulamaktadır. Castanheira ve Popov, bu olguya karşın, Polonya da uygulanan şok terapi stratejisinin ya da Çin'de yürütülmekte olan

Çizelge 4 : Değişik Seçimlerde İdeolojik Grupların Oy Oranları(%)

ÇEK CUMHURİYETİ	1992	ÇEK CUMHURİYETİ	1996
Reform karşıtı partiler	27.1	Reform karşıtı partiler	38.82
Reform Yanlısı partiler	46.5	Reform Yanlısı partiler	46.86
MACARİSTAN	1994	MACARİSTAN	1998
Reform karşıtı partiler	36.4	Reform karşıtı partiler	36.2
Reform Yanlısı partiler	38.5	Reform Yanlısı partiler	39.6
POLONYA	1993	POLONYA	1997
Reform karşıtı partiler	46.4	Reform karşıtı partiler	39.1
Reform Yanlısı partiler	16	Reform Yanlısı partiler	47.2
SLOVAKYA	1992	SLOVAKYA	1994
Reform karşıtı partiler	18.7	Reform karşıtı partiler	10.
Reform Yanlısı partiler	16.2	Reform Yanlısı partiler	29

Kaynak: Fdr muc(1999)

kısmi reform politikalarının diğer ülkelerde de uygulanabileceğine ilişkin olarak sürdürülen teorik tartışmaları dogmatik olarak değerlendirmektedir. Kornai(2000:350) ise, kolektif sistemin dağılmasından on yıl sonra, sosyalizmden kapitalizme dönüşüm sürecini değerlendirirken, bu sürecin organik karakterinin altını çizmektedir. Kornai'ye göre bu süreç, evrim ve devrim öğelerinin kendine özgü bir bileşimidir. Eski kurumların tasfiye edilmesi ve yeni kurumların benimsenmesi deneme yanılma biçiminde gerçekleşir. Kornai'ye göre, reform sürecini oluşturan öğelerin her birinin uygulanma hızı kendine özgüdür.

1.4. İstikrar ve Liberalleşme Programlarının Etkilerine İlişkin Teorik Yaklaşımlar

İstikrar ve liberalleşme uygulamasının etkileri, talep fazlalığı, baskı altına alınmış hizmet sektörü ve konvertibilitenin olmaması koşullarını göz

önünde bulunduran modeller kapsamında anlaşılabilir. Lipton ve Sachs(1990) 'bastırılmış enflasyon modeli'nde talep fazlalığını toplam fayda ile ilişkilendirmiş, konvertibilitenin sağlanması ve makroekonomik politikaların uygulanmasının talep fazlalığı üzerindeki etkilerini formüle etmiştir. Berg(1993), bu yaklaşıma dayalı olarak geliştirdiği 'basitleştirilmiş istikrar ve liberalleşme modeli' nde toplam talep fazlalığını parasal fazlalıkla ifade etmektedir.

1.4.1. Bastırılmış Enflasyon Modeli

Lipton ve Sachs modelinde sabit bir nominal fiyat (P) ve arz (S) da tek bir malın bulunduğu, nominal talebin Y düzeyinde egzojen olarak verildiği kabul edilmiştir. (Y), ($P S$) den küçük olduğunda çıktı düzeyi talep tarafından belirlenecek ve (Y / P) ye eşit olacaktır. (Y), ($P S$) den büyük olduğunda ise talep fazlası oluşacak ve (S) nin tümü satılacaktır. Resmi piyasada talep fazlalığı (ex) doğrudan belirlenebilir.

$$ex = (Y - P S) / Y \quad (1) \text{ dir.}$$

$ex > 0$ olduğunda nicel tahsis ortaya çıkar. Bir birim mal satın almak için endojen olarak belirlenen bir kuyrukta bekleme zamanı (q) harcadığı ve kuyruğun, çıktıyı resmi fiyattan (P) alıp, kara borsa fiyatı (P_b) den satan arbitrajcılardan oluştuğu kabul edilmiştir. Bütün bireyler basit bir fayda fonksiyonuna sahiptir.

$$U = C + wL \quad (2) \text{ dir.}$$

Burada (L) boş zaman , (C) tüketilen mal miktarıdır. Bu fonksiyon toplumun tümü için genelleştirilmiştir. (U), (C) ve (L) ekonominin tümü için geçerli değişkenlerdir. w değişkeni boş zamanın marjinal faydasını temsil eder. Maksimum boş zaman miktarı (N), çalışılmayan saatlerin toplamı olup toplam saat (T) ile çalışılan saatler toplamı (H) arasındaki farka eşittir. Çıktı düzeyi (S) sabit kabul edildiğinden (H) de sabittir. Kuyrukta bekleme, boş zaman miktarını maksimum değerinin (N) altına düşürür. Dolayısıyla toplam boş zaman ya da çalışma veya kuyrukta beklemek için harcanmayan toplam zaman,

$$L = N - q S \quad (3) \text{ d\u00fcr.}$$

Burada (q), bir birim mal satın almak için kuyrukta bekleme süresidir. Kara borsada (Pb) fiyatındaki malı satın almak için bir birim beklemeden sağlanacak nominal kar aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$(P_b - P) / q$$

Reel kar ise;

$$(P_b - P) / P \text{ b q ya eşittir.}$$

Bu ifade bekleme birimlerindeki artıştan kaynaklanan fayda kaybına (w) eşitlenmelidir.

$$P_b q w = P_b - P \text{ ya da}$$

$$P_b = P / (1 - w q) \text{ dur.}$$

Parasal denge, toplam talebin karaborsadaki alımların toplam değerine eşitlendiği $P_b S = Y$ koşulu ile sağlanır. Dolayısıyla,

$$P S / (1 - w q) = Y \text{ dir.}$$

Bu eşitlik yeniden düzenlenerek,

$$q = (Y - P S) / (w y) \text{ ya da}$$

$$q = ex / w$$

olarak belirlenir. Kuyrukta beklenen zaman miktarı ekonomideki talep fazlalığı yüzdesiyle doğru orantılıdır. Toplam bekleme süresi (q S) olduğundan toplam boş zaman,

$$N - q S \text{ ya da}$$

$$N - ex S / w$$

şeklinde ifade edilebilir. Malların tüketim ve arzı eşit olduğunda (2) nolu eşitlikten yararlanılarak fayda aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$U = S + w (N - ex S / w)$$

Bu ifade aşağıdaki biçimde yeniden düzenlenebilir.

$$U = S (1 - ex) + w N \quad (4)$$

$ex > 0$ olduğunda fayda, talep fazlalığının azalan bir fonksiyonudur.

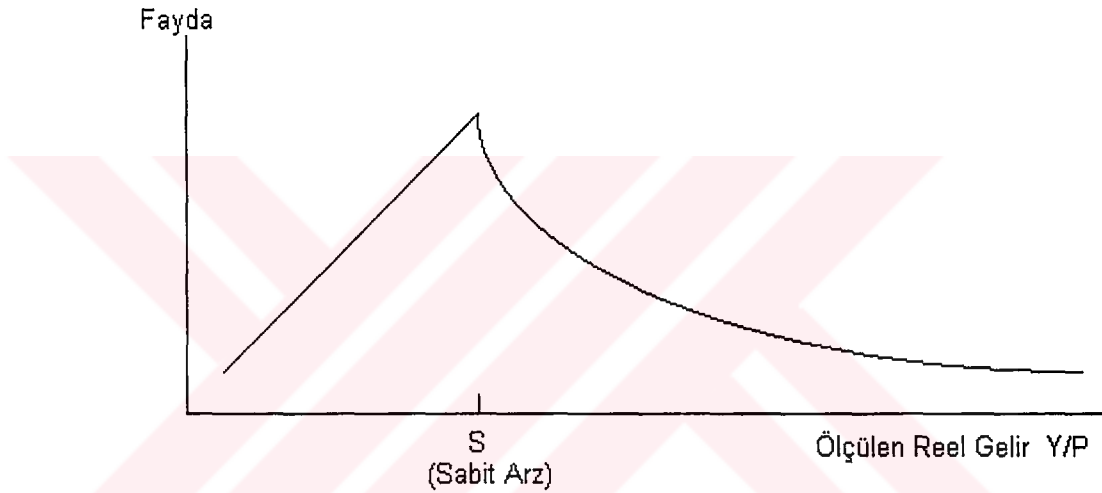
Resmi olarak ölçülen reel gelir (Y / P) deki değişmelerin fayda üzerindeki etkileri şöyle ifade edilmektedir. (Y / P), arz (S) dan küçük olduğunda çıktı düzeyi talep tarafından belirlenir ve kuyrukta beklemek söz konusu değildir. Fayda aşağıdaki eşitlikle belirlenir.

$$U = Y / P + w N$$

Talep fazlalığı olduğunda ise fayda (4) no'lu eşitlikte olduğu gibi aşağıdaki biçimiyle ifade edilir.

$$U = S (1 - ex) + w N$$

Reel gelir ve fayda arasındaki ilişki Şekil 1 de görülmektedir. Sistem talep tarafından belirlendiği sürece reel gelirdeki yükselme faydada artışa neden olur. Sistemin talep fazlalığı ile karakterize edildiği durumda ise reel gelirdeki yükselme faydada düşüş yaratır.

Şekil 1 : Reel gelir ve faydanın değişimi

Doğu Avrupa ülkelerinde reel gelir ve reel ücretlere ilişkin resmi istatistikler, ağırlıklı olarak resmi fiyatlara dayalıdır ve kıtlık olgusunu yansıtmaz. Bu istatistiklerde , resmi fiyatlardaki malların kuyrukta beklemeksizin veya rüşvet gibi diğer giderlere katlanmaksızın bulunamayacağı göz önüne alınmaz. Talep fazlalığının bulunduğu durumda, bir istikrar ve liberalleşme programı uygulanması, ölçülen reel gelirde düşmeye karşın fayda düzeyinde yükselmeye sonuçlanır.

1.4.2. Basitleştirilmiş İstikrar ve Liberalleşme Modeli

Berg(1993)'ce dönüşüm sürecindeki kolektif ekonomiler için 'basitleştirilmiş bir istikrar ve liberalleşme modeli' ortaya konmuştur. Bu

modelde ekonomi sanayi malı ve hizmet olmak üzere iki çeşit çıktı üreten basit bir çerçevede tanımlanmaktadır. Ekonomide bu iki mal ve ithal malı tüketilmekte, yerli sanayi malı ihraç edilmektedir. Bu üç mal için yönetsel olarak belirlenen fiyatlar piyasa temizleyici fiyatlar değildir. Piyasa temizleyici fiyatlar resmi olmayan paralel piyasalarda oluşur. Üreticiler yönetsel fiyatlarla karşı karşıya iken , tüketiciler malları kuyrukta bekleyerek yönetsel fiyatlardan satın almak ya da daha yüksek kara borsa fiyatı ödemek arasında seçim yapmak durumundadır. Bu modelde hanehalkının tamamının mallar için kara borsa fiyatından ödeme yaptığı kabul edilmiştir. Hanehalkı malları, kuyrukta bekleyerek satın alan ve bu malları kara borsada yeniden satan girişimciler aracılığıyla sağlar. Lipton ve Sachs modelinde olduğu gibi kuyrukta beklemek toplum için bir kaybı temsil etmektedir. Toplam talep fazlasının parasal fazlalıkla ifade edilebilmesi için toplam talebin nominal para stoğunca belirlendiği kabul edilmiştir. Firmaların çıktısı göreceli yönetsel fiyatların fonksiyonu olup kaynakların tam istihdam düzeyinde olduğu kabul edilmiştir. Çıktının, sanayi malları ve hizmetler arasındaki dağılımının sabit kalabilmesi için göreceli yönetsel fiyatlar değişmeyecektir.

Ülke, ticaret açığını dengeleyebilecek döviz rezervi yetersizliği içinde olduğunda ve sermaye akımları egzojen olarak belirlendiğinde ithalat miktar, yerli sanayi malı üretiminin ihraç edilen bölümüne bağlıdır. Başlangıçtaki fiyat yapısında yerli sanayi malları iç piyasada arz fazlalığı gösterir ve bu arz fazlası ihraç edilir. İhracatçı ,ihraç malının Dünya fiyatının resmi döviz kuruyla çarpımı kadar satış geliri elde eder. İthal edilebilir malın resmi fiyatı ise Dünya fiyatı ile resmi döviz kurunun çarpımına eşittir. Para konvertibil olduğunda ithal edilen malın kara borsa fiyatı resmi fiyata eşit olacaktır. Para konvertibil olmadığı ve ithal malı(döviz) için talep fazlası olduğunda, ithal malının kara borsa fiyatı resmi fiyatını aşacaktır.

Verilen bir nominal döviz kuru için dış ticaret dengesi ile konvertibilitenin sağlandığı tek bir para düzeyi (M_c) vardır. Para stoku bu düzeyi aştığında ($M > M_c$), ithal malları talebi (döviz talebi), arzı (toplam ihracatla sınırlıdır) aşar. İthal malları için bir kara borsa gelişir. Döviz

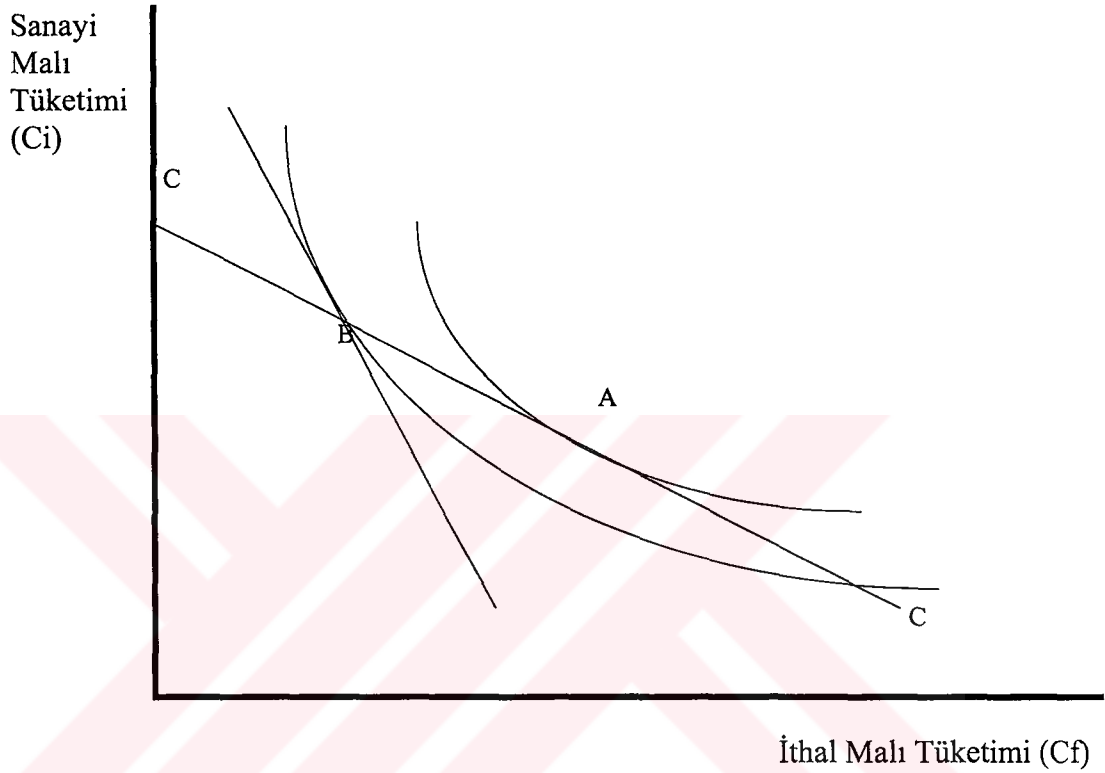
resmi kurdan merkezi olarak tahsis edilir ve kara borsada yerli para değeri kaybeder. Kara borsa döviz kurunun resmi kura oranı, parasal fazlalık arttıkça yükselir.

İthal malının kara borsa fiyatı, bu malın Dünya fiyatının resmi kurla çarpımından daha yüksektir. Merkezi olarak tahsis edilen döviz merkez bankasından resmi kurdan alabilen ithalatçılar, ithal mallarını aldıktan sonra bu malları kara borsada daha yüksek fiyattan satabileceklerdir. Ya da ithalatçılar, dövizlerini kara borsada muhtemel ithalatçılara satarak doğrudan fark (spread) elde ederler.

(M) nin (M_c)'yi aşmasından doğacak talep artışının bir kısmı ihracat mallarını etkileyecektir. İhracat azalacak ve dış ticaret dengesi kısıtlaması (ithalat, ihracat ve egzojen net sermaye girişinin toplamına eşittir) nedeniyle ithalat da azalacaktır. Başlangıçta iç pazarda ihracat edilebilir malların arz fazlası olduğundan toplam talepteki artış arz fazlalığında bir azalmaya neden olacak ancak bu azalma ihracatı tamamen ortadan kaldıracak düzeyde olmadıkça talep fazlası oluşmayacaktır. Bir kısım ihracatın süreceği kabul edildiğinde, ihracat edilebilir malın iç fiyatı resmi fiyat düzeyinde (Dünya fiyatının resmi döviz kuruyla çarpımından oluşan) kalacaktır. Artan nominal talep sistematik olarak, ithal edilebilir malların kara borsa fiyatını ihracat edilebilir mallara oranla arttıracaktır. Parasal fazlalık, ihracat ve ithalatı azaltıp döviz kuru ve hizmetler üzerindeki kara borsa primini artırır. Tüketici refahı düşer. Parasal fazlalığın dış ticaret için bozucu etkisi bir tarife ile aynıdır. İthal edilen malın göreceli fiyatında ihracat edilen malın göreceli fiyatına oranla ortaya çıkan artış, ithal mallarının ihracat edilebilir mallara oranla daha az tüketilmesiyle sonuçlanır.

Konvertibilite olmamasının dış ticaret üzerindeki etkisi Şekil 2 yardımıyla açıklanabilir. Burada uluslararası ticaret doğrusu(CC), ithal edilen mallarla ihracat edilebilir malların göreceli dünya fiyatlarını göstermektedir. Konvertibilite olduğunda tüketim, kayıtsızlık eğrisinin uluslararası ticaret doğrusuna teğet olduğu A noktasında gerçekleşir. M, konvertibiliteyle uyumlu düzeyi aştığında, denge noktası CC doğrusunun daha yukarısında, B gibi bir

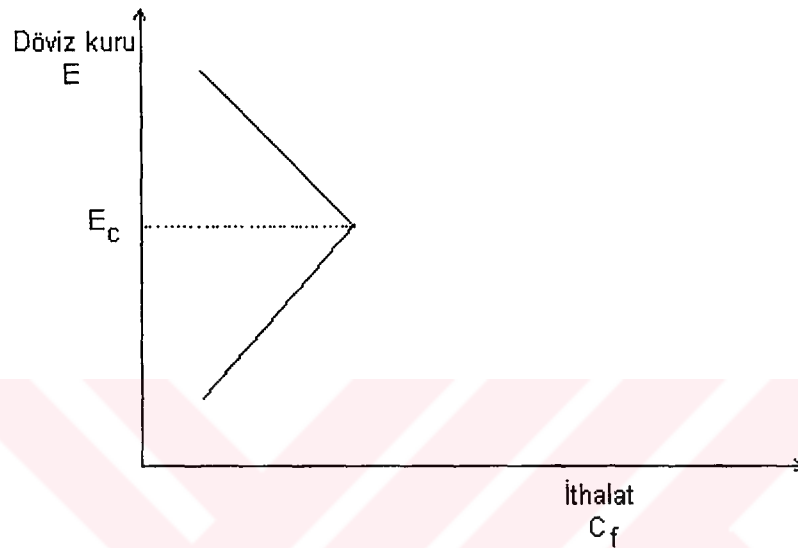
noktada oluşur. Bu noktada kayıtsızlık eğrisinin eğimindeki artış, kara borsa döviz kurunun resmi kura oranına eşittir. B noktasındaki fayda düzeyi, A' dakinden düşüktür.

Şekil 2: Konvertibilitenin dış ticarete etkisi

Berg modelinde (M_c), resmi nominal döviz kuru (E) ile yakın ilişki içinde ele alınmaktadır. (E) yükseldiğinde (para devalüe edildiğinde) ithal ve ihracat mallarının resmi iç fiyatları yükselir. Resmi fiyat düzeyinde arz ve talep dengesiyle uyumlu para miktarı ve konvertibilite artar. Dolayısıyla, verilen bir nominal para stoku düzeyinde konvertibiliteyle uyumlu tek bir nominal döviz kuru (E_c) vardır. (E), (E_c) den büyük olduğunda para konvertibildir. Konvertibil olma ve olmama durumlarında ithalattaki değişim Şekil 3 yardımıyla incelenebilir. Para stoku sabittir. Nominal döviz kuru (E), (E_c) den düşük olduğunda (para konvertibil olmadığına), bir devalüasyon parasal fazlalığın azaltılmasıyla eşdeğer olup, ihracat ve ithalat artma eğilimine girer. (E), (E_c) den büyük olduğunda ise (E) deki bir artış

ithalatın azalmasına neden olur. Paranın konvertibil olmadığı, karaborsa döviz kuru priminin geçerli olduğu ve parasal bir fazlalığın bulunduğu başlangıç koşullarında parasal denge, (M_c) deki artış yada (M) de düşme yoluyla sağlanabilir. Denge (M_c) , (M) ye eşit olduğunda kurulur.

Şekil 3: Liberalleşme ve istikrar sürecindeki kolektif ekonomilerde döviz kuru ve ithalat ilişkisi

Berg modelindeki ifadelerin matematiksel çıkarımı aşağıda özetlenmektedir.

Ekonomi, (Q_i) ve (Q_s) miktarlarında sanayi ve hizmet çıktısı üretir ve bu çıktılarla birlikte ithal mallarını sırasıyla (C_i) , (C_s) , (C_f) miktarlarında tüketir. Döviz kuru (E) dir. Bu üç mal için resmi fiyatlar, (p_i) , (p_s) , (p_i) dir. Piyasa temizleyici fiyatların karaborsada olduğu kabul edilmekte olup (P_i) , (P_s) , (P_f) sembolleriyle gösterilirler. Hanehalkının nominal toplam talebi (Y_d) olduğunda makroekonomik denge aşağıdaki eşitlikle sağlanır.

$$Y_d = P_i Q_i + P_s Q_s + P_f Q_f \quad (1)$$

Basitleştirilmiş monoterist yaklaşımla makroekonomik denge şöyle ifade edilir.

$$Y_d = M V \quad (2)$$

Burada, (M) para stoku, (V) paranın dolaşım hızı olup sabit bir değer alır. Tüketim bir Cobb-Douglas bağıntısıyla belirlenip aşağıdaki gibi gösterilir.

$$P_i C_i = a Y_d = a M V$$

$$P_s C_s = b Y_d = b M V$$

$$P_f C_f = (1 - a - b) Y_d = (1 - a - b) M V \quad (3)$$

Firmaların çıktısı göreceli fiyatların bir fonksiyonu olup şöyle ifade edilir.

$$Q_i = Q_i (p_s / p_i)$$

$$Q_s = Q_s (p_s / p_i) \quad (4)$$

Ekonominin sanayi sektörünün net ihracatçı olduğu bir fiyat ve para yapısına sahip bulunduğu kabul edilmektedir. $Q_i > C_i$ dir. Sanayi malları için iç piyasada talep fazlası bulunmamaktadır ve kara borsa fiyatı resmi fiyata eşittir. Resmi fiyat, döviz kurunun Dünya fiyatı (p_i^*) ile çarpımına eşittir.

$$p_i = E p_i^* = P_i \quad (5)$$

İthal malının resmi iç fiyatı , Dünya fiyatının döviz kuruyla çarpımıyla elde edilir.

$$p_f = E p_f^* \quad (6)$$

İthal malı için iç piyasada talep fazlalığı vardır ve $P_f > p_f$ dir. $p_i^* = p_f = 1$ kabul edilir ve dolayısıyla

$$p_i = p_f = E \text{ dir.}$$

Hizmet fiyatları (p_s), egzojen olarak belirlendiğinden ve $p_i = E$ olduğundan hizmetlerin göreceli resmi fiyatı sabittir. Dolayısıyla, ihracat sektörü çıktısı, Q_s düzeyinde sabit olup parasal dengeden etkilenmeyeceği kabul edilmiştir.

Ülkenin dış ticaret açığını kapatacak düzeyde döviz rezervine sahip bulunmadığı kabul edildiğinden dış ticaret dengede olmalı ya da fazla vermelidir.

$$C_f = Q_i - C_i \quad (7)$$

Dengeli dış ticaret ve konvertibilite durumuyla uyumlu parasal dengenin sağlanabileceği para arzı ve döviz kuru kombinasyonu aşağıda açıklandığı şekilde bulunabilir.

Konvertibilitenin geçerli olduğu ve ihraç edilebilir malların karaborsa fiyatının resmi fiyata eşit olduğu($p_f = P_f = E$) var sayıldığında (3) ve (5) nolu eşitliklerin yardımıyla sanayi malları tüketimi şöyle ifade edilir.

$$C_i = a M V / E$$

$P_f C_f = E C_f$ olduğundan (3) nolu eşitlik yardımıyla ithal malları tüketimi aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$C_f = (1 - a - b) M V / E$$

(7) nolu eşitlik yardımıyla aşağıdaki bağıntıya ulaşılır.

$$(1 - a - b) M V / E = Q_i - a M V / E \quad (8)$$

Bu bağıntı yeniden düzenlenerek belirli bir döviz kurunda (E), konvertibilite ve dış ticaret dengesiyle uyumlu para miktarı(M) bulunabilir ve (M_c) simgesiyle gösterilebilir.

$$M_c = E Q_i / (V (1 - b)) \quad (9)$$

(M), (M_c) ye eşit olduğunda , döviz kuru (E) konvertibildir. (M), (M_c) yi aştığında kur inkonvertibil hale gelir. Bu durumda ithalat talebini ihracat geliriyle karşılamak imkansızdır. (C_i) arttığından ($Q_i - C_i$) azalır ve dolayısıyla ihracat düşer. Bu düşüş (7) nolu eşitlikle ifade edilen dış ticaret koşuluna bağlı olarak ithal mallarının iç piyasadaki bulunabilirliğini azaltır. $P_f C_f = (1 - a - b) M V$ olduğundan ithal malları nominal talebi artar. Yani, başlangıçtaki iç fiyat düzeyinde ($P_f = E$) ithal malları için bir talep fazlası oluşur. Para otoritelerinin döviz kurunu değiştirmeyeceği kabul edildiğinde döviz nicel olarak tahsis edilecektir.

Nicel tahsisin bir sonucu olarak,ithal mallarının karaborsa fiyatı Dünya fiyatının döviz kuruyla çarpımının üstüne çıkar($P_f > E$ dir). İthal malları karaborsası aşağıdaki koşul sağlandığında temizlenir.

$$P_f C_f = (1 - a - b) M V$$

$C_f = Q_i - C_i = Q_i - a M V / E$ olduğundan ithal malının karaborsa fiyatı aşağıdaki gibi ifade edilir.

$$P_f = (1 - a - b) M V / (Q_i - a M V / E) \quad (10)$$

(10) no lu eşitlik ihracatın pozitif olduğu varsayımı altında çıkarılmış olup, yalnızca ($a M V < E Q_i$) koşulu için uygulanabilir. Bu $a M < (1 - b) M_c$ koşuluyla aynıdır. (M), bu miktardan fazla olduğunda, ithalat 0 a , (C_i), (Q_i) ye, (P_i) ise (E) den daha büyük bir değer olarak $a M V / Q_i$ ' ye eşit olacaktır. Dolayısıyla ihracatın pozitif bir aralıkta olduğu kabul edilmiştir. (9) no lu eşitlik yeniden düzenlenerek aşağıdaki bağıntı elde edilir.

$$P_f / E = (1 - a - b) (M / M_c) / (1 - b - a (M / M_c)) \quad (11)$$

Aktüel para arzının, dengede dış ticaret ve konvertibiliteyle uyumlu düzeydeki para arzına oranı olan (M / M_c), parasal fazlalığın bir ölçüsüdür. Parasal bir fazlalık olduğunda, döviz resmi kurdan nicel olarak tahsis edileceğinden ithal malının karaborsa fiyatı ($P_f = E$) den yüksek olacaktır. Nicel olarak tahsis edilen döviz elde eden ithalatçılar, ithal mallarını (p_f) fiyatından alıp kara borsada (P_f) fiyatından yeniden satarlar. İthal malının karaborsada herhangi bir maliyete katlanılmadan işlem gördüğü kabul edildiğinde P_f / E sadece ithal malı üzerindeki prim olmayıp karaborsa döviz piyasasında döviz kuru üzerine konan pirimdir. Kara borsa döviz kurunun (E_b) resmi döviz kuruna (E) oranı (P_f / p_f), parasal fazlalığın bir fonksiyonudur.

$$E_b / E = P_f / p_f = (1 - a - b) (M / M_c) / (1 - b - a (M / M_c)) \quad (12)$$

Parasal fazlalık arttıkça ithalat ve ihracat ile tüketici refahı düşer. İhracat (X_i), ($Q_i - C_i$) ye eşit olup ihraç edilen çıktının toplam ihraç edilebilir çıktıya oranı (X_i / Q_i) şöyle ifade edilebilir.

$$X_i / Q_i = 1 - (a / (1 - b)) (M / M_c) = C_f / Q_i \quad (13)$$

$M < M_c$ olduğunda para konvertibildir ve dış ticaret fazlalık vermek eğilimindedir. ($P_f = p_f = E$) ve ($C_f = (1 - a - b) M V / E$) eşitlikleri ile ($Q_i - C_i = Q_i - a M V / E$) eşitlikleri kullanılarak ($TB = Q_i - C_i - C_f$) ifadesiyle aynı olan bir ticaret dengesi eşitliği bulunabilir.

$$M > M_c \text{ için } TB = ((1 - b) V / E) (M_c - M) \quad (14)$$

Sabit bir döviz kuru için (M) nin (M_c) 'nin altına düşmesi bir ticaret fazlası yaratır.

Hizmet sektörü üretiminin fiyat kontrolleriyle yapay olarak kısıtlandığı durumda, nominal hizmet talebi ($b M V$), nominal arzı ($ps Q_s$) aştığında hizmetler için bir kara borsa oluşur .Nominal tüketici talebi ($b M V$) kara borsa fiyatları ile çıktı değerine eşit olduğunda kara borsa denge düzeyine ulaşılır($b M V = P_s Q_s$). Hizmet sektörü kara borsa primi şöyle ifade edilebilir.

$$P_s / p_s = b M V / (p_s Q_s) = (M / M_c) (b Q_i / ((1 - b) p_s Q_s)) \quad (15)$$

İthal malları için olduğu gibi hizmet sektörü karaborsa primi parasal fazlalığın artan bir fonksiyonudur.

Başlangıçta parasal fazlalık ve hizmet sektörü üzerindeki fiyat kontrolleriyle karakterize edilen bir ekonomide yüksek oranlı bir devalüasyon ve eş anlı olarak hizmetler üzerindeki fiyat kontrollerinin kaldırılmasının etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Hizmet fiyatlarının ihraç edilebilir mallar fiyatlarına oranla daha yüksek artışıyla birlikte fiyatlar genel düzeyinde bir artış gerçekleşecektir.

İthal ve ihraç mallarının fiyatlarında döviz kurundaki devalüasyon oranına eşit olarak aynı düzeyde bir artış olurken, ithal edilen malların kara borsa fiyatlarında, ihraç edilen mallar ve hizmet fiyatlarından daha düşük oranda bir artış gözlenecektir

Hizmet sektörü üretimi artarken, sanayi malları üretimi azalacaktır.

Stoklama eğilimi ortadan kalkarken stok düzeyi düşecektir.

İthalat ve ihracat yükselme eğilimine girecektir.

1.5. Reform Deneyimi

1989 ve 1991 yılları arasında, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler Birliğindeki politik yönetimlerin el değiştirmesiyle birlikte, kollektif sistemden piyasa ekonomisine dönüşüm süreci ivme kazanmıştır. 25' den fazla ülkede

piyasa düzenine geçmeye yönelik reform programları uygulanmaya konmuştur. 1989 yılı Doğu Avrupa Ülkeleri ve Sovyetler Birliği için kolektif sistem altındaki son normal yıl kabul edilebilir. 1989'un sonunda Polonya ve Macaristan'da, 1990' da diğer Doğu Avrupa ülkelerinde, 1991' de ise Sovyetler Birliği'nde politik yönetimler değişmiştir. 1991'in başında CMEA(Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) ortadan kalkmıştır. 1990-2001 döneminde, dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerde, fiyatlar ve ticaretin liberalizasyonu, kurumsal düzenlemeler ve sektörel dağılım alanlarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmelerin düzeyi, ülkeler ve reform türüne göre farklılık göstermiştir. Liberalizasyon ve makroekonomik istikrar programları gibi politika önlemleri hızla gerçekleştirilirken, kurumsal düzenlemeler, yavaş bir hızla ilerlemiştir. Reform sürecinin başında, kaynakların sektörler arasında büyük ölçüde yeniden dağılımının bir sonucu olarak çıktı düzeyi önemli ölçüde düşmüş, ve bu düşüş ülkelere göre önemli farklılık göstermiştir.

1.5.1. Genel Çizgileriyle Kurumsal ve Yapısal Değişim

Reform sürecindeki ülkelerin belirleyici özelliğini, devlet mülkiyetine dayalı merkezi planlama sisteminden, özel mülkiyete dayalı piyasa düzenine, 'minimum reform programının' uygulanması yoluyla geçiş kararı oluşturmakla birlikte, ülkelerin reform sürecindeki performansları farklılık göstermiştir. Reform sürecinde, kurumsal ve sektörel yapıda önemli değişiklikler gerçekleşmiştir.

Dönüşüm sürecindeki kurumsal ve yapısal gelişmelerin değerlendirilebilmesi ve farklı ülkelerin karşılaştırılabilmesi için uzmanlarca kantitatif göstergeler geliştirilmiştir. Bu göstergelerden en yaygın olarak kullanılanı, European Bank Reconstruction and Development(EBRD)'ce geliştirilen dönüşüm göstergeleridir. EBRD, 1994'den bu yana, Doğu Avrupa, Baltık Cumhuriyetleri ve Bağımsız Devletler Topluluğunda yer alan 26 ülkedeki gelişmeleri, kantitatif göstergelere dayalı olarak değerlendirmektedir.

Bu göstergeler, ulusal hükümetler gibi birincil, IMF ve Dünya Bankası gibi ikincil kaynaklardan edinilen verilere dayalı olarak geliştirilmektedir ve subjektif niteliktedir. EBRD değerlendirmesi, yapısal dönüşümün temel alanlarını kapsamaktadır. Bu alanlar, piyasalar ve ticaret, firmalar ve finansal kurumlardır. Dönüşüm göstergeleri, 1- 4⁺ aralığında değişir.1, merkezi planlama ve devlet mülkiyeti koşullarında değişiklik olmaması durumuna karşı gelirken, 4+, gelişmiş piyasa ekonomilerindeki koşullara karşı gelir(EBRD2000:14). Dönüşüm göstergelerine ilişkin sınıflandırma sistemi Ek 1' de açıklanmaktadır. Reform sürecindeki ülkeler için dönüşüm göstergeleri Çizelge 5' te özetlenmektedir. 1990' lar boyunca, reform sürecinde yer alan ülkelerin büyük bir bölümünde fiyatlar ve dış ticaretin serbestleştirilmesi ve mülkiyetin özelleşmesi alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Yönetmelik olarak belirlenen fiyatların toplam fiyatlar içindeki oranı %15' e düşmüştür. EBRD değerlendirmesinde yer alan 26 ülkeden 19'unda özel sektörün GSMH içindeki payı %50'yi aşmıştır. Küçük ölçekli devlet işletmelerinin tamamına yakını özelleştirilmiştir. Küçük ölçekli özelleştirme ve dış ticaretin serbestleştirilmesi alanlarında, ülkelerin tümü için ortalama dönüşüm göstergesi değerleri, 3.5 ve 3.4 tür. Buna karşın, finansal sistemler ve menkul değer piyasalarının oluşturulması, firmaların yeniden yapılanması ve ticari yönetimin yerleştirilmesi ve piyasaların işlerliğine ilişkin hukuki çerçevenin oluşturulması gibi kurumsal reformlar çok daha yavaş bir hızla ilerlemiştir. Menkul değerler piyasaları ve bankacılık dışı finansal gelişim alanında, ortalama dönüşüm göstergesi 2 değerini almaktadır.

Dönüşüm sürecindeki ülkeler, coğrafi, politik özellikleri ve ekonomik performans göstergelerinin korele edilebilirliği göz önünde bulundurularak sınıflandırılabilirler. IMF(2000:89)'de, Doğu Asya dışındaki dönüşüm sürecindeki ülkeler, Baltık cumhuriyetleri dışında Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler, Baltık cumhuriyetleri, Güneydoğu Avrupa ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri olmak üzere dört grupta sınıflandırılmaktadır. Bu ülke gruplarının ekonomik performansları Çizelge 6' da özetlenmektedir.

Çizelge 5: Reform Sürecindeki Ülkeler için Dönüşüm Göstergeleri(2000 yılı için tahmin)

Ülke	Nüfus (Milyon)	Özel Sektör (GSMH'nin%si)	Firmalar		Piyasalar ve Ticaret			Finansal Kurumlar		
			Büyük Ölçekli Özelleştirme	Küçük Ölçekli Özelleştirme	Ticarileşme- Yeniden Yapılanma	Fiyat Liberalizasyon	Ticaret ve Döviz Sistemi	Rekabet Politikası	Bankacılık Reformu ve Faiz Oranlarının Serbestleştirilmesi	Menkul Piyasaları- BankacılıkDışı Finansman Kurumları
Arnavutluk	3.2	75	2	4	2	3	4	2	2	2
Ermenistan	3.7	60	3	3+	2	3	4	2	2	2
Azərbaycan	7.6	45	2	3	2	3	3	1	2	2
Beyaz Rusya	10.2	20	1	2	1	2	1	2	1	2
Bosna Hersek	4.3	35	2	2	2	3	3	1	2	1
Bulgaristan	8.7	60	3	3	2	3	4+	2	3	2
Hırvatistan	4.5	60	3	4+	3	3	4	2	3	2
Çek Cumh.	10.3	80	4	4+	3	3	4+	3	3	3
Estonya	1.4	75	4	4+	3	3	4	3	4	3
Makedonya	2.0	55	3	4	2	3	4	1	3	2
Gürcistan	5.4	60	3	4	2	3	4	2	2	1
Macaristan	10.1	80	4	4+	3	3	4+	3	4	3
Kazakistan	14.8	55	3	4	2	3	3	2	2	2
Kırgızistan	4.8	60	3	4	2	3	4	2	2	2
Latvia	2.4	65	3	4	3	3	4+	3	3	2
Litvanya	3.7	70	3	4+	3	3	4	2	3	3
Moldovya	4.3	45	3	3	2	3	4	2	2	2
Polonya	38.8	65	3	4+	3	3	4+	3	3	3
Romanya	22.4	60	3	4	2	3	4	2	3	2
Rusya	146.7	70	3	4	2	3	2	2	2	2
Slovakya	5.4	75	4	4+	3	3	4+	3	3	2
Slovenya	2.0	55	3	4+	3	3	4+	2	3	3
Tacikistan	6.2	30	2	3	2	3	3	1	1	1
Türkmenistan	4.9	25	2	2	2	2	1	1	1	1
Ukrayna	50.7	55	2	3	2	3	3	2	2	2
Özbekistan	24.2	45	3	3	2	2	1	2	2	2

Kaynak: EBRD(2000:24)

Reform sürecinde, reel çıktı düzeyinde değişim, EBRD dönüşüm göstergesi ve kişi başına düşen milli gelire ilişkin ortalama değerler, Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler için en yüksek, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri için en düşük değerleri almaktadır. EBRD dönüşüm göstergesi değeri açısından, en yüksek ortalamaya sahip ülkeler, Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler ve Baltık Cumhuriyetleri gruplarında yer almaktadır. Bu ülkeler için Ortalama değer 3'den büyüktür. En düşük ortalamaya sahip ülkeleri ise 2' den küçük değerlerle, Beyaz Rusya, Tacikistan ve Türkmenistan oluşturmaktadır. Bu ülkeler, Bağımsız Devletler Topluluğunda yer almaktadır(Çizelge 6).

Reform sürecinde, fiyatlar ve dış ticaretin serbestleşmesi ve sert bütçe kısıtının işlerlik kazanmasıyla birlikte, göreceli fiyat yapısı yeniden oluşmuş ve kaynak dağılımı hizmet sektörü yönünde değişim sürecine girmiştir. Kaynak dağılımındaki değişimin boyutu, toplam çıktının sektörel bileşenlerindeki değişimin izlenmesiyle anlaşılabilir. Havrlyshyn ve başk.(2000:11), dönüşüm sürecinde yer alan 17 ülkedeki verilere dayanarak, 1990-1995 döneminde, GSMH içinde sanayi sektörünün payının ortalama olarak %9.5 azaldığını, hizmet sektörünün payının ise %7.5 oranında arttığını tahmin etmiştir(Çizelge7). Kayıt dışı faaliyetler gözönünde bulundurulduğunda, hizmet sektörü payındaki artışın daha yüksek olduğu rahatlıkla tahmin edilebilir. Sektörel bileşimdeki değişimin %80'inin çıktı düzeyinde genel düşüşün gerçekleştiği döneme karşı gelmesi, kazanım döneminin başlangıç anında, göreceli fiyat yapısında değişim ve kaynakların sektörler arasında yeniden dağılımının büyük ölçüde tamamlanmış olduğunu göstermektedir. Reform sürecinde iş gücü, sektörler arasında önemli ölçüde yer değiştirmiştir.Havrlyshyn ve başk(2000:11)' nın tahminine göre, 1990-1995 döneminde, sanayi sektörü istihdamı %10 azalırken hizmet sektörü istihdamı %3.5 oranında artmıştır. Sanayi sektörü istihdamı, çıktı düzeyinde genel düşüş ve kazanım dönemlerinde yaklaşık olarak aynı oranda(%5) düşüş göstermiştir(Çizelge 7). Bu durum, istihdam açısından, işletmelerin büyük bir bölümünün katı bütçe kısıtı koşullarına yavaş uyum sağladığının bir göstergesidir.

Çizelge 6 : Dönüşüm Sürecindeki Ülkelere İlişkin Ekonomik Göstergeler

Ülkeler	Dönüşümün Başlangıç yılı	İstikrar programının Başlangıç yılı	Reel Çıktı Oranı 1999/1989	Ortalama Enflasyon 1989-99	1999 EBRD Ortalama Dönüşüm Göstergesi	Kişi ^a Başına Milli Gelir
Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler	1991	Mart 91	0.95	35.5	3.3	10009
Bulgaristan	1991	Şubat 91	0.67	68.4	2.9	4812
Çek Cumhuriyeti	1991	Ocak 91	0.94	7.8	3.4	13408
Macaristan	1990	Mart 90	0.99	19.7	3.7	11273
Polonya	1990	Ocak 90	1.28	49.2	3.5	8832
Romanya	1991	Ocak 93	0.74	76.1	2.8	5798
Slovakya	1991	Ocak 91	1.01	14.3	3.3	10255
Slovenya	1990	Şubat 92	1.05	12.9	3.3	15685
Baltık Cumhuriyetleri	1992	Haziran 92	0.68	33.5	3.2	6850
Estonya	1992	Haziran 92	0.78	24.3	3.5	7909
Latvia	1992	Haziran 92	0.56	35.1	3.1	5893
Litvanya	1992	Haziran 92	0.70	41.0	3.1	6750
Güney Doğu Avrupa Ülkeleri	1990	Haziran 93	0.77	3331.8	2.5	3651
Arnavutluk	1991	Ağustos 92	0.93	33.4	2.5	2897
Bosna Hersek	1991	Ağustos 92	0.93	13118.0	1.8	1014
Hırvatistan	1990	Ekim 93	0.80	100.0	3.0	6793
Makedonya	1990	Ocak 94	0.59	75.6	2.8	3903
Bağımsız Devletler Topluluğu	1992	Ağustos 94	0.53	149.1	2.3	3337
Ermenistan	1992	Aralık 94	0.48	106.5	2.7	2469
Azerbeycan	1992	Ocak 95	0.47	233.2	2.2	2404
Beyaz Rusya	1992	Kasım 94	0.81	162.4	1.5	6485
Gürcistan	1992	Ekim 94	0.31	17.9	2.5	3950
Kazakistan	1992	Ocak 94	0.61	77.3	2.7	4351
Kırgız Cumhuriyeti	1992	Mayıs 93	0.61	22.3	2.8	2419
Moldovya	1992	Eylül 93	0.31	16.5	2.8	1847
Rusya	1992	Nisan 95	0.55	88.0	2.5	6815
Tacikistan	1992	Şubat 95	0.29	688.5	2.0	1045
Türkmenistan	1992	Şubat 93	0.61	4.9	1.4	4589
Ukrayna	1992	Kasım 94	0.35	169.4	2.4	3276
Özbekistan	1992	Kasım 94	0.97	304.5	2.1	2157

^a 1999 yılında satın alma gücü paritesi cinsinden GSMH

Kaynak : IMF(2000:89)

Çizelge 7:1990-1995 Döneminde Çıktının Sektörel Bileşiminde Değişim(%)

	Genel Çıktı Düzeyinde Düşüş Dönemi	Kazanım Dönemi	Toplam Değişim
Çıktı			
Sanayi	-7.6	-2.0	-9.6
Hizmet	6.3	1.3	7.6
İstihdam			
Sanayi	-4.2	-5.8	-10.0
Hizmet	2.1	1.3	3.4

Kaynak : Havrilyshyn ve başk.(2000:11)

1.5.2. Mülkiyet Yapısında Değişim

Özelleştirme ve yeni özel sektör gelişimi yoluyla mülkiyet değişimi, kolektif düzenden piyasa ekonomisine dönüşümün kurumsal temelini oluşturur. Mülkiyet değişimi, Commander, Dutz ve Stern(1999:3)' in de vurguladığı üzere kaynakların yeniden dağılımını yansıtmaktadır.

Reform sürecinde, kolektif ekonomiler hızla özelleşmiştir. Nellis(1998:4)' in tahminine göre, kolektif ekonomilerde 1980-1991 döneminde özelleştirilen orta ve büyük ölçekli firma sayısı 6800 iken, bu sayı 1998'de 60 000'e ulaşmıştır. Özelleştirmeye birlikte yeni özel sektörün hızla gelişimi, mülkiyet yapısını özel kesim lehine değiştirmiştir. 1990'da GSMH içindeki özel sektörün payı, Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinde %10, Sovyet Cumhuriyetlerinde ise %5 düzeyindeyken, bu oran 1999' da söz konusu ülkeler için sırasıyla %65 ve %45'e yükselmiştir(Commander, Dutz ve Stern 1999:13; Havrilyshyn ve Mcgettigan 2000:260).

Devlet aktiflerinin doğrudan satışı, çalışanlara devir ve kamu aktifleri hisselerinin sembolik bir değer taşıyan kuponların dağıtılması yoluyla topluma devri, reform sürecindeki Doğu Avrupa ülkeleri ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinde uygulanan başlıca özelleştirme yöntemlerini oluşturmuştur. Bu yöntemlerin göreceli önemi ülkelere göre farklılık göstermiştir(Çizelge 8). Eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Çek Cumhuriyetinde kupon özelleştirmesi, yaygın olarak uygulanırken Polonya, Macaristan, Slovakya ve Bulgaristanda siyasi yönetimlerin birinci tercihini doğrudan satış oluşturmuştur. Küçük ölçekli işletmelerin büyük bir bölümü özelleştirilirken büyük ölçekli firmaların özelleştirilmesi yavaş bir hızla ilerlemiştir. 1996 yılı sonuna kadar, büyük ölçekli devlet işletmeleri aktiflerinin özelleştirilme oranı, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri için ortalama %30, Eski Sovyet Cumhuriyetleri için ise %15 dir(World Bank1996:16). Farklı araştırmacılarca, ampirik verilere dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmalar, mülkiyet yapısında özel kesim lehine oluşan değişimin ekonomik performans üzerindeki pozitif etkisini ortaya koymaktadır.

Pohl(1997)' ce 1995-1997 döneminde, yedi Doğu Avrupa ülkesindeki 2000 devlet ve özelleştirilmiş firmadan edinilen anket verilerine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmada, özelleştirilmiş firmaların toplam faktör verimliliğinin, devlet firmalarında beş kat yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmaya göre, katı bütçe koşullarında faaliyet gösteren, özelleştirilmiş firmaların istihdamı, karşılaştırılabilir ölçekteki devlet işletmelerine göre %20 oranında azalmıştır. Smith, Cin ve Vodopivec(1997), Slovenya'da 1996'da, firmaların yarattığı katma değerdeki ortalama artışı, yabancı ortaklık biçimindeki firmalar için %3.9, çalışanlara devredilen firmalar için ise %1.4 olarak belirlemiştir. İzlenen özelleştirme yöntemlerinin yeniden yapılanma üzerindeki etkilerini, reform sürecindeki 25 ülkedeki verilere dayanarak ekonometrik modeller yardımıyla inceleyen Dutz ve Vagliasindi(1999), doğrudan satış yoluyla özelleştirmenin sağladığı verimlilik artışının, çalışanlara devir yönteminden iki katı fazla olduğunu belirlemiştir. Yeniden yapılanmanın kaba bir göstergesi olan sanayi işgücü verimliliğindeki

Çizelge 8 :1998' de Reform Sürecindeki Ülkelerde Mülkiyet Dağılımına İlişkin Göstergeler

	Özelleştirme Yöntemi ^a		Dönüşüm Göstergeleri			İşgücü Verimliliği ^b Değişim (%) 1994-1997	GSMH İçinde Özel Sektör(%)
	Birincil	İkincil	Büyük Ölçekli Özelleştirme	Küçük Ölçekli Özelleştirme	Rekabet Politikası		
Doğu Avrupa ve Baltık Cumhuriyetleri							
Arnavutluk	M	V	2	4	2	v.y	75
Bulgaristan	D	V	3	3	2	18.7	50
Hırvatistan	M	V	3	4+	2	34.1	55
Çek Cumhuriyeti	V	D	4	4+	3+	39.3	75
Estonya	D	V	4	4+	3-	30.8	70
Mekadonya	M	D	3	4	1	9.6	55
Macaristan	D	M	4	4+	3	49.1	80
Latvia	V	D	3	4	3-	50.7	60
Litvanya	V	D	3	4	2+	11.7	70
Polonya	D	M	3+	4+	3	52.6	65
Romanya	M	D	3	3+	2	49.7	60
Slovakya	D	V	4	4+	3	19.4	75
Slovenya	M	V	3+	4+	2	34.0	55
Eski Sovyet Cumhuriyetleri							
Ermenistan	V	M	3	3	2	53.9	60
Azerbeycan	V	D	2	3	1	-16.4	45
Beyaz Rusya	M	V	1	2	2	14.7	20
Gürcistan	V	D	3+	4	2	v.y	60
Kazakistan	V	D	3	4	2	15.8	55
Kırgızistan	V	M	3	4	2	49.0	60
Moldovya	V	D	3	3+	2	v.y	45
Rusya	V	D	3+	4	2+	-3.9	70
Tacikistan	M	V	2	2+	1	v.y	30
Türkmenistan	M	D	2	2	1	-39.1	25
Ukrayna	V	M	2+	3+	2	-18.0	55
Özbekistan	M	D	3-	3	2	20.2	45

^a V: Kupon özelleştirmesi, D:Doğrudan satış M: Çalışanlara devir yöntemlerine karşı gelmektedir.

^b Sanayi sektöründeki işgücü verimliliği olup, çıktının istihdama oranıdır.

Kaynak: Commander, Dutz ve Stern(1999)

artış, Doğu Avrupa ülkelerinde, eski Sovyet Cumhuriyetlerine oranla daha yüksektir(Çizelge 8).

Reform sürecinde 'yeni özel sektör', hızla gelişmiştir. Yeni özel sektör gelişimine ilişkin ayrıntılı veri bulunmamakla birlikte, Johnson, Kaufman ve Shleifer(1997), 1995'de, reform sürecindeki ülkelerde yeni özel sektörün GSMH içindeki payını, EBRD'ce rapor edilen GSMH içindeki özel sektör payından, özelleştirilen sektör payını çıkararak kabaca tahmin etmiştir(Çizelge 9). GSMH içindeki yeni özel sektör payı ortalaması, Doğu Avrupa ülkeleri ve Baltık Cumhuriyetlerinde eski Sovyet Cumhuriyetlerinden yüksektir.

Çizelge 9 : Reform Sürecindeki Ekonomilerde Yeni Özel Sektörün GSMH İçindeki Oranı

Ülke	Oran(%)
Doğu Avrupa Ülkeleri	
Arnavutluk	50
Bulgaristan	40
Hırvatistan	45
Çek Cumhuriyeti	30
Macaristan	45
Mekadonya	40
Polonya	50
Romanya	35
Slovakya	25
Slovenya	45
Ortalama	41
Baltık Cumhuriyetleri	
Estonya	50
Latvia	50
Lituanya	40
Ortalama	47
Eski Sovyet Cumhuriyetleri	
Ermenistan	35
Azerbeycan	25
Beyaz Rusya	10
Gürcistan	25
Kazakistan	20
Kırgızistan	35
Moldova	20
Rusya	20
Tacikistan	15
Türkmenistan	15
Ukrayna	30
Özbekistan	30
Ortalama	23

Kaynak : Johnson, Kaufman ve Shleifer(1997)

Havrylyshyn ve Mcgettigan (2000:260), Çek Cumhuriyetinde yeni özel sektör gelişimini, firma boyutundaki değişime ilişkin verileri analiz ederek açıklamaktadır. Havrylyshyn ve Mcgettigan, 100 kişiden daha az istihdama sahip firmaların büyük bölümünün yeni özel sektör firmaları olduğunu ve bu firmaların sayılarında ve toplam istihdam içindeki paylarında, zaman içinde gerçekleşen değişimin, bu kesimin gelişimini yansıttığını var saymaktadır. Çek Cumhuriyetinde bu tip firmaların toplam istihdam içindeki payı, 1993-1997 döneminde %14'den %32 'ye yükselmiştir. 20 kişiden az istihdama sahip firma sayısı 1990'da 1000'den azken, 1993'de 85465'e, 1997'de ise 109120' ye yükselmiştir(Çizelge 10).

Çizelge 10 : Çek Cumhuriyetinde 1993-1997 Döneminde Firma Sayısı ve Toplam İstihdamın, Firma Boyutuna Göre Dağılımı

Firma Boyutu (İşçi Sayısı)	1993		1997	
	Firma Sayısı	Toplam İstihdam İçindeki Pay(%)	Firma Sayısı	Toplam İstihdam İçindeki Pay(%)
1-19	85465	0.10	109120	0.19
20-99	1192	0.04	4953	0.13
100+	1917	0.86	2341	0.68
Toplam	88574	1.00	116417	1.00

Kaynak: Havrylyshyn ve Mcgettigan (2000:260)

Kornai(2000:353), reform sürecinde ortaya çıkan, mülkiyet değişimine ilişkin uygulamaları ve yaklaşımları, 'organik gelişme stratejisi' ve 'hızlandırılmış özelleştirme stratejisi' olarak adlandırdığı iki grupta incelemektedir.

Organik gelişme stratejisinin belirleyici özellikleri aşağıda özetlenmektedir(Kornai2000:353).

1. Birincil amaç, özel sektörün aşağıdan yukarıya doğru gelişmesini sağlayacak koşulların oluşturulmasıdır. Özel sektör gelişimini

sağlayacak temel güç, büyük miktarda yeni özel sektör firmasının faaliyete başlaması ve varlığını sürdürebilmesi olmalıdır. Yeni özel sektör gelişimi, bazı önlemlerin alınmasıyla gerçekleştirilebilir. Bunlar, piyasaya serbest girişi engelleyen kısıtlamaların kaldırılması, özel mülkiyetin güvence altına alınması ve özel mukaveleleri hızlandıracak kurumsal düzenlemelerin yapılması, vergi ve kredi politikasında özel sektörü teşvik edecek düzenlemelere gidilmesidir.

2. Devlet mülkiyetindeki firmaların büyük bir bölümü özelleştirilmelidir. Temel yöntemi, doğrudan satış oluşturmaktır. Devlet aktifleri, işletme dışındaki kesimlere satılmalı ve bu satışta sadece uygun fiyat ödenmesi değil firmaya gelecekte yatırım yapılması koşulu da aranmalıdır. Firma çalışanlarına satış söz konusu olduğunda, gerçek fiyat ödenmeli, mülkiyetin bedelsiz devrinden kaçınılmalıdır.
3. Kamu aktiflerinin satış programları, mülkiyet yapısında bazı değişiklikleri sağlayacak biçimde düzenlenmelidir. Şirket, birincil mülkiyet sahibi olmalıdır. Özellikle tercih edilecek yeni mülkiyet sahipleri, firmaya yeni sermaye akışını sağlayabilecek stratejik yatırımcılar olmalıdır.
4. Firmalar, katı bütçe kısıtı koşullarında faaliyet göstermelidir. Katı bütçe kısıtı, piyasa ekonomilerinin çalışabilmesi için gerekli olan finansal disiplinin sağlanabilmesinde temel faktörü oluşturur. İflas, muhasebe ve bankacılık kanunu gibi yeni hukuki düzenlemeler uygulamaya konmalıdır. Bütçe kısıtının katılaşmasıyla firmalar doğal seleksiyon geçireceklerdir. Karlı olan firmalar satılabilecektir. Negatif değer taşıyan ve dolayısıyla satılamayacak durumda olan işletmeler ise iflas sürecine sokulmalıdır. Tasfiye ve iflas yoluyla özelleştirme, mülkiyet yapısındaki değişim sürecinde uygulanabilecek başlıca tekniklerden birisidir. Toplam çıktı içinde özel sektörün payı, bir yandan yeni özel firmaların faaliyette

bulunmaya başlaması, diğer yandan devlet sektörünün daralması sonucunda artacaktır. Devlet sektörünün daralması, işletmelerin doğrudan satışı ve tasfiye biçimine gerçekleşecektir.

Kornai(2000:354), 'hızlandırılmış özelleştirme stratejisi'ni ise üç temel özelliklerle tanımlamaktadır.

1. Öncelikli amaç, devlet mülkiyetini mümkün olan en hızlı biçimde ortadan kaldırmaktır.
2. Özelleştirmede uygulanan temel yaklaşım, kupon özelleştirmesi ve yöneticilere devir yöntemleriyle kamu aktiflerinin 'elden çıkarılmasıdır.
3. Yeni mülkiyet sahiplerinin belirlenmesinde her hangi bir tercih söz konusu değildir. Eski devlet işletmelerinin mülkiyet haklarının bütün vatandaşlarca paylaşılması gereği vurgulanır.

Kornai(2000:354)'ye göre, iki strateji arasındaki temel farklılığı, 'organik gelişme stratejisinde', 'yeni özel sektör gelişimi'nin , 'hızlandırılmış özelleştirme stratejisinde' ise, devlet sektörünün tasfiye edilmesinin vurgulanması oluşturmaktadır. Kornai(2000:355), reform sürecinin başlamasından on yıl sonra, 'organik gelişme strateji' sini, izlenmesi gereken doğru çizgi olarak belirlemekte ve bu yargısını, verimlilik artışına ilişkin ampirik verilere dayandırmaktadır. 1989 - 1998 döneminde işgücü verimliliği, 'organik gelişme stratejisi' nin izlendiği Macaristan ve Polonya'da sırasıyla %36 ve %29, 'hızlandırılmış özelleştirme stratejisi' nin izlendiği Çek Cumhuriyetinde ise %6 oranında artmıştır. 'Hızlandırılmış özelleştirme stratejisi'ni izleyen Rusya'da, aynı dönemde işgücü verimliliği %33 oranında azalmıştır(Kornai 2000:355).

1.5.3. Makroekonomik Gelişmeler

Reform sürecindeki makroekonomik gelişmeler, enflasyon, gelir dağılımı ve çıktı düzeyinde değişim boyutlarında incelenebilir.

Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğunda yer alan Ülkelerin büyük bir bölümü, reform sürecine yüksek düzeyde parasal fazlalık ve enflasyon koşullarında başlamıştır. Parasal fazlalığın boyutu ve istikrar programının uygulanmasındaki gecikmeye bağlı olarak, reform sürecinin başında enflasyon oranı, ülkelere göre farklılık göstermiştir. İstikrar programı öncesi 12 aylık enflasyon oranı, Gürcistan için %57000 ile hiperenflasyon düzeyindeyken, Macaristan için %26'dır (Çizelge 11). Reform programının etkisiyle fiyatlar, büyük ölçüde artmıştır. Çıktı düzeyindeki düşüş nedeniyle oluşan bütçe açıklarının parasal finansmanı enflasyonu hızlandırmıştır. 1990'ların ortalarında, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinde enflasyon, dört haneli rakamlara ulaşmıştır. Avrupa Topluluğuna Aday ülkelerde en yüksek enflasyon oranı %500' lerde oluşmuştur. 1998' de dönüşüm sürecindeki ülkelerin büyük bir bölümünde yıllık enflasyon oranı tek haneli rakamlara düşmüştür. 1998'in sonunda Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler ve Baltık Cumhuriyetlerinde enflasyon oranı, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin çok altındadır (Çizelge 11).

Reform programları, dönüşüm sürecindeki ülkelerde, gelir dağılımı ve yoksulluk düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin göstergesi olan gini katsayısı 1988-1995 döneminde hızla artmıştır. Doğu Avrupa ülkeleri ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri için ortalama 25 olan gini katsayısı bu dönemde ortalama 35' e yükselmiştir. OECD ülkeleri için ortalama değer'in 30 olduğu göz önünde bulundurulduğunda yaklaşık on yıl içinde gelir dağılımında gerçekleşen bu değişim dikkat çekicidir (Milanoviç 1998:1). Milanoviç, bu değişimin, özel sektör gelişimi, özel mülkiyet sahipliği, işsizlik ve devlet sektöründe ücret farklılaşmasının yaygınlaşmasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Gini katsayısındaki artış, Bağımsız devletler Topluluğu Ülkelerinde, Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler ve Baltık Cumhuriyetlerinin bir kaç katıdır. Bu dönemde yoksulluk oranı da artmıştır. Bağımsız devletler topluluğunda yoksulluk oranı, %50' ye yaklaşmıştır (Çizelge 12).

Çizelge 11 : 1989-1998 Döneminde Enflasyona İlişkin Gelişmeler

Ülke	İstikrar Programı Başlangıç Tarihi	Program Öncesi Enflasyon ^a Oranı(%)	Maksimum Yıllık Enflasyon Oranı(%)	Enflasyonun En Yüksk olduğu Yıl	Enflasyonun %50'nin altına düştüğü yıl	1998'de Enflasyon Oranı(%)
Arnavutluk	Ağustos 1992	293	237	1992	1993	8.7
Ermenistan	Aralık 1994	1885	10896	1993	1995	-1.2
Azerbeycan	Ocak 1995	1651	1787	1994	1996	-7.6
Beyaz Rusya	Kasım 1994	2180	1997	1993	1996	181.7
Bulgaristan	Şubat 1991	245	579	1997	1998	1.0
Hırvatistan	Ekim 1993	1903	2585	1989	1994	5.3
ÇekCumhuriyeti	Ocak 1991	46	52	1991	1992	6.8
Estonya	Haziran 1992	1086	947	1992	1993	4.5
Gürcistan	Eylül 1994	56476	7486	1993	1996	10.6
Macaristan	Mart 1990	26	35	1990	1998	10.6
Kazakistan	Ocak 1994	2315	2961	1992	1996	1.9
Kırgızistan	Mayıs 1993	934	958	1992	1993	18.3
Latvia	Haziran 1992	818	1162	1992	1994	2.8
Litvanya	Temmuz1992	709	1162	1992	1995	2.4
Makedonya	Ocak 1994	248	1780	1992	1995	-2.4
Moldovya	Eylül 1993	1090	2198	1992	1995	18.2
Polonya	Ocak 1990	1096	640	1989	1992	8.5
Romanya	Ekim 1993	314	295	1993	1995	40.6
Rusya	Nisan 1995	218	2510	1992	1996	84.4
Slovakya	Ocak 1991	46	58	1991	1990	5.6
Slovenya	Şubat 1992	288	247	1991	1993	7.5
Tacikistan	Şubat 1995	73	7344	1993	1994	2.7
Türkmenistan	Ocak 1995	20	9743	1993	1997	19.8
Ukrayna	Kasım 1994	645	10155	1993	1990	20.0
Özbekistan	Kasım 1994	1555	1281	1994	1996	26.1
Tüm Ülkeler		820	2764	1992	1996	19.1

^a İstikrar programı uygulanmaya başlanmadan önceki 12 aylık ortalama.

Kaynak: Fischer ve Sahay (2000)

Çizelge 12 : 1988 - 1995 Döneminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Düzeyinde Değişim

Gelir Dağılımında Değişim(Gini katsayısı ^a)		
Yıllar	1988	1995
Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler	23	27
Baltık Ülkeleri	25	35
Bağımsız Devletler Topluluğu	28	40
Tüm Gruplar	25	35

Yoksulluk Düzeyinde Değişim(Yoksulluk Oranı ^b)		
Yıllar	1988	1995
Avrupa Topluluğuna Aday Ülkeler	3	10
Baltık Ülkeleri	3	35
Bağımsız Devletler Topluluğu	7	45
Tüm Gruplar	4	30

^a Gini katsayısı, bir toplumun gelir dağılımındaki göreceli eşitsizliğin toplulaştırılmış göstergesidir. Yüksek değerler, gelir dağılımının göreceli olarak daha eşitsiz dağıldığını gösterir.

^b Yoksulluk oranı, Satın Alma Gücü Paritesi cinsinden günde 4\$' dan az gelir elde eden kesimin toplam nüfus içindeki oranıdır.

Kaynak: IMF(2000:100)

Reform sürecinde çıktı düzeyi, kaynakların sektörler arasında yeniden dağılımına bağlı olarak değişim göstermiştir. Reform sürecinin başında, Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin tümünde çıktı düzeyi gerilemiştir. Zaman içinde kazanım sürecine girilmiştir. 1998' de dönüşüm sürecinde yer alan 25 ülkeden 20'sinde büyüme kaydedilmiştir. Başlangıçta, çıktı düzeyinde gerçekleşen düşüş, Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri ve Batık cumhuriyetlerinde, Doğu Avrupa ülkelerinden daha fazladır(Çizelge 13).

Çizelge 13 : Reform Sürecindeki Ülkelerde 1990-1998 Döneminde GSMH'nin Değişimi (Bir önceki yıla göre % değişim)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Merkezi ve Doğu Avrupa									
Arnavutluk	-10.0	-28.0	-7.2	9.6	9.4	8.9	9.1	-7.0	8.0
Bulgaristan	-9.1	-11.7	-7.3	-1.5	1.7	2.2	-10.9	-7.0	3.5
Hırvatistan	-7.1	-21.1	-11.7	-8.0	5.9	6.8	6.0	6.5	2.7
Çek Cumhuriyeti	-1.2	-14.3	-3.3	0.6	2.7	6.4	3.8	0.3	-2.3
Makedonya	-10.2	-12.1	-8.0	-9.1	-1.8	-1.2	0.8	1.5	2.9
Macaristan	-3.5	-11.9	-3.1	-0.6	2.9	1.5	1.3	4.6	5.1
Polonya	-11.6	-7.0	2.6	3.8	5.2	7.0	6.0	6.8	4.8
Romanya	-5.6	-12.9	-8.8	1.5	3.9	7.1	3.9	-6.9	-7.3
Slovakya	-2.5	-14.6	-6.5	-3.7	4.9	6.9	6.6	6.5	4.4
Slovenya	-8.1	-8.9	-5.5	2.8	5.3	4.1	3.5	4.6	3.9
Ortalama	-7.0	-14.7	-5.9	-0.4	4.1	5.1	3.3	1.0	2.8
Batık Cumhuriyetleri									
Estonya	-6.5	-13.6	-21.6	-8.2	-1.8	4.3	4.0	10.6	4.0
Latvia	2.9	-10.4	-35.2	-16.1	2.1	0.3	3.3	6.5	3.8
Litvanya	-5.0	-5.7	-21.3	-16.2	-9.8	3.3	4.7	7.3	5.1
Ortalama	-1.67	-15	-26.0	-13.3	-3.4	2.8	4.0	8.3	4.3
Bağımsız Devletler Topluluğu									
Ermenistan	-7.4	-11.7	-52.3	-14.8	5.4	6.9	5.8	3.1	7.2
Azerbeycan	-11.7	-0.7	-22.1	-23.1	-18.1	-11.0	1.3	5.8	10.0
Beyaz Rusya	-3.0	-1.2	-9.6	-7.6	-12.6	-10.4	2.9	11.4	8.3
Gürcistan	-12.4	-20.6	-44.8	-25.4	-11.4	2.4	10.5	11.0	2.9
Kazakistan	-0.4	-13.0	-5.3	-9.2	-12.6	-8.2	0.5	2.0	-2.5
Kırgızistan	3.0	-5.0	-13.9	-15.5	-20.1	-5.4	7.1	9.9	2.0
Moldova	-2.4	-17.5	-29.7	-1.2	-31.2	-1.4	-7.8	1.3	-8.6
Rusya	-4.0	-5.0	-14.5	-8.7	-12.6	-4.2	-3.4	0.9	-4.6
Tacikistan	-1.6	-7.1	-29.0	-11.0	-18.9	-12.5	-4.4	1.7	5.3
Türkmenistan	2.0	-4.7	-5.3	-10.2	-19.0	-8.2	-7.7	-25.9	4.5
Ukrayna	-3.4	-11.6	-17.0	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.7
Özbekistan	1.6	-0.5	-11.0	-2.3	-4.2	-0.9	1.6	2.4	3.3
Ortalama	0.6	-6.0	-21.2	-11.4	-15.4	-5.9	-0.4	1.6	2.2

Kaynak : Havrylyshn ve başk. (2000:5)

Havrylyshn ve başk.(2000:5), dönüşüm sürecindeki ülkeleri, büyüme açısından, reform sürecinde gösterdikleri performanslarını göz önünde bulundurarak, istikrarlı büyüyen ülkeler, düzensiz büyüyen ülkeler ve çok az büyüyen ülkeler olmak üzere üç grupta sınıflandırmaktadır. Bu gruplarda yer alan ülkelerin coğrafi dağılımları Çizelge 14’de, büyüme performansına ilişkin karakteristikler ise Çizelge 15’ de verilmiştir.

Çizelge 14 : Dönüşüm Sürecindeki Ülkelerin Büyüme Performansı ve Coğrafi Konumlarına Göre Sınıflandırılması

	Toplam	Merkezi Avrupa	Baltık Devletleri	Güneydoğu Avrupa	Bağımsız Devletler Topluluğu
İstikrarlı büyüyen ülkeler	16	Hırvatistan Çek Cumh. Macaristan Polonya Slovakya Slovenya	Estonya Latvia Litvanya	Makedonya	Ermenistan Azerbeycan Beyaz Rusya Gürcistan Kırgızistan Özbekistan
Düzensiz büyüyen ülkeler	3			Arnavutluk Bulgaristan Romanya	
Çok az büyüyen ülkeler	6				Kazakistan Moldovya Rusya Tacikistan Türkmenistan Ukrayna
Toplam	25	6	3	4	12

Kaynak: Havrylyshn ve başk.(2000:10)

Çizelge 15 :1990 – 1998 Döneminde Reform Sürecindeki Ülke Gruplarına Göre GSMH'nin Değişimi

Grup	Reform Programının İlk Yılı	T(1)	T(2)	T(3)	T(4)	T(5)	T(6)	T(7)	T(0)'dan sonra kümülatif Büyüme(%)	İlk kazanım öncesi durgunluk dönemindeki yıl Sayısı	T(0)'ve İlk Kazanım arasında GSMH'da kümülatif azalma(%)	İlk Kazanım sonrası yıllık ortalama büyüme(%)
İstikrarlı Büyüyen Ülkeler												
Merkezi Avrupa	1990-92	-6.0	-8.9	0.3	2.0	4.2	5.5	4.0	5.0	2.7	-14.4	4.3
Baltık	1992	-26.0	-13.3	-3.4	2.8	4.0	8.3	4.3	-25.2	2.7	-38.1	4.7
Bağ. Devl. Topluluğu	1992	-25.6	-13.8	-10.9	-3.8	4.3	7.0	5.4	-35.3	3.5	-45.0	5.7
Güney Doğu Avrupa	1992	-8.0	-9.1	-1.8	-1.2	0.8	1.5	2.9	-14.6	4.0	-18.9	1.7
Düzensiz Büyüme												
Güney Doğu Avrupa	1990-91	-14.2	-10.9	-2.9	3.1	4.9	6.3	-4.6	-21.0	3.3	-25.8	1.4
Çok Az Büyüme												
Bağ. Devl. Topluluğu	1992	-16.8	-9.3	-19.2	-7.8	-5.1	-4.1	-1.6	-49.6	5.3	-49.6	0.5

Kaynak : Havrylyshn ve başk(2000:8)

İstikrarlı büyüyen ülkeler grubunda yer alan 16 ülke, ortalama olarak üç yıl süren durgunluk döneminden sonra büyüme sürecine girmiştir. Kazanım döneminde, Baltık ülkeleri(Estonya, Latvia ve Litvanya), yılda ortalama %4.7, Merkezi Avrupa ülkeleri(Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya) ise, %4.3 oranında büyümüştür. Altı Bağımsız Devletler Topluluğu ülkesi, yaklaşık 3.5 yıl süren durgunluk dönemini izleyen 4 yıllık dönemde, ortalama %5.7 gibi yüksek bir hızla büyümüştür. Makedonya, dört yıl süren durgunluk döneminin ardından, giderek artan bir hızla büyüme sürecine girmiştir(Çizelge 15).

İkinci grubu oluşturan, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya, ortalama 4 yıl süren durgunluk döneminin ardından üç yıl boyunca, ortalama %4.7'lik bir hızla büyümüş, 1996-1997 döneminde ise yeniden durgunluk dönemine girmiştir. 1998' den itibaren Arnavutluk ve Bulgaristan'da çıktı düzeyi, yeniden yükselme eğilimine girmiştir(Çizelge 15).

Üçüncü grubu oluşturan altı Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkesinde, reform süreci boyunca çok düşük oranda büyüme kaydedilmiştir. Kazanım dönemindeki ortalama büyüme oranı %0.5 dir(Çizelge 15). Reform sürecinde, çıktı düzeyinde en yüksek düzeyde düşüş, ortalama %50 oranıyla bu grubu oluşturan ülkelerde gerçekleşmiştir. İstikrarlı büyüyen ve düzensiz büyüyen ülke grupları için çıktı düzeyinde gerçekleşen kümülatif azalma, sırasıyla %30 ve %26 dır(Havrylyshn ve başk.2000:8).

1999 yılının sonunda sadece, Merkezi Avrupa'da yer alan, Polonya, Slovakya ve Slovenya, reform öncesi çıktı düzeyini aşabilmiştir. Söz konusu ülkelerin 1999 yılında ulaştıkları çıktı düzeyi, reform öncesi düzeyin sırasıyla, %23, %1 ve %8 üzerindedir. Diğer uçta ise çok az büyüyen ülkeler kategorisinde sınıflandırılan Gürcistan ve Ukrayna yer almaktadır. Bu ülkelerde çıktı düzeyi reform öncesi düzeyin, sırasıyla %66 ve %64 altındadır.(Cornia ve Popov 2001:3).

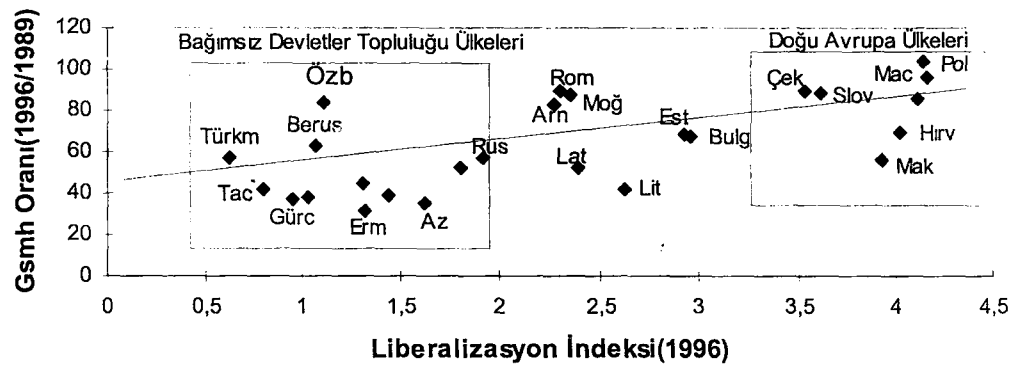
1.5.4. Büyüme Performansının Değerlendirilmesi

Dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin büyüme performanslarında ortaya çıkan farklılık, 'ekonomik politika' ve 'kurumsal gelişim' yaklaşımı olarak adlandırılabilir. İki farklı çizgiye dayalı olarak açıklanmaktadır. 'Ekonomik politika' yaklaşımında, liberalizasyon ve istikrar politikalarındaki başarı düzeyinin, büyüme performansı üzerindeki belirleyici etkisi vurgulanmaktadır. 'Kurumsal gelişim' yaklaşımında ise ülkelerin büyüme performanslarındaki farklılık, başlangıçtaki yapısal ve kurumsal koşullardaki farklılık ve reform sürecindeki kurumsal gelişmelere dayalı olarak açıklanmaktadır.

Ekonomik politika yaklaşımında, liberalizasyon ve makroekonomik istikrar alanındaki gelişmenin, ekonomik performanstaki farklılığın başlıca nedenini oluşturduğu ve enflasyonu hızla düşürüp piyasa reformlarını başarıyla gerçekleştirebilen ülkelerin, geçiş dönemi durgunluğundan kazanım dönemine, kısa sürede geçebilme şansına sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım, World Development Report (1996:142)' da, fiyat istikrarının sağlandığı bir ortamda, piyasalar ve ticaretin liberalizasyonuna ilişkin uygun politikaların izlenmesiyle, güçlü piyasa kurumları ve belirgin mülkiyet hakkının bulunmadığı ülkelerde dahi büyüme performansı açısından başarılı olunabileceği biçiminde özetlenmektedir. 1990'ların başından itibaren, hızlı liberalizasyon ve makroekonomik istikrar uygulamalarının, daha yüksek büyüme performansı sağladığını kanıtlamaya yönelik çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir(Sachs, 1996;De Melo, Denizer ve Gelb,1996; Fischer, Sahah ve Vegh,1996; Aslund,Boone ve Johnson, 1996; Breton, Gros ve Vandille, 1997). Bu çalışmalarda, esas olarak, De Melo(1996)ve EBRD'ce geliştirilen liberalizasyon indeksleri, ekonometrik modeller yardımıyla, çıktı düzeyindeki değişikliklerle ilişkilendirilmiştir.

Kurumsal gelişme yaklaşımında, dönüşüm sürecindeki ülkelerin büyüme performansındaki değişim, başlangıç koşulları ve kurumsal gelişme düzeyine belirleyici öğeler olarak yer verilen, arz yönlü durgunluk modeli

kapsamında açıklanmaktadır. Bu yaklaşımda, liberalizasyon politikalarının hızının, reform stratejilerine ilişkin tartışmalar için yanlış bir zemin oluşturduğu vurgulanmaktadır. Popov(2000:2), liberalizasyon ve istikrar politikalarının uygulanma hızının, büyüme performansındaki farklılığı açıklamadaki yetersizliğini ifade ederken, eski Sovyet cumhuriyetlerinden bir örneğe dikkat çekmektedir. 1995 yılındaki EBRD kümülatif liberalizasyon indeksinde 2.4 - 2.9 aralığında değerler alarak, Liberalizasyon ve istikrar programlarının başarıyla uygulayan Baltık ülkelerinin çıktı düzeyleri 1990-1995 döneminde %36-60 oranında gerilerken, EBRD indeksinde 1.1 değer alan ve liberalleşme alanında en başarısız örneği oluşturan Özbekistan' ın çıktı düzeyi aynı dönemde %18 gerilemiştir. 1999' da Özbekistan' ın çıktı düzeyi 1989'daki düzeyin %7, Baltık ülkelerinde ise aynı yıldaki düzeyin %21-40 altındadır. Dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin liberalizasyon düzeyleri ve büyüme performanslarına karşı gelen verilerin dağılımı, ilk bakışta, bu değişkenler arasında pozitif bir ilişki bulunduğu izlenimini vermektedir(Şekil 4). Ancak, dağılım dikkatle incelendiğinde, ilişkinin, Bağımsız Devletler Topluluğu ile Doğu Avrupa ülke gruplarının çıktı düzeyleri arasındaki büyük farklılıktan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu grupların içinde yer alan ülkelere ilişkin veriler arasındaki korelasyon çok düşüktür.

Şekil 4 : Dönüşüm sürecindeki ülkelerde büyüme performansı ve Liberalizasyon düzeyi arasındaki ilişki

Kaynak: Cornia ve Popov (2001:7)

Popov(2000) ve Cornia ve Popov(2001), dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin büyüme performansındaki farklılığı kurumsal gelişme yaklaşımıyla incelemektedir.

Popov(2000:6)'a göre dönüşüm sürecindeki durgunluk, kolektif dönemde ortaya çıkan, aşırı düzeydeki askeri harcamalar, sanayi sektörünün hizmet sektörü aleyhine aşırı büyümesi ve ekonominin dışa kapalı olması gibi yapısal bozuklukların giderilmesine yönelik arz yönlü bir yapısal uyum sürecidir. Yapısal bozuklukların boyutunun büyüklüğü, dönüşüm sürecinde, çıktı düzeyinde daha büyük oranda düşüş anlamına gelmektedir. Reform sürecinin başlangıcında, piyasa kurumlarının gelişmemiş olması, kaynakların sektörler arasında yeniden dağılımını güçleştirerek çıktı düzeyinde geçici düşüşe neden olacaktır. Rekabet gücü olmayan sektörlerde üretim düşerken, rekabetçi kesimde bunu dengeleyici bir üretim atışı hemen gerçekleşmeyecektir. Bu asimetrik etki, sermaye ve işgücü hareketleri üzerindeki kısıtlamalar, bankacılık sistemi ve menkul değerler piyasasının az gelişmiş olması, mülkiyet hakkının belirsizliği, genel kabul gören iflas ve tasfiye uygulamasının olmaması ve işgücü piyasasının az gelişmişliği gibi, kurumsal olandaki düzenlemelerin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Cornia ve Popov(2001:8), dönüşüm sürecinin başlangıcında kolektif sistemin gelişmişliği açısından göreceli olarak düşük bir aşamada bulunulmasının sağladığı avantaja dikkat çekmektedir. Bu konumdaki ülkelerde, gerileyen sektörlerden genişleyen sektörler yönünde daha az kaynağın yeniden tahsisi söz konusudur. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri, reform sürecine göreceli olarak daha yüksek yapısal bozukluk koşullarında girmişlerdir. Popov(2000:12), dönüşüm sürecindeki ülkelerde, kurumsal yapıdaki çöküşün, GSMH içindeki hükümet gelirleri oranında azalma, gölge ekonominin payında ise dramatik artış biçiminde yansıdığını ifade etmektedir. Popov(2000:13), dönüşüm sürecindeki ekonomilerde, hükümet gelirleriyle gölge ekonomi arasında bire bir ters ilişki olduğunu tahmin etmiştir. Hükümet gelirlerinin GSMH içindeki payında %1 oranında bir azalma, gölge ekonominin payında %1'lik artışa neden olmaktadır. Cornia ve Popov(2001),

liberalizasyon ve istikrar politikaları gibi politika değişkenleriyle, başlangıç koşulları ve kurumsal gelişme gibi politika dışı değişkenleri, ekonometrik bir model yardımıyla büyüme verileriyle ilişkilendirmiş ve bu değişkenlerin büyüme performanslarındaki farklılık üzerindeki etkisini belirlemiştir. 1989-1996 dönemini kapsayan ve 28 ülkeden edinilen verilere dayanılarak gerçekleştirilen regresyon analizinde, gelişmişlik ve yapısal bozukluk düzeyi gibi başlangıç koşullarını yansıtan değişkenlerle, savaş durumunu yansıtan yapay değişken ve hükümetin gelir sağlayabilirliğine ilişkin kurumsal değişken, büyüme performansındaki farklılığın %75'ini açıklamaktadır. Analize, liberalizasyon düzeyine ilişkin değişkenin katılması, bağımsız değişkenlerin açıklama gücünü değiştirmemektedir. Enflasyon değişkeninin analize katılmasıyla açıklama gücü %85'e yükselmektedir. Kurumsal kapasiteye ilişkin diğer değişkeni oluşturan gölge ekonomi oranının analize katılmasıyla korelasyon katsayısı %92 değerine ulaşmaktadır (Çizelge 16).

Çizelge 16: 1989-1996 Döneminde Dönüşüm Sürecinde Yer Alan Ülkelerin Büyüme Performanslarına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları^a

Bağıntı	1	2	3	4
Sabit	5,23	4,96	5,55	5,91
Yapısal bozukluk(GSMH'nın %'si) ^b	-0,01	-0,01	-0,01	-0,001
Kişi başına milli gelir(1987'de SGP cinsinden ABD'nin %'si)	-0,01	-0,02	-0,01	-0,02
Savaş yapay değişkeni ^c	-0,63	-0,58	-0,40	0,26
Hükümet gelirlerinde azalma(GSMH'nın %'si, 1989-1996 dönemi)	-0,01	-0,01	-0,01	-
Liberalizasyon İndeksi ^d	-	(0,07)	(0,04)	(0,05)
Log enflasyon(1990-1995 dönemi, yıllık geometrik ortalama)	-	-	-0,12	-0,12
Gölge ekonomi(1994'de GSMH'nın %'si)	-	-	-	-0,02
Korelasyon Katsayısı(R ²)	0,75	0,75	0,85	0,92

^a Gözlem sayısı 28'dir. Parantez içindekiler hariç tüm katsayılar %5 güvenlik düzeyindedir. Büyüme performansını yansıtan açıklanan değişken, Log GSMH(1996)/GSMH(1989)'dir.

^b Yapısal bozukluk, GSMH'nın %'si olarak askeri harcamalar, sanayi ve dış Ticaret alanlarında, aynı gelir düzeyindeki piyasa ekonomilerinin ortatalama değerlerinden farklılığın toplamıdır.

^c Ermenistan, Azerbaycan, Hırvatistan, Gürcistan, Makedonya ve Tacikistan için 1, diğer ülkeler için 0 değerini almıştır.

^d 1995 yılı için EBRD kümülatif liberalizasyon indeksidir

Kaynak: Cornia ve Popov(2001:9)

2. POLONYADA DÖNÜŞÜMÜN BAŞLANGIÇ AŞAMASI

1970 yılında Gierek'in politik liderliğe gelmesiyle başlayıp, 1980-1989 yılları arasındaki Jaruzelski iktidarı boyunca süren bu aşamada Polonya ekonomisi, merkezi planlama öğelerinin işlerliğini yitirmesi ve bunların yerini eş anlı olarak piyasa unsurlarının alması biçiminde, kendiliğinden ve göreceli olarak yavaş bir hızla gelişen sistemsel değişim sürecine girmiştir. Bu aşamanın karakteristik özelliklerinden birisi, 1979' dan itibaren Polonya ekonomisinin iç dengesizlikle birlikte reel olarak büyüme yeteneğini kaybetmesidir. Poznanski(1996:xı), 'büyüme krizi' olarak adlandırdığı bu olguyu, motivasyon öğeleri ve bilgiye ulaşma yeteneği gibi kurumsal parametrelerdeki ciddi gerilemeyle ilişkili olarak kıtlık ve açık enflasyon biçiminde ortaya çıkan iç dengesizlik ve ekonomik durgunluğun bileşimi olarak tanımlamaktadır. Poznanski, 'büyüme krizini', dışsal şoklardan kaynaklanan durgunluktan ayırmakta ve kurumsal niteliğine dikkat çekmektedir.

2.1. Genel Çizgileriyle 1970-1989 Dönemindeki Gelişmeler

1970-1989 dönemindeki gelişmeler, Gierek'in 1970 yılının sonunda politik liderliğe gelmesiyle uygulamaya konan 'yeni gelişme stratejisi' kapsamındaki ekonomik ve kurumsal düzenlemelere tepki biçiminde ortaya çıkmıştır. 'İthalata dayalı büyüme modeli' olarak da adlandırılan bu stratejide, batılı ülkelere oranla ekonomik açıdan geri kalmışlık ve yaşam standardındaki düşüklük , kollektif sistemin karşı karşıya bulunduğu temel sorun olarak ele alınmakta ve gerek sermaye birikimi gerekse tüketim düzeyinin yükseltilmesi açısından batılı kaynaklardan edinilecek kredilerin önemi vurgulanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, dış krediler yoluyla ithal edilen teknoloji ve yatırım mallarına dayalı olarak oluşan yeni üretim yapısı, ihracat düzeyinde, ithalat nedeniyle oluşan dış borcu karşılayabilecek miktarda artış sağlayabilecektir(Slay1993:36). Gierek yönetimi, tüketim artışını, emek

verimliliğini motive edecek bir unsur olarak ele almıştır. Gieriek yönetimini, kurumsal düzenlemeler alanında önceki dönemlerdeki yönetimlerden ayıran başlıca davranışı, kaynak dağılımına ilişkin yetkinin büyük ölçüde, bakanlıklar ve işletme birlikleri gibi sektörel ilgileri temsil eden kurumlara devri kararı oluşturmuştur.

Yeni gelişme stratejisine dayalı olarak uygulamaya konulan dördüncü beş yıllık plan döneminde(1971-1975), makroekonomik göstergeler çarpıcı biçimde değişmiştir. 1975' de yatırım hacmi, 1970'deki düzeye göre %133 artmıştır. Ulusal çıktı içinde yatırımların payı ise 1970-1975 döneminde %20'den %29'a yükselmiştir. Yatırım düzeyindeki bu artış, diğer Doğu Avrupa ülkelerinden yüksektir. Aynı dönemde, yatırım hacminde Polonya'ya en yakın artış %72 ile Romanya'da gerçekleşmiştir(Poznanski 1996:4). 1971-1975 döneminde, reel ücretler yılda ortalama %8.2 oranında artarken, emek verimliliğindeki artış %6.92 olarak gerçekleşmiştir. Reel ücretlerdeki artış 1965-1970 döneminden 4.5 kat yüksektir. 1971-1975 yılları arasında Doğu Almanya ve Macaristan' da reel ücretlerdeki yıllık ortalama artış ise %3.4'dür. Resmi enflasyon oranı ortalama %3 gibi düşük bir düzeydedir. Bu dönemde reel milli gelirdeki yıllık ortalama artış, % 9.5, toplam tüketimdeki artış ise %17.5 dur. (Poznanski 1996:7; Slay 1993:41). Toplam tüketim ve toplam yatırım büyüklüklerindeki bu artış, Batılı ülkelere yapılan tüketim ve yatırım malları ithalatındaki artışın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. 1971-1975 döneminde Polonya'nın CMEA dışındaki ülkelere yaptığı ithalat dört kat, ihracatı ise iki kat artmıştır. 1971'de bu ülkelere yapılan ticaretle 451.2 milyon Zloti fazla verilirken, 1975'de 8.9 milyar Zloti açık verilmiştir. Batılı ülkelere olan kredi borcu ise, 1.2 milyar dolardan 7.6 milyar dolara yükselmiştir. Yatırım düzeyi ve satın alma gücündeki artış, dış borç kısıtı altındaki ekonomi için ciddi bir sorun biçiminde ortaya çıkmıştır. Ekonominin dış borç ödeme yükünü yansıtan dış borç servis oranı 1971'de %12.4 iken 1976' da %34.4'e yükselmiştir(Shen 1993:41). Gieriek yönetimi 1976'da, dış borç yükünü azaltabilmek için 'ekonomik manevra' olarak da adlandırılan önlemleri uygulamaya koymuştur. Bu önlemlerle esas olarak, yatırım ve tüketim harcamalarındaki artış hızının, ithalatı azaltıp ihracatı arttıracak

biçimde düşürülmesi amaçlanmıştır. 1976'da sabit yatırımlardaki artış dondurulmuş, 1977 ve 1978'de yatırım hacmi %2.5 ve %4 oranında gerilemiştir. 1975-1978 yılları arasında ulusal gelir içinde yatırımın payı %29' dan %26' ya düşmüştür. 1976' da temel gıda maddeleri fiyatlarının arttırılması yoluyla reel ücretler ve tüketimdeki artışın düşürülmesi girişimi yaygın grevler ve protestolarla karşılanmıştır. Hükümetin geri adım atması sonucunda bu yıl reel tüketim artışı %8.5, emek verimliliğindeki artış ise %7.7 olarak gerçekleşmiştir. (Poznanski 1996:17).

1979' dan itibaren ekonomi, 'büyüme krizi' sürecine girmiştir. Toplam yatırım hacmi 1979' da %7, 1982' de %14 oranında azalmıştır. Ulusal çıktı içinde yatırımların payı ise 1982'de %20' ye düşmüştür. Toplam tüketimdeki artış hızı 1979' dan itibaren azalmaya başlamış, 1981 ve 1982 yıllarında toplam tüketim %4 ve %12 oranında gerilemiştir. Azalmakta olan ulusal çıktının büyüme hızı 1979'dan itibaren negatif değerler almaya başlamıştır. GSMH'nın büyüme hızı 1976-1978 yılları arasında %6.5'dan %3'e düşmüştür. 1979, 1980, 1981 ve 1982 yıllarında ise GSMH, %2, %7, %10 ve %5 oranında gerilemiştir. 1982 yılında reel GSMH düzeyi, 1972 yılındaki düzeyle aynıdır(Welfe 1999:86). 1979-1982 yılları arasında yaşanan bu durgunluk, 'ithalata dayalı büyüme' stratejisinin başarısızlığı anlamına gelmektedir. 1970'lerin başlarında yapılan yatırımların 1970'lerin sonunda yeterli ihracat kapasitesi yaratacağı umulmakla birlikte bu gerçekleşmemiştir. İhracat, 1971-1979 döneminde ortalama %6 oranında artmış, 1980 ve 1981 yıllarında %3.4 ve %20 oranında gerilemiştir. İthalat, 1976-1979 yılları arasında ortalama %10 oranıyla artışını sürdürmüş, 1980, 1981 yıllarında %20 ve %14 oranında gerilemiştir. Dış ticaret dengesinin, sürekli açık veriyor olması, yeni dış kredi sağlanmaksızın, birikmiş borçların ödenebilmesini olanaksız hale getirmiştir(Welfe 1999:87).

Gierek döneminde, dış borç krizini önleyebilecek düzeyde ihracat artışı gerçekleştirilememekle birlikte, Batılı ülkelerden yapılan teknoloji ithalatı Polonya'nın dış ticaretini olumlu yönde etkilemiştir. Piyasa payında değişim ve birim ihracat değeri gibi ihracat performansını yansıtan ölçütler,

bu dönemde Polonya için, diğer Doğu Avrupa ülkelerine oranla daha olumludur. Polonya'nın OECD ülkelerinin yaptığı ithalat içindeki payı, 1970-1975 döneminde %0.8 oranında artmıştır. Bu karşılaştırmalı üstünlük açısından gelişme anlamına gelmektedir. Polonya'ya en yakın ihracat artışı gerçekleştiren Romanya'nın, aynı dönemde OECD ülkeleri ithalatındaki payı ise %0.4 oranında artmıştır(OECD 1983). Ülkelerin belirli ürünlerdeki teknolojik üstünlüğünün kaba bir göstergesi olan ve satılan birim ürün için ödenen para miktarıyla ifade edilen, ihracat birim değeri 1970-1975 döneminde artmıştır. 1970' de makine ve nakliye ekipmanı kategorilerinde, Polonya için birim ürün değeri kilogram başına 0.92 dolarla, Doğu Almanya'nın %75' i düzeyindeydi. 1978'de, Polonya için bu değer, kilogram başına 2.88 Dolara yükselerek, Doğu Almanya için oluşan değeri %30 oranında aşmıştır(OECD 1980).

Yaşam standardındaki bozulma, 1970'lerin sonunda, özellikle devlet işletmelerindeki işçiler arasında olmak üzere toplumsal tatminsizliği arttırmıştır. 1980'in yazında muhalefetçe yönlendirilen yaygın grevler yaşanmıştır. Bu ortamda 'dayanışma ' sendikası, hızla güçlü bir sosyal hareket biçimine dönüşmüştür. 1981'de sıkıyönetim ilan edilmiş ve Jaruzelski politik liderliğe gelmiştir. Jaruzelski yönetimi, sıkıyönetimin ve parti-devletin üst kademelerine hakim olmanın avantajlarını göz önünde bulundurarak, katı makroekonomik önlemlerle birlikte bir reform programını uygulamaya koymuş, ancak 1979-82 krizinden kalıcı biçimde çıkılamamıştır.1985'den itibaren itibaren temel ekonomik göstergeler bozulmaya başlamış, 1988' in ortalarından itibaren durgunlukla birlikte, kıtlık ve yüksek enflasyon koşulları, yani 'büyüme krizi' derinleşmiştir.

Jaruselski döneminin başında uygulamaya konan reform programıyla, piyasa elemanlarından yararlanılarak merkezi planlama sisteminin etkinliğinin artırılması amaçlanmıştır. Devlet işletmelerinin üretim ve finansman planlaması sürecinde merkezi yönetime bağımlılığı kaldırılmıştır. Yani, çıktı düzeyi ve üretim faktörlerinin tahsisine ilişkin kararlarda üretim birimleri serbest bırakılmıştır. Ücret ve yönetsel fiyat kontrolleri gevşetilmiştir.

Otoritenin merkezden kaydırılması yönünde, Jaruzelski yönetiminin aldığı en belirleyici kararı, işletme düzeyinde işçi yönetimlerine izin verilmesi oluşturmıştır.

Jaruzelski döneminin başında, iç ekonomiyi canlandırabilmek ve minimum ithalat için gerekli nakit dövizini sağlayabilmek için kömür gibi ithal girdiye düşük düzeyde bağımlı malların ihracatı arttırılmıştır. 1981-1984 yılları arasında ihracat, yılda ortalama %9 oranında artmıştır. 1983 ve 1984 yıllarında GSMH'da %6, yatırımlarda ise ortalama %8 oranında artış gerçekleşmiştir. 1985-1989 döneminde reel ücretler ortalama %10, emek verimliliği ise ortalama %5 oranında artmıştır. 1985' den itibaren büyüme hızı düşmeye başlamış ve 1989' da 0' a yaklaşmıştır. Büyüme hızındaki bu düşüş, yüksek enflasyonla birlikte gerçekleşmiştir. 1985 -1989 yılları arasında yıllık enflasyon oranı %15'den %260'a yükselmiştir(Welfe 1999:91). Bu gelişmeler 1979'da başlayan 'büyüme krizi'nin süregelen bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. 'Evrimsel' Yaklaşımla Büyüme Krizinin Değerlendirilmesi

Evrimsel yaklaşımla 'büyüme krizi', piyasa düzenine dönüşüm doğrultusunda, 1970'de başlayan kurumsal değişim süreci kapsamında açıklanmaktadır. Bu yaklaşım, büyüme krizini dış borç krizine ve sistemin reforme edilemezliği' ne dayalı olarak açıklayan yaklaşımlardan farklılık göstermektedir. Evrimsel yaklaşımda, büyüme krizi, kolektif sistemin piyasa düzenine dönüşme süreci, yani, 'dönüşüm krizi' yle ilişkilendirilirken, dış borç krizi ve reforme edilemezlik yaklaşımlarında, büyüme krizi, kolektif sistemin devrevi reform sorunuyla yani 'sistem krizi' yle ilişkilendirilmektedir.

Fallenbuchl(1984) ve Portes(1981), büyüme krizini dış borçlanmaya dayalı olarak açıklarken, Gierak yönetiminin dış borçlanmayla reform gereksinimini ikame etmeyi amaçladığını belirtmektedir. Yapısal olarak verimli durumda bulunmayan ekonomi, büyük miktarda dış krediye dayalı olarak gerçekleştirilen yatırımlardan yeterli miktarda ihracat

gerçekleştirilememiş ve aşırı borç yüküyle karşılaşmıştır. Fallenbuchl(1984)' e göre, 1979-82 yılları arasında yaşanan durgunluk ve enflasyon, aşırı borç yükünün sonucudur. Dış krediler aniden azalırken ulusal çıktıdan dış yükümlülükleri karşılamak için ayrılan payın artması, daha az yatırım yapılması ve çıktı düzeyinde düşüş anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, piyasa payında değişim ve birim ihracat değeri gibi ampirik verilere dayalı göstergeler, Gierak döneminde, Batılı ülkelerden yapılan teknoloji ithalatının Polonya'nın dış ticaretini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. 'Reforme edilemezlik' yaklaşımında ise, büyüme krizinin, kollektif düzenin reforme edilemez biçimde katı olmasından kaynaklandığı vurgulanmakta ve 1970'lerin ortalarında karşılaşılan aşırı dış borç yükünün, sistemin kurumsal olarak değişebilme yeteneğindeki eksikliğin yan ürünü biçiminde ortaya çıktığı belirtilmektedir. Brus(1986), 1970'lerin başında, ekonominin sistemsel reformların gerçekleştirilememiş olması nedeniyle, kendi dinamizmiyle büyümeyi sağlayacak kaynakları yaratamaması sorunuyla karşı karşıya bulunduğunu ve aşırı dış borçlanma yoluyla sistemsel reformların ikame edilmesine yöneldiğini belirtmektedir. Brus(1986)' a göre kollektif sistemde bazı reformlara isteksizce başlanır ve bunlar bir süre sonra geriye döndürülür. Kollektif sistemde ciddi reformlara gidilememesinin başlıca nedenlerinden birini, yönetimdeki elit kesimin, merkezileşmiş durumdaki karar verme mekanizmasının yaygınlaştırılmasına karşı direnci oluşturur. Ekonomik ve politik yapılar aynı derecede katıdır.

'Evrimci yaklaşım' la büyüme krizi, 'reformu edilemezlik' yaklaşımının aksine, kollektif dönemde gerçekleştirilen reformların bir sonucu olarak ele alınmaktadır. Poznanski(1996), evrimci bakış açısıyla büyüme krizini, birbiriyle ilişkili olarak, ücret davranışı ve sistemin reformu edilebilirliği açılarından incelemektedir.

Poznanski(1996:266), büyüme krizine girilmesi ve bu krizin derinleşmesinde, reel ücretlerin emek verimliliğiyle orantılı biçimde korunamamasının belirleyici rolüne dikkat çekmektedir. Reel ücret-verimlilik dengesini bozulması, yani ücretlerin emek verimliliğinden daha hızlı artması, yatırıma ayrılacak kaynaklarda azalma ve ihraç edilebilir malların iç

piyasaya yönelmesi anlamına gelmektedir. Ücret fazlalığı, mal kıtlığı ve enflasyon düzeyinde artışa neden olur. Bu koşullarda iç denge, dış kredilerin yardımıyla, geçici olarak sağlanabilir, ancak , borçların geri ödenme süreci başladığında, üretim artışı için gerekli olan yatırım fonlarında azalma ve enflasyon düzeyinde artış söz konusudur. Ücretlerin kontrol edilememesinin etkileri, Gieriek döneminin başında ithalata dayalı büyüme stratejisinin uygulanmaya konmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Reel ücret- verimlilik dengesinin bozulması yönetimi, tüketici piyasasının talebini karşılamak için ithalata ve ithalatın finansmanı için de büyük miktarda kredi arayışına zorlamıştır. Dış borç yükünün karşılanamaz boyuta yükselmesi, borç ödemelerinin gerçekleştirilebilmesi için dış ticaret fazlası verilmesini, bu da reel ücretlerdeki artışın verimlilik artışının altına düşürülmesini zorunlu hale getirmiştir. Gieriek yönetiminin 1976 ve 1979 yıllarında reel ücretleri düşürme girişimi, işçilerin yaygın protestoları nedeniyle başarısız olmuştur. Jaruselski döneminin başında sıkıyönetimin uygulamasından da yararlanılarak gerçekleştirilen ücret- fiyat düzenlemeleri, iç dengeleri, dış borçların ödenebilmesi açısından daha elverişli konuma getirmiştir. 1982 yılında reel tüketim %25 gibi yüksek bir oranda düşmüş ve dış ticaret dengesi fazla vermiştir. İç dengelerdeki göreceli düzelme 1985 yılına kadar sürmüştür. 1985-1988 yılları arasında yeniden ücret-verimlilik dengesi bozulmuş, 1988'deki fiyat reformuyla birlikte ücretler ve kıtlık düzeyi büyük artış göstermiştir. Ücret düzeyindeki bu artışa dış ticaret dengesindeki bozulma eşlik etmiştir(Poznanski 1996:265).

Poznanski(1996:266), ücretlerin kontrol altına alınamamasını ve iç dengesizlikle birlikte ortaya çıkan dış borç problemini, kurumsal değişim süreciyle ilişkilendirmektedir. Poznanski, Gieriek yönetiminin reel ücretleri kontrol altına alamamasının, 1971' de başlatılan reform sürecinde oluşan motivasyon yapısındaki değişimle doğrudan ilgili olduğunu ifade etmektedir. Gieriek döneminde, kaynakların kontrolünün, geleneksel planlama örgütü ve partinin üst yönetiminden, sektör bakanlıkları ve işletme birliklerine kaydırılması, kurumsal değişim yönündeki ilk ciddi gelişmeyi oluşturur. Bu uygulamayla, devlet mülkiyetinin kullanımına ilişkin güç, göreceli olarak

birleşik bir merkezden, endüstri lobilerinin oluşturduğu çok sayıda merkeze kaymıştır. Kendi alanlarına ilişkin ilgileri izleyen sektör bakanlıkları, işçilerin aşırı ücret taleplerini ön plana çıkarmışlar ve dolayısıyla ücretlerin artırılması yönündeki baskı artmıştır. Poznanski(1996:267)' ye göre, ücretlerdeki aşırı artış, sadece, diğer kolektif ekonomilere oranla, merkezi planlama sisteminde gerçekleşen göreceli yumuşamadan değil, aynı zamanda, partinin 'tüketim' e ilişkin yaklaşımındaki değişimden kaynaklanmaktadır. Uzun yıllar süren, gelecekteki 'daha iyi bir dünya ' nın kurulması için bireysel konfordan kaçınılması propagandasının ardından Giersek yönetimi, kişisel zenginliğin kabul edilebilir olduğunu belirtmiştir. Poznanski(1996:267)' ye göre, ideolojik bakış açısındaki bu değişim, yönetim için, daha yüksek tüketim düzeylerinde talebi karşılayamadığında, popüleritenin kaybedilme riskini de beraberinde taşımaktadır. Kurumsal yapıdaki ikinci önemli değişim, Jaruzelski döneminde, karar verme ve güç merkezinin sanayi lobilerinden, işçi konseylerine kaymasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemde, ücret davranışını etkileyen motiflerde önemli değişiklikler olmuştur. İşletme düzeyinde karar verme yetkisinin büyük ölçüde işçi konseylerine bırakılması, ilgiyi ücret artışları üzerinde toplamıştır. 1988' de Rakowski hükümetinin iktidara gelmesiyle, kurumsal değişim süreci yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemdeki en belirleyici kararı, kamu aktiflerinin işletme yöneticileri ve partinin üst düzey yetkililerince özelleştirilmesine olanak sağlanması oluşturur. Bu gelişme, sanayi işçilerine, verimlilik göz önünde bulundurulmaksızın ücret artışı fırsatı yaratmıştır(Poznanski 1996:267). Kolektif dönemde, kurumsal yapı ve ekonomik düzenin, piyasa düzeni doğrultusunda ve süreklilik içinde değişim göstermesi, sistemin dinamik karakterini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, kurumsal değişim sürecinde yaşanan 'büyüme krizi', gerçekleştirilen reformların doğrultusu ve doğasıyla ilgili bir olgu olarak çıkmaktadır.

3. RADİKAL DÖNÜŞÜM AŞAMASI

Polonya'da, 1970'lerin ilk yarısından itibaren başlayan, kendiliğinden ve göreceli olarak yavaş biçimde gelişmekte olan, merkezi planlama sisteminin piyasa elemanlarıyla yer değiştirmesi süreci, 1989' un ikinci yarısında Mazowiecki başkanlığındaki liberal hükümetin kurulmasıyla ivme kazanmıştır. Mazowiecki hükümetince uygulamaya konan 'şok terapi' önlemleri, başlangıçta, kollektif sistemin çözülüşünü ve yaşanmakta olan durgunluğu derinleştirmiştir. Bu önlemler kapsamında, bütçe sübvansiyonları ve kredi garantileri gibi firmalarla doğrudan bağlantıyı sağlayan araçların ortadan kalkması, geleneksel koordinasyon mekanizmalarını marjinalleştirmiştir. Piyasa tipi koordinasyon mekanizmaları ise yavaş bir hızla gelişmiştir. Hükümetin hızla özelleştirme taahhüdünde bulunmasına karşın, uygulama biçiminin açıklık kazanmamış olması, kamu mülkiyetinin etkin kullanımını engellemiştir. Liberalizasyon uygulamalarının hızla uygulandığı, buna karşın kurumsal yapının kaotik bir durumda bulunduğu bu dönemde(1990 -1991), durgunluk derinleşmiştir. Poznanski(1996:xxxv), Mazowiecki dönemini 'büyüme krizinin' en derin noktası olarak değerlendirmekte, ve bu dönemde yaşanan durgunluğu, 'dönüşüm krizi' olarak tanımlamaktadır.

1992'nin ortalarından itibaren ekonomi, kazanım sürecine girmiştir. Durgunluktan büyümeye geçiş, koordinasyon ve mülkiyet ilişkilerindeki, yani kurumsal yapıdaki gelişmeyle birlikte sağlanmıştır. Kamu aktiflerinin satışında, yöneticiler ve işçilere daha çok inisiyatif veren yöntemlerin de uygulanmaya başlanması, kamu mülkiyetinin kullanımını belirgin hale getirmiştir. Yeni özel sektör büyük gelişme göstermiştir. Ekonomi, özel mülkiyetin ağırlıkta bulunduğu ve koordinasyonun, piyasa mekanizması yoluyla sağlandığı bir düzen doğrultusunda, hızla değişim sürecine girmiştir.

Radikal aşama olarak adlandırılabilen, dönüşüm sürecinin hızlanma aşaması, durgunluk(1990-1991 yılları) ve gelişme(1992 - 2001 yılları) olmak üzere iki döneme ayrılabilir.

3.1. Radikal Aşamada Ekonominin Genel Görünümü

Polonya, Doğu Avrupa ekonomileri arasında, piyasa ekonomisine geçişi öngören radikal ekonomik ve politik reformlara giren ilk ülkedir. 1990' da 'radikal dönüşüm programı' nın uygulanmasıyla yaşanan durgunluktan sonra 1992' nin ortalarından itibaren ekonomide canlanma başlamış ve dönüşüm süreci hızlanmıştır. 1992-2001 döneminde reel GSMH, yılda ortalama 4.8 artış göstermiş, enflasyon %245 düzeyinden %6.6'ya düşmüş, işsizlik oranı %16-13 aralığında değişmiştir(Çizelge 17).

Radikal aşamada, firma ve birey davranışlarını etkileyen ekonomik ortam ve motiflerde önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Sert bütçe kısıtı koşullarının yaygınlaşması, dışa açılma ve fiyat sübvansiyonlarının kaldırılmasıyla, sektörler arası göreceli fiyatlar ve dolayısıyla üretim ve tüketim yapısı hızla değişmiş, ekonominin genel çizgileri piyasa ekonomilerine yaklaşmıştır.

Radikal aşamada göreceli fiyat yapısı, gelişmiş piyasa ekonomilerindeki görünüme yaklaşmıştır. 1989 yılı sonunda tüketici fiyat endeksi, hizmet fiyatları ve üretici fiyat endeksindeki artış, sırasıyla, %251.1, %170.9 ve %212.8 iken 1998' de bu fiyatlar için artış oranları, %11.8, %17.5 ve %7.3 dür(OECD 2000:184). 1999'da söz konusu fiyatlardaki artış oranları Avusturya için, %3.8, %4.1 ve %2.5 dir(IMF1999:122).

Radikal aşamada genel çıktı yapısı, büyük ölçüde göreceli fiyat yapısında ki değişmeye bağlı olarak hızla yeniden biçimlenmiştir. 1989-1998 döneminde hizmet sektörünün toplam çıktı içindeki payı, %35'den %66'ya yükselirken, sanayi sektörü %52' den %28'e, tarım sektörü ise 13'den

Çizelge 17 : 1989-2001 Döneminde Temel Ekonomik Göstergeler

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Reel	0.2	-11.6	-7.0	2.6	3.8	5.2	7.0	6.1	6.9	4.8	4.1	4.1	3.5
GSMH(% değişim)													
Enflasyon	245.6	585.8	70.3	43.0	35.3	32.2	27.8	19.9	14.9	11.8	7.3	10.1	6.6
Oranı(%)													
SanayiÇıktısı	-2.1	-22.0	-8.0	2.8	6.4	12.1	9.7	8.7	10.8	5.0	4.4	7.1	6.1
(%Değişim)													
İşsizlikOranı	0.0	6.3	11.8	13.6	16.4	16.0	14.9	13.2	10.5	10.4	13.0	15.0	14.9
(İşgücü'si)													

Kaynak : EBRD(2001:253)

%6'ya gerilemiştir(Çizelge 18). 1998' de çıktının sektörel dağılımı en zengin OECD ülkeleriyle hemen hemen aynıdır. 1989-1998 döneminde, istihdamın sektörel dağılımı da benzer biçimde değişmiştir. Bu dönemde, sanayi kesiminin toplam istihdam içindeki payı %6 azalırken, hizmet sektörünün payı %8 artmıştır. Tarım sektörünün payı ise %2 azalmıştır. 1998' de Polonya'da toplam istihdam içindeki tarım sektörünün payı %26 iken, İrlanda ve Portekiz için bu oran, %10 ve %13' dür(OECD 1998). Radikal aşamada üretimin mülkiyet biçimine göre dağılımı da hızla değişmiştir. Özel kesimin toplam çıktı içinde ki payı 1989-1998 döneminde %28' den %68'e yükselmiştir(Çizelge 18).

Çizelge 18 :1989 - 1998 Döneminde Üretim Yapısında Değişim

	1989	1998
Çıktının Sektörel Dağılımı(GSMH'nın % si)		
Tarım	13	6
Hizmet	35	66
Sanayi	52	28
İstihdamın Sektörel Dağılımı(%)		
Tarım	28	26
Hizmet	37	45
Sanayi	35	29
Özel Mülkiyetin Sektörel Dağılımı(%)		
Toplam Çıktı(GSMH)	28	68
Tarım	84	89
Hizmet	32	75
Sanayi	16	69

Kaynak : OECD(2000), IMF(2000), EBRD(1999)

Radikal aşamada, talep yeniden şekillenmiştir. Merkezi direktiflerin, resmi kanallar yoluyla mal ve hizmet tahsisinin, kara borsa işlemlerinin, dış ticaret alanındaki devlet müdahalesinin ortadan kalkmasıyla, toplam talebin iç ve dış bileşenlerinin ağırlıkları değişmiştir. İç talebi oluşturan sabit yatırım ve tüketim harcamaları arasındaki denge, tüketim harcamaları lehine değişmiştir. 1989 - 1998 döneminde, cari fiyatlarla sabit yatırım harcamalarının toplam talep içindeki payı %22'den %15'e gerilemiş, tüketim harcamalarının payı ise %70'den %83'e yükselmiştir. Aynı dönemde, dış ticaret' e ilişkin harcamalar hızla artmıştır. 1989-1998 döneminde ihracatın GSMH içindeki payı %19'dan %25'e ithalatın payı ise %15'den %23'e yükselmiştir(De Broeck ve Koen 2000: 20). Bu değişim, 'yatırım

gerilimi' sürekli üretilen ve tüketim baskı altında tutulan 'kaynak kısıtlı' bir kolektif ekonomik düzenden, dışa açık 'Talep kısıtlı' bir piyasa ekonomisine geçişin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.2. Reform Programı Öncesi Ekonomik Durum

1989 yılında Polonya, milli gelir açısından en fakir Batı Avrupa ülkelerinin gerisinde yer alıyordu. Kişi başına düşen gelir, Birleşmiş Milletler sınıflandırmasıyla Orta Gelir Düzeyi Altındaki gelişmekte olan ülkelerle, Orta Gelir Düzeyi Üstündeki Gelişmekte olan ülkelerin ortalama değerleri arasında yer alıyordu ve Yüksek Gelir Düzeyindeki sanayileşmiş ülkelerin çok gerisindeydi. Buna karşın Polonya, birçok sosyal gösterge açısından Batı Avrupa'yla benzerlik içindeydi. Yaşam süresi Orta Gelir Düzeyindeki gelişmekte olan ülkelerdekilerden uzun, çocuk ölüm oranı ise daha düşüktü. Okuma yazma oranı ise % 100 dolayındaydı. Polonya toplumunun refah düzeyindeki göreceli düşüklük, kişi başına sahip olunan tüketici malları oranına yansımıştır. Reform programı uygulamasının hemen öncesinde bu oran, Orta Gelir Düzeyindeki gelişmekte olan ülkelerle aynıydı(Çizelge 19).

Çizelge 19 : Polonya'da 1989 da Gelişmenin Sosyal Göstergeleri ^a

	Polonya	OGA	OGÜ	YG
Kişi Başına Düşen GSMH(ABD\$)	1850	1270	2940	17080
Sağlık				
Yaşam süresi(Yıl)	71.4	63.8	67.2	76
Çocuk ölümü(1000 doğum başına)	17.5	59.1	46.7	9.6
Eğitim				
Okur yazarlık(15 yaş üstü nüfus %si)	98.0	73.8	78.2	100.0
Okullaşma(okul çağı nüfus % si)				
İlkokul	101.0	106.8	103.5	101.9
Orta okul	80.0	52.0	57.8	94.3
Yüksek	18	16	20	39
Dayanıklı Tüketim malları(1000 kişiye				
Telefon	12.5	6.5	11.1	50
Otomobil	10	3.7	7.1	33

^aOGA, OGÜ ve YG sırasıyla Orta Gelir Düzeyi Altındaki gelişmekte olan ülkeler, Orta Gelir Düzeyi Üstündeki gelişmekte olan ülkeler ve Yüksek Gelir düzeyindeki ülkeleri ifade etmektedir.

Kaynak: World Bank(1989)

Bölüm 1.4.2 de açıklanan basit kuramsal model, dönüşüm öncesi Polonya ekonomisinin içinde bulunduğu temel sorunları ortaya koymaktadır. 1989 Eylülünde iktidara gelen Mazowiecki hükümeti kaynakların yanlış dağılımı (Baskı altına alınmış hizmet sektörü) ve ciddi makroekonomik dengesizlikle (paranın konvertibil olmaması) karakterize edilen kollektif bir ekonomiyle karşılaştı.

Kaynakların başlangıçta yanlış tahsisi, sanayi sektörünün büyük oluşu, baskı altına alınmış bir hizmet sektörü, küçük işletmelerin azlığı, aşırı stok bulundurma eğilimi, dış ticaretin bölgesel piyasalarda gerçekleştirilmesi boyutlarında incelenebilir.

Polonya' da uzun yıllar boyunca, emek, sermaye ve diğer kıt kaynakların merkezi olarak tahsis edilmesi sonucunda hizmet sektörü aleyhine gelişen sanayi sektörünün hakim olduğu bir ekonomi ortaya çıkmıştır. Çizelge 20 de, Polonya'daki istihdamın sektörel dağılımı diğer bazı ülkelerle karşılaştırılmaktadır. Çizelge de görüldüğü üzere Polonya'daki istihdam içinde hizmet sektörünün payı Avrupa topluluğunda yer alan üç düşük gelirli ülkeden (Yunanistan, Portekiz ve İspanya) ve 1988 yılı verilerine göre kişi başına düşen gelir sıralamasında Polonya'dan sonra gelen Kosta Rika'dan da önemli ölçüde düşüktür. 1989 yılında Polonya'daki toplam istihdam içinde hizmet sektörünün oranı, OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında ise, Polonya için % 36 olan bu oranın en fakir sekiz OECD ülkesi için %53 olduğu görülmektedir (Çizelge 21).

Çizelge 20 : 1988'de Toplam İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	Polonya	Yunanista	Portekiz	İspanya	Kosta Rika
Tarım	29.0	27.0	22.2	16.1	28.1
Sanayi	28.7	21.6	26.0	24.3	18.8
İnşaat	7.8	6.5	8.6	7.6	5.9
Hizmet	34.5	44.9	43.2	52.1	47.2
Taşıma ve Haberleşme	7.5	6.8	4.1	5.8	4.2
Ticaret	8.9	16.5	14.0	19.0	15.7
Finans	2.2	4.1	3.1	2.5	3.0
Diğer	15.4	17.7	22.2	22.6	23.0
Kişi Başına Milli Gelir(\$)	1719	5244	4017	8668	1638

Kaynak : Berg ve Sachs (1992 ; 131)

Çizelge 21 : Toplam İstihdamın OECD Ülkeleri ve Kollektif Ekonomilerde Sektörlere Göre Dağılımı

	Tarım	Sanayi	Hizmet
OECD Ülkeleri (1991 Yılında)			
En Zengin Sekiz Ülke	5.5	29.8	64.7
Orta Gelir Düzeyinde Sekiz Ülke	5.8	30.4	63.9
En Fakir Sekiz Ülke	17.9	29.5	52.6
Kollektif Ekonomiler (1989 Yılında)			
Doğu Almanya	10.0	44.1	45.9
Çek Cumhuriyeti	11.6	46.8	41.6
Macaristan	17.5	36.1	46.4
Polonya	27.5	36.3	36.4

Kaynak : Bolton ve Roland (1992 ; 276)

Özel sektör 1989 un sonunda toplam istihdamın yaklaşık olarak üçte birini kapsamakta olup bunun da % 23' ü küçük ölçekli tarımsal faaliyetlerden oluşmaktaydı(Berg 1994:383).

Dönüşüm öncesinde Polonya'da küçük işletme sayısı, ölçek ekonomisinden yararlanma eğilimindeki diğer kollektif ekonomilere benzer biçimde, batılı ekonomilere oranla çok düşüktü. Çizelge 22' de görüldüğü üzere 1989 yılında Polonya'da 100 kişiden az işçi çalıştıran firmalar, sanayideki toplam istihdamın %1.4 ünü oluştururken bu oran Batı Almanya ve İtalya için sırasıyla %14 ve %32'dir.

Piyasa ekonomileriyle karşılaştırıldığında dönüşüm öncesi Polonya ekonomisinde girdi stokları çok yüksek düzeydeydi(Çizelge 3).

1989 yılında Polonya, ihracatının %44 ünü CMEA(Karşılıklı Ekonomik İşbirliği Antlaşması) ülkelerine yapmıştır. Bu oran, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Bulgaristan ve Romanya için sırasıyla %45, %51, %63 ve %25'dir (Balcerowicz ve Gelb ; 1994).

Çizelge 22 : Sanayideki İstihdamın Firma Boyutuna Göre Dağılımı (%)

İşçi Sayısı	0 – 100	100 – 500	500 den Fazla
Batı Almanya	14.1	23.7	62
Fransa	22.5	24.9	52.6
İtalya	32.3	27.0	40.4
Doğu Almanya	1.0	11.1	87.9
Çek Cumhuriyeti	0.1	3.4	96.5
Macaristan	4.5	16.0	79.3
Polonya	1.4	18.2	80.4

Kaynak : Bolton ve Roland (1992)

1989 yılında Polonya makroekonomik dengesizlik içindeydi. Seçilmiş Doğu Avrupa ülkelerinin başlangıçtaki makroekonomik koşulları Çizelge 23' de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere reformdan önceki yıl içinde Polonya'daki makroekonomik dengesizlik ciddi boyuttadır. Polonya, ekonomik dönüşüme hiperenflasyon ve masif kıtlık koşullarında başlayan tek ülkedir. Kıtlık, 1987 yılı ile reform sürecinin başlangıcı arasındaki ücretlerin indirgenmiş değeri ile aynı dönem için GSMH'daki değişimin indirgenmiş değeri arasındaki farkla ölçülmüştür. Bu ölçüt, bastırılmış enflasyonun Macaristan ve Çek Cumhuriyetinden daha kötü, Bulgaristan ve Romanya ile benzerlik içinde olduğunu göstermiştir. Polonya'nın, başlangıçtaki makroekonomik koşullarındaki dikkat çekici bir özellik de 1970'lerde oluşmaya başlayan yüksek düzeydeki dış borçtur. 1989 yılında net dış borç GSMH'nın %44'ü oranındaydı. Bu oran, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya için sırasıyla %16, %61, %63 ve %2'dir (Balcerowicz 1994 :74). Reel ücretler, 1989 da iki yıl önceki düzeyinin %42.2 üzerindeydi. Bütçe açığı ise GSMH'nın % 7.4'ü olarak gerçekleşti. 1989 yılının ilk yarısında açık enflasyon aylık %8 dolayında seyretti. Bu yılın ikinci

yarısında açık enflasyon, bütçe açığındaki artış, formel ücret indekslenmesi uygulanması, gıda maddeleri fiyatlarının kısmi olarak serbestleşmesini takiben aylık % 28 düzeyine yükseldi (Berg ve Sachs ;1992)..

Çizelge 23 : Seçilmiş Doğu Avrupa Ülkelerinin 1989 Yılındaki Makroekonomik Koşulları

	Polonya	Çek Cumh.	Macaristan	Bulgaristan	Romanya
Genel Para (Yıl sonu % değişim)	526	3.5	13.8	10.6	5.3
Enflasyon (TFI) (Yıl sonu % değişim)	240	1.5	18.9	10.0	0.6
Mali Denge (GSMH'nin % si)	- 7.4	0.1	0.5	-12.7	1.2
Bastırılmış Enflasyon (1987 den 1989' a kadar %)	20.4	- 9.1	0.6	20.3	21.6
Kaynak : Balcerowicz (1994)					

Talep fazlalığındaki artış ve yönetsel fiyatların varlığı, dönüşüm öncesinde mal kıtlığını yoğunlaştırmıştır. 1989 yılında resmi döviz kuru ile karaborsa döviz kuru arasındaki farkın açılması parasal fazlalığın artışıyla uyumludur. 1988 - 1990 döneminde döviz kurlarındaki değişim Çizelge 24 de, para arzındaki değişim ise Çizelge 25 de verilmiştir. Çizelge 24'ün son kolonundan anlaşılacağı üzere 1988' in başlarında karaborsa döviz kuru farkı, %250 dolayındayken bu fark 1989'un ortalarında %500'e çıkmıştır. Bölüm 1.4.2' de değinilen liberalleşme ve istikrar modeli, parasal fazlalık (M / M_c) ve ülke para arzının yabancı para cinsinden değerindeki (M / E) artışla birlikte karaborsa döviz kuru farkının artacağını önermektedir. 1988 - 1989 döneminde Polonya'da döviz kuru farklılığı ve yabancı para cinsinden para arzındaki değişim, bu yaklaşımla uygunluk göstermektedir.

Çizelge24 : 1988 - 1990 Döneminde Döviz Kurlarındaki Değişim^a

Tarih	<u>Reel Efektif Oran</u>		<u>Nominal Oran (Zloti / \$)</u>		Farklılık(%)
	Resmi	Karaborsa	Resmi	Karaborsa	
88 / 1	74	315	315.8	1350	327.4
88 / 2	75	277	382.4	1415	270.0
88 / 3	73	266	385.7	1415	266.9
88 / 4	71	252	397.7	1420	257.1
88 / 5	70	250	407.5	1450	255.8
88 / 6	70	252	429.8	1550	260.6
88 / 7	68	251	449.7	1670	271.4
88 / 8	67	338	456.5	2300	403.9
88 / 9	68	328	469.6	2270	383.4
88 / 10	70	358	482.2	2480	414.4
88 / 11	71	441	491.0	3050	521.2
88 / 12	69	465	498.7	3380	577.7
Ortalama	70.5	316	430.5	1979	350.8
89 / 1	62	416	505.8	3410	574.1
89 / 2	59	361	525.9	3240	516.1
89 / 3	58	308	566.2	3010	431.6
89 / 4	59	353	631.3	3745	493.2
89 / 5	64	334	746.2	3920	425.3
89 / 6	67	362	848.7	4590	440.8
89 / 7	62	422	836.2	5560	576.9
89 / 8	52	384	988.0	7290	637.9
89 / 9	52	371	1339.5	9540	612.2
89 / 10	51	211	1970.3	8100	311.1
89 / 11	67	148	3076.7	6820	121.7
89 / 12	99	142	5235.5	7454	42.4
Ortalama	63	318	1439.2	5565	431.9

Tarih	<u>Reel Efektif Oran</u>		<u>Nominal Oran (Zloti / \$)</u>		Farklılık(%)
	Resmi	Karaborsa	Resmi	Karaborsa	
90 / 1	105	103	9500.0	9344	-1.6
90 / 2	92	92	9500.0	9460	-0.4
90 / 3	81	82	9500.0	9624	1.3
90 / 4	76	78	9500.0	9750	2.6
90 / 5	81	83	9500.0	9764	2.8
90 / 6	77	78	9500.0	9624	1.3
90 / 7	76	76	9500.0	9513	0.1
90 / 8	78	78	9500.0	9502	0.0
90 / 9	75	75	9500.0	9490	-0.1
90 / 10	73	73	9500.0	9489	-0.1
90 / 11	71	72	9500.0	9590	0.9
90 / 12	67	68	9500.0	9690	2.0
Ortalama	79	80	9500.0	9570	0.7

Kaynak: Berg ve Sachs (1992 ; 130)

^a Reel kurlardaki azalma reel değerenmeyi gösterir. Reel efektif döviz kuru $\Sigma Si E Pi^* / Pi$ formülüyle hesaplanmıştır. Burada Si i ülkesiyle yapılan ticaretin toplam ticaret içindeki payıdır. Paylar % olarak ülkeler için şöyledir. Avusturya : 7.5 ; Kanada : 0.9 ; Danimarka : 4.0 ; Fransa : 8.6 ; Almanya : 37.7 ; Japonya : 3.3 ; Hollanda : 6.0 ; Norveç : 1.8 ; İspanya : 1.8 ; İsveç : 6.1 ; İsviçre : 3.6.

Çizelge 25 : 1988 - 1989 Döneminde Para Arzındaki Değişim

Tarih	Para Arzı (Milyar \$)
88 / 1	16.2
88 / 2	13.8
88 / 3	14.2
88 / 4	19.4
88 / 5	21.3
88 / 6	20.2
88 / 7	19.5
88 / 8	19.3
88 / 9	18.8
88 / 10	18.9
88 / 11	16.9
88 / 12	20.2
89 / 1	24.2
89 / 2	27.6
89 / 3	27.4
89 / 4	24.8
89 / 5	20.9
89 / 6	22.2
89 / 7	25.3
89 / 8	23.2
89 / 9	22.4
89 / 10	17.1
89 / 11	14.2
89 / 12	9.1

Kaynak : Berg ve Sachs (1992)

3.3. Reform Programının Uygulanması: 1990 -1991 Dönemi

1990 -1991 döneminde yaşanan ekonomik olaylar, 1990 yılı başında uygulanmaya başlayan radikal reform programına tepki biçiminde gelişmiştir. Bu dönemde, kaynak dağılımı yeniden yapılırken durgunluk derinleşmiştir. 1990 - 1991 yıllarında, çıktı düzeyindeki toplam düşüş %18' dir.

1990 yılının başında Polonya hükümeti, ekonomik duruma istikrar getirmeyi ve ekonomiyi giderek bir piyasa ekonomisine dönüştürmeyi amaçlayan, radikal bir programı uygulamaya koymuştur. Bu programda, aşırı kıtlık ve hiperenflasyon durumundan, arz - talep dengesi ve fiyat istikrarının sağlandığı bir konuma geçilebilmesi için, katı makroekonomik politikaların uygulanması, fiyatlar ve dış ticaretin serbestleştirilmesi ve konvertibilitenin sağlanması gereği vurgulanmaktaydı. Aynı zamanda yapısal engellerin ortadan kaldırılması ile sistemik reformların gerçekleştirilmesi için gerekli olan hukuki, kurumsal ve yönetsel çerçevenin geliştirilmesine yönelik adımlar atılacaktı. 1989 yılının sonbaharında iktidara gelen Mazowiecki hükümetinin maliye bakanı Balcerowicz'ce hazırlanan 'şok terapi' programının temel prensipleri aşağıda özetlenmektedir(Welfe 1999).

- Fiyatlar hızla serbestleştirilmeli, sübvansiyonlar önemli oranda azaltılmalı ve konvertibilite sağlanmalıdır.
- Konvertibilitenin korunabilmesi için, reform sürecinin başlangıcında, uluslararası rezervler artırılmalıdır. Bu aşamada yüksek oranlı bir devalüasyon ve düzeltici enflasyon zorunludur.
- Serbestleştirilen fiyatların istikrarı, standart IMF yaklaşımına dayalı olarak sağlanmalıdır. Katı bir para politikasına ek olarak sabit döviz kuru ve ücret sınırlaması uygulanmalıdır.
- Yapısal reformlar, var olan büyük firmaların küçültülmesi ve yeni firma oluşturmaya ilişkin engellerin ortadan kaldırılmasıyla bağımsız işletmelerin sayısında radikal bir artışı ve mülkiyet ilişkilerinde değişimi içermelidir. Mülkiyet reformu, rekabetçi piyasaların oluşumu ve birkaç yıl içinde özel sektörün ekonomide ağırlıklı olarak yer almasını amaçlamalıdır.

Balcerowicz programının uygulamasıyla piyasa dengesi kurulmuş, kıtlıklar ortadan kalkmış, tüketiciler piyasalarda daha çok seçenekle karşılaşmışlardır. Paranın konvertibilitesi sağlanmış, Zlotinin bir değişim ve değer saklama aracı olarak güvenilirliği sağlanırken enflasyon düşürülmüştür. Buna karşın süregelen durgunluk derinleşmiştir.

1990-1991 dönemindeki gelişmeler, Bölüm 1.4.2 ' de açıklanan liberalleşme ve istikrar modeliyle uyum içindedir. Balcerowicz programının gözlenen etkileri, kuyruklar ve kıtlığın ortadan kalkmasıyla birlikte fiyatlardaki hızlı artış, hiperenflasyonun sona ermesi, ithalat ve ihracatta artış, imalat sektörünün gerilemesine karşın hizmet sektöründe ve özel sektör faaliyetlerinde genişlemenin hızlanmasıdır. 1990 yılında sanayi çıktısında %25 , GSMH da ise % 12 oranında düşüş rapor edilmiştir. Tüketici fiyat endeksi Ocak ayında % 80 artmış, reel ücretler % 25 azalmıştır. Ocak ayındaki fiyat uyumlaşması dışında, 1990 yılının diğer bölümünde enflasyon, ortalama %5 oranında seyretmiştir. Aylık faiz oranı, 1990'ın ilk çeyreğinde %12'den %22'ye yükselmiştir. Konvertibil döviz cinsinden dış ticaret 1990 yılında artış göstermiş, dış ticaret fazlası GSMH'nın %4'üne ulaşmıştır. Bütçe fazlası 1990'nın ilk çeyreğinde GSMH'nın % 1.6 sı olarak gerçekleşmiştir. 1990 da kamu sektöründeki istihdam 1.7 milyon kişi azalırken, özel sektör istihdamı 500 000 kişi artmıştır. 1991 yılının başında Polonya ekonomisi CMEA ticaret rejiminin çökmesiyle birlikte ağır bir dışsal şokla karşılaştı. 1991 yılının ilk yarısında CMEA ülkeleriyle gerçekleştirilen ithalat ve ihracat da, 1990 yılının aynı dönemine göre %34 ve %45 oranlarında azalma rapor edilmiştir. Resmi verilere göre 1991 de GSMH %7, sanayi çıktısı %12 azalmış, bütçe GSMH'nın %4'ü oranında açık vermiştir. Enflasyon % 60 dolayında seyretmiştir. 1991 de dış ticaret açık vermiştir. 1991 yılında özellikle sanayide olmak üzere devlet sektörünün gerilemesi, buna karşın özellikle hizmet sektöründe olmak üzere özel sektörün genişlemesi devam etmiştir. Devlet sektöründeki istihdam 1.2 milyon kişi azalırken, özel sektör istihdamı 700 000 kişi artmıştır(Çizelge 26) (Berg ve Blanchard 1994).

Çizelge 26: 1990 - 1991 Döneminde Ekonomik Göstergeler

	89 / 4	90 / 1	90 / 2	90 / 3	90 / 4	91 / 1	91 / 2	91 / 3	91 / 4
Sanayi Çıktısı	1.00	0.77	0.72	0.74	0.75	0.65	0.57	0.57	0.57
İstihdam (Milyon)	17.6				16.5				15.9
Devlet	11.7				10.0				8.8
Özel	1.8				2.3				3.0
İşsizlik Oranı (%)	0	2	3	5	6	7.1	8.4	10.4	11.4
Enflasyon	31	32	5	3	5	8	3	2	3
İhracat									
Dolar (Milyon)	2412	2182	2705	3133	4000	2751	3459	3196	4182
Ruble (Milyon)	3910	2688	3110	2305	3011	561	560	84	75
İthalat									
Dolar (Milyon)	2182	1573	1465	1825	3391	3050	3475	3047	4692
Ruble (Milyon)	2725	1706	1505	1443	1985	558	163	68	47
Kar Oranı (%)	40	31	29	28	24	16	14	19	13
Bütçe Açığı(%GSMH)	-3.6	1.6	3.4	1.7	-3.9	-2.4	-3.6	-3.8	-3.1
Faiz Oranı(%)	12	22	5.8	2.8	4.3	5.5	5.3	3.8	3.3

Kaynak :Berg ve Blanchard (1994)

Şok terapi uygulamasının makroekonomi alanındaki başlıca etkisi açık ve bastırılmış enflasyon düzeyindeki düşüştür. Yıllık tüketici fiyatları enflasyonu 1989'un sonunda %650 düzeyindeyken, 1990, 1991, 1992 ve 1993 yıllarının sonunda sırasıyla %250, %70, %43 ve %35 oranlarında gerçekleşmiştir. Polonya'da enflasyonun düşürülmesi ve kıtlığın ortadan kaldırılması, istikrar ve liberalleşme önlemlerinin birlikte uygulanmasının bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. İstikrar programı uygulanırken enflasyonun talep boyutu göz önünde bulundurulmuştur. Geniş para miktarındaki artış oranı 1989 da % 515 iken 1990 da %166' ya, 1992 de ise % 58'e gerilemiştir. Döviz kurunun Mayıs 1991'e kadar sabit bir değerde tutulması ve 1990-1993 döneminde ücret kontrolü uygulanması enflasyonist beklentileri engellemiştir. Polonya örneğinde kıtlığın hızla ortadan kaldırılması, makroekonomik istikrar önlemleri ile birlikte fiyat kontrolleri, özel sektör ve dış ticarete ilişkin kısıtlamaların ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir(Balcerowicz1994:83). Seçilmiş Doğu Avrupa ülkeleri için 1990 - 1993 dönemindeki makroekonomik gelişmelere ilişkin temel göstergeler Çizelge 27'de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere en

Çizelge 27: Seçilmiş Doğu Avrupa Ülkeleri İçin 1990 - 1993 Dönemindeki Makroekonomik Gelişmeler

	Polonya	Çek Cumhuriyeti	Slovakya	Macaristan	Bulgaristan	Romanya
Enflasyon (% değ.)						
1989	640.0	1.5	1.5	18.9	10.0	0.6
1990	249.0	18.4	18.4	33.4	72.5	37.6
1991	60.4	52.0	58.3	32.2	339.0	222.8
1992	44.3	12.7	9.2	21.6	79.0	199.2
1993	37.6	18.2	24.8	21.1	64.0	295.5
Enflasyonda Azalma*	0.06	1.0	1.3	0.64	0.9	7.5
GSMH (% değ.)						
1990	-11.6	-1.2	-2.5	-3.3	-9.1	-8.2
1991	-7.6	-14.2	-14.5	-11.9	-11.7	-13.7
1992	1.5	-7.1	-7.0	-5.0	-7.7	-15.4
1993	4.0	-0.5	-4.7	-2.0	-6.0	1.0
Kümülatif	-13.8	-21.6	-26.1	-20.7	-30.4	-32.3
Tüketim(% değ.)						
1990	-11.7	2.4	-	-3.5	-	9.0
1991	3.3	-7.2	-	-5.3	-	-11.6
1992	5.0	-7.1	-	-2.0	-	-8.5
1993	5.3	2.2	-	2.0	-	1.1
Kümülatif	0.8	-8.8	-	10.4	-	-10.8
Sabit Yatırım(% değ.)						
1990	-10.6	6.5	5.2	-7.1	-18.5	-35.6
1991	-4.5	-26.8	-28.1	-11.6	-19.9	-26.0
1992	-2.8	3.8	1.0	-6.4	-1.5	-2.1
1993	-1.0	-10.5	-21.0	5.0	-8.0	-0.8
Kümülatif	-11.4	-28.6	-39.7	-23.0	-39.9	-53.2

* 1993 yılındaki enflasyon oranının reform öncesi yıldaki enflasyon oranına oranıdır(reform öncesi yıl Polonya için 1989, diğer ülkeler için 1990 alınmıştır)

Kaynak: Balcerowicz(1994:85)

radikal enflasyon düşürülmesi 0.06'lık bir oranla Polonya'da gerçekleşmiştir. Enflasyon açısından diğer uç örneği oluşturan Romanya'da ise 1993 yılı sonunda enflasyon oranı 1990 yılına göre 7.5 kat yüksektir. Çek Cumhuriyeti reform öncesindeki göreceli olarak düşük enflasyon oranına dönerken Macaristan 0.64 oranı ile ılımlı bir enflasyonu azaltma süreci geçirmiş, bunu 1.2 ile Slovakya izlemiştir. Polonya örneğindeki bu en radikal enflasyonu azaltma süreci, GSMH, tüketim ve sabit yatırımlarda en düşük orandaki kümülatif azalma ile gerçekleşmiştir. 1990 - 1993 döneminde Romanya, enflasyon ve büyüme açısından en kötü sonucu almıştır.

Parasal fazlalığın sona ermesi ve konvertibiliteye geçiş Polonya'nın Batı ülkeleriyle olan ticaretinin büyük ölçüde artmasını sağlamıştır. Polonya'nın konvertibil ülkelere olan ihracatı 1989 - 1990 döneminde 8.5 Milyar \$ dan 12 Milyar \$'a yükselmiştir. Bu bir yıl içinde % 41'lik artışa tekabül etmektedir. 1990 yılı içinde bu ülkelerden yapılan ithalattaki artış oranı % 6 dır. CMEA ülkeleriyle, özellikle Sovyetler Birliğiyle ticaret, Batı ülkeleriyle olan ticaretten büyük ölçüde değişiklik göstermiştir. Polonya'nın transfer edilebilir ruble alanına olan ihracatının toplam ihracatı içindeki oranı 1990 da % 13, ithalatı ise % 34 oranında azalmıştır(Çizelge 28).

Çizelge 28 : 1989 - 1990 Döneminde Dış Ticaret Hacmindeki Değişim

	1989 Ticaretindeki Pay (%)	Değişim (%) 1990 / 1989
İhracat		
Konvertibil Alan	66.1	41.0
CMEA Alanı	33.9	-13.2
Toplam	100	
İthalat		
Konvertibil Alan	68.5	20.4
CMEA Alanı	31.5	-34.5
Toplam	100	

Kaynak :Berg ve Sachs(1992)

Reform programı uygulamasının yapısal alandaki etkileri, genel çizgileriyle, göreceli fiyat yapısında değişim, mülkiyet yapısı ve kaynakların sektörel dağılımında değişim boyutlarında incelenebilir.

1990 yılının sonunda tarımsal ürün fiyatlarının tümü, sanayi ürünleri fiyatlarının % 80 i, tüketici hizmetleri fiyatlarınsa % 82 si serbestleşmiştir (Belka ve Krajewski ;1995). Yönetmelik fiyatlar yalnızca enerji, ısıtma ve sıcak su, kamusal konut kiralari, posta hizmetleri, haberleşme, ulaşım, alkollü içecekler ve kamu sağlığı alanlarında uygulanmıştır(ILSS 1995). 1989 da firmalara sağlanan sübvansiyonların toplam bütçe harcamaları içindeki oranı % 26.9 iken, bu oran 1992'de % 1.4'e düşmüştür(Çizelge 29).

Çizelge 29 : Sübvansiyonların Bütçe Harcaması İçindeki Payı (%)

	1989	1990	1991	1992
Toplam	26.92	9.40	3.86	1.39
Toplam Sübvansiyon İçindeki Paylar				
Tarım ürünleri	43.27	9.56	0.40	0.58
Kalsiyum gübresi	6.27	7.53	4.25	9.62
Taş kömürü	34.1	62.61	53.57	14.18
Yolcu taşıma araçları	-	4.07	10.32	5.01
Yolcu taşıma ücretleri				
Şehirlerarası otobüs	1.67	4.89	9.71	22.67
Demiryolu ücretleri	6.25	10.41	21.40	47.23
Uzmanlık kitapları	-	-	0.35	0.71
Tarımsal yakıt	-	-	-	-

Kaynak:ILLS (1995)

Fiyatların serbest bırakılması göreceli fiyat yapısında önemli gelişme sağlamıştır. Bu gelişmenin bir ölçüsü, resmi döviz kurunun satın alma gücü paritesine oranıdır. Bu oran 1989 da 5 iken 1992 yılının sonunda 1.9'adüşmüştür. Bu değişim aynı dönemde Çek Cumhuriyeti ve Macaristan için 3 - 2.5 ve 2.4 - 1.7 aralıklarındadır (Polish Economic Monitor 1994).

EC YÜKSELİŞ KURULU
İNFORMASYON MERKEZİ

1989 - 1992 döneminde üretim malları, gıda maddeleri, tüketici malları ve tüketici hizmetleri fiyatlarının artış oranları arasında önemli farklılıklar gözlenmiştir (Çizelge 30). 1990 yılında en hızlı artış, tüketici hizmetleri fiyatlarında gerçekleşmiştir. 1992 yılı sonunda tüketici hizmetleri fiyatları 1989 yılı sonuna göre 34 kat artmışken, bu artış gıda maddeleri fiyatları ve diğer tüketim malları için sırasıyla 14 ve 16 katıdır.

Çizelge 30 : 1989 -1992 Döneminde Üretim Malları, Gıda Maddeleri, Gıda Dışı Mallar ve Hizmet Fiyatlarındaki Artışlar

Yıllar	Üretici Fiyat Endeksi	Tüketici Fiyat Endeksi	Gıda Maddeleri Fiyat Endeksi	Gıda Dışı Tüketim Malları Endeksi	Tüketici Hizmetleri Endeksi
Önceki Yıl = 100					
1989	212.8	351.1	420.1	326.7	270.9
1990	622.4	685.8	674.7	691.2	880.7
1991	148.1	170.3	146.1	175.8	231.5
1992	128.5	143.0	136.9	136.5	167.6

Kaynak: GUS,Rocznik Statyczny (1994)

1990-1991 döneminde, devlet sektörü küçülürken özel sektör genişlemiştir. Reform uygulamasının başladığı 1990 Ocağında Tarım sektörü dışındaki özel istihdam 2.1 milyon kişiye bu sayı 1991'in sonunda 3.3 milyona ulaşmıştır. Bu artış ağırlıklı olarak hizmet sektöründe gerçekleşmiştir. Özel sektör istihdamındaki bu artışa karşın, özellikle sanayi kesiminde olmak üzere devlet istihdamı önemli oranda düşmüştür. Sanayi kesimindeki devlet firmalarındaki istihdam, 1990 yılı başında 4.1 milyon kişiye bu sayı 1990'ın sonunda 3.6 milyon, 1992'nin sonunda ise 2.9 milyon düzeyine inmiştir. İşgücünün bu şekilde yeniden tahsis sonucunda tarım dışı istihdam içindeki özel sektörün payı 1989 da %31 iken 1992 yılı sonunda % 43'e yükselmiştir. 1990 da sanayi, inşaat, ulaştırma ve hizmet sektörlerindeki özel

sektör istihdamı sırasıyla %31, %42, %15 ve %82 oranında, 1991'de ise %36, %61, %20 ve %88 oranlarında artmıştır (Berg 1994).

1989 - 1991 döneminde küçük ve orta ölçekli firma sayısındaki hızlı artış, istihdamın firma boyutuna göre dağılımını değiştirmiştir. Bu dönemde 51 - 100 aralığında işçi çalıştıran sanayi sektöründeki firmaların istihdamı % 202 artarken, 5000 den fazla işçi çalıştıran firmaların istihdamı % 35 oranında azalmıştır (Gora 1992).

Liberalizasyon politikalarının hızla uygulanması, göreceli fiyat yapısını değiştirmiş ve kaynakların sanayi sektöründen hizmet sektörüne kaymasıyla çıktı bileşimi değişmiştir. Sanayi sektörünün toplam katma değer içindeki payı 1989 da % 41.9 iken 1991 de % 32.8'e düşmüş, hizmet sektörünün payı ise aynı dönemde % 29.3 den %35'e yükselmiştir (Çizelge 31).

Çizelge 31 : Katma Değer'in Sektörel Dağılımı (%)

	1989	1990	1991
Sanayi	41.9	36.9	32.8
İnşaat	9.8	9.5	10.8
Tarım	13.5	15.0	16.8
Ulaştırma	5.4	5.4	4.6
Hizmet	29.3	33.2	35.0

Kaynak : Berg (1994)

İstikrar ve liberalleşme politikalarının yönlendirdiği yapısal değişim, 1990 da çıktı düzeyinde, dönüşümün maliyeti olarak kabul edilebilecek önemli bir düşüşe neden oldu. GUS(Polonya İstatistik Enstitüsü), 1990 yılı için GSMH da %12'lik bir düşüş rapor etmiştir. Berg(1993), kuyrukta bekleme maliyetinde azalma, ürün çeşitliliği ve kalitesindeki düzelmeye ilişkin uyarlamalar yapılmadan özel sektör gelişimi ve stoklardaki azalmaya ilişkin ölçüm problemlerini göz önünde bulundurarak bu düşüşü %4.9 olarak tahmin

etmiştir (Çizelge 32). Talep yönlü tahminler GSMH daki düşüşün büyük bir bölümünün stok düzeyindeki azalmadan kaynaklandığını göstermektedir.

Çizelge 32 : 1990 Yılında GSMH da ki Değişim(%)

	Resmi Tahmin	Berg'in tahmini
GSMH	-12.0	-4.9
Tüketim		
Özel	-10.0	-2.7
Devlet	0.0	0.2
Yatırım		
Sabit	-2.0	-1.9
Stok	-5.0	-6.2
Dış Denge	5.0	5.6

Kaynak: Berg(1993), GUS(1991)

Berg(1993:141)' e göre 1990 yılında, çoğunluğu hizmet sektöründeki küçük firmalardan oluşan özel sektör gelişimi, doğrudan hatalı ölçüm problemlerini ortaya çıkarmıştır. Devletin bilgi toplama yapısı, planlama örgütüyle yakın ilişkide bulunan büyük işletmelerden sağlanan bilgilere dayanarak fiziki çıktının ölçülmesi üzerine kurulmuştur. Liberalleşmeyle birlikte bilgi toplama birimleri aşırı yükü karşılaştı ve vergi kaçırma eğiliminde binlerce özel girişimin yarattığı çıktı duyarlı olarak ölçülemedi. Özel sektör gelişiminin hatalı ölçümüne ilişkin göstergeler, resmi istatistiklerden sağlanan arz ve talep verilerinin karşılaştırılmasıyla elde edilebilir. Bilindiği üzere, bir malın fiziksel birim olarak arzı, yerli üretim miktarına ithalatın eklenmesi ve bundan ihracatın çıkarılması ile ölçülür. 1989 - 1990 döneminde GUS ca arz verileri ve tüketici anketlerine dayalı olarak belirlenen tüketim miktarlarındaki değişim oranları, Çizelge 33'de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere tüketimdeki düşüş arzdaki düşüşten çok daha azdır. 1989 - 1990 döneminde tereyağı arzının % 16 oranında düştüğü rapor edilirken tüketim % 4 artmıştır. Ekmek arzında % 22'lik bir azalma rapor edilirken tüketimdeki azalış % 5 oranındadır.

Çizelge 33: Arz ve Tüketici Anketlerine Dayalı Tüketim Verilerinin Karşılaştırılması

1989 - 1990 yılları arasında fiziksel birim miktarındaki değişim (%)		
	Arz	Tüketim
Et (Ton)	-8.5	+5.5
Süt (litre)	-21.6	+19.9
Tereyağı (Ton)	-16.3	+3.7
Ayakkabı (Çift)	-41.7	-30
Ekmek (Ton)	-21.6	-4.7
	1989 – 1990 Yılları arasında arz edilen fiziksel birim miktarlarının % değişimi	1989 - 1990 Yılları arasında Hanehalkı başına sahiplik indeksi değişimi (1989 = 100)
Bisiklet	-22.1	99
Çamaşır Makinesi	-27.3	107
Dikiş Makinesi	-45.5	101

Kaynak : GUS,Biuletyn Statystyczny (1991)

1989 - 1990 döneminde stok yatırımları önemli oranda azalmıştır. Bu dönemde stoklardaki değişim Çizelge 34' de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere sosyalist sanayi sektöründe hammadde stokları önemli ölçüde azalırken, mamul madde stoklarındaki azalma daha düşük oranda gerçekleşmiştir. 1990 yılında sosyalist sanayi stoklarındaki azalma GSMH'nin % 3'ü oranında olup bunun büyük bölümünü hammadde stoklarındaki azalma oluşturmaktadır. Aynı yıl özel sektör perakende ticaret stoklarındaki artış GSMH'nin % 3'ü oranındadır. 1989 ve 1990 yıllarının son dönemleri arasındaki stoklardaki toplam azalma GSMH'deki azalmanın % 6.2 si düzeyindedir. 1989-1990 döneminde stok/satış hasılatı oranı 2.22'den 1.32'ye düşmüştür. Bu oran,1989'da ABD ve Kanada için 1.48 ve 1.52'dir(Berg ve Sach 1992:126). Stok yapısındaki değişim kaynak kısıtlamasına dayalı bir kıtlık ekonomisinden piyasa ekonomisine kayışın bir göstergesidir.

Çizelge 34 : 1990 Yılında Stoklardaki Değişim (GSMH'nın % si)

Stoklardaki Toplam Değişim	-6.2
Sosyalist Sanayi Sektörü	-3
Mamul madde stokları	-0.7
Hammadde stokları	-2.3
Sosyalist Ticaret Sektörü	-6.3
Özel Ticaret Sektörü	3.1

Kaynak: Berg (1991)

1990 yılında Polonya ekonomisinin çıktı düzeyinde gözlenen düşmenin diğer bir boyutu da bu düşüşün refah düzeyinde bir azalmaya eşlik edip etmediğine ilişkindir. 1990 yılında tüketimin % 12 azaldığı rapor edilmiştir. Ancak, tüketici endeksleri kuyrukların ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan reel çalışma ve dinlenme süresindeki tasarrufu yansıtmaz. Bu indeks ayrıca tüketicilerin sunulan mal çeşitliliği içinde kendileri açısından en uygun olanı seçme yeteneğindeki gelişimi içermez. Roberts(1993), kuyrukta bekleme ve araştırma maliyetinin ortadan kalkmasından doğan fayda ile ölçülen reel tüketimdeki azalmadan kaynaklanan kaybın, refah düzeyi üzerindeki ortak etkisini ampirik verilere dayalı olarak tahmin etmiştir. Roberts sabit fiyatların geçerli olduğu bir devlet piyasası, serbest piyasa, devlet piyasasındaki mallar için araştırma ve kuyrukta bekleme maliyetini içeren bir temsili ajan modeli geliştirmiş, kuyrukta bekleme ve araştırma maliyetinin ortadan kalkmasıyla faydada oluşacak değişikliği doğrudan ölçen bir bağıntı önermiştir. Bu bağıntı, araştırma ve kuyrukta beklemek için harcanan zaman ve bu zamanın tüketici için değerine ilişkin veriler gerektirmemektedir. Bunun yerine, karaborsa - yönetsel fiyat farklılığı ve yönetsel fiyattan gerçekleşen alımların göreceli hacmi fayda kayıplarının değerlendirilmesinde kullanılır. Roberts'in fiyat serbestleşmesi ve reel gelirde bir düşme koşulu altında, fayda kazancı ile kaybı arasındaki ilişki için önerdiği bağıntı aşağıdaki gibidir.

$$(P_f - 1 / P_f) (X_s / X_t) / |\Delta X_t / X_t|$$

Burada (P_f) , tüketim malının serbest piyasa fiyatı, (X_s) , yönetsel fiyattan satılan mal miktarı , (X_t) , arz edilen toplam mal miktarıdır. Bu bağıntıda reel gelirden düşmenin fayda üzerinde yaratacağı olumsuz etkinin mal edinme maliyetinin ortadan kaldırılmasıyla ne oranda telafi edilebileceği ifade edilmektedir. Oran, 1 ' den büyük olduğunda refah düzeyindeki net değişim pozitifdir. Roberts , Polonya'da 1985 - 1990 dönemindeki karaborsa ve yönetsel fiyatlarla hanehalkı tüketimine ilişkin ampirik verilere dayanarak, mal edinme maliyetinin ortadan kaldırılmasından doğan fayda artışının reel tüketimdeki azalmadan kaynaklanan fayda kaybına oranını, tüketimdeki düşüş ve devletçe satılan mal miktarının değişik oranları için Çizelge 35' deki gibi tahmin etmiştir.

Çizelge 35 : Fayda Kazanç- Kayıp Oranları

X_s / X_t	1990 Yılında reel tüketimdeki azalma oranı		
	% 5	% 8.5	%12
0.4	1.45	0.85	0.60
0.5	1.81	1.06	0.75
0.6	2.17	1.28	0.91

Kaynak: Roberts(1993)

Reel tüketimdeki düşme % 5 veya % 8.5 oranında, yönetsel fiyatlardan satış oranı (X_s / X_t), %50 -60 oranında olduğunda fayda kazanımı kayıpları karşılamaktadır. Reel tüketimdeki düşme oranı, % 12, X_s / X_t ise % 60 oranında gerçekleştiğinde, refah düzeyindeki net değişim , hemen hemen sıfıra eşit olmaktadır. En kötü senaryoda dahi fayda kazanımı kaybın % 60'ını telafi etmektedir. Polonya'da reel tüketimdeki düşme muhtemelen % 12 den ziyade % 5 ' e yakın olduğundan ve X_s / X_t oranı % 40 yerine % 60 dolayında olduğundan, fiyat serbestleşmesi ve reform uygulamasının başlangıçta sağladığı refah artışının refah kaybını aştığı anlaşılmaktadır.

3.4. Ekonominin Gelişme Evresi:1992-2001 Dönemi

Polonya ekonomisi, 1990-1991 yıllarında yaşanan durgunluğun ardından, 1992-2001 döneminde kazanım ve gelişme sürecine girmiştir. EBRD(2001)' nin tahminine göre, bu dönemde, ekonomi yılda ortalama %4.8'lik bir hızla büyümüştür. Dokuz yıl içinde gerçekleşen kümülatif büyüme %46'dır. Polonya' nın büyüme performansı, dönüşüm sürecindeki ülkeler arasında göreceli olarak başarılı kabul edilen, yakın komşuları, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'dan daha yüksektir. Polonya, iki yıl süren durgunluktan sonra kazanıma geçerken, durgunluk, Macaristanda ve Slovakya'da dört, Çek Cumhuriyetinde ise üç yıl sürmüştür. Polonya 1989'da ki çıktı düzeyine 1996'da ulaşırken, Slovakya 1998'de, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti ise 2000 yılında, başlangıçta ki çıktı düzeyine ulaşabilmiştir(Çizelge 36).

De Broeck ve Koen(2000:5), Polonya'nın büyüme performansındaki göreceli başarıya etki eden faktörleri aşağıdaki gibi özetlemektedir.

- Toplumun, radikal değişikliklerin maliyetine katlanmaya hazır olması.
- Reform sürecinin başında özel sektörün önemli büyüklüğe ulaşmış bulunması.
- Fiyatlar ve dış ticaretin hızlı ve bütünsel biçimde serbestleştirilmesi.
- Dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların, reform sürecinin hemen başında, ticareti batı ülkelerine yönlendirebilecek ve firmaların yenden yapılanmasını sağlayabilecek biçimde kaldırılmış olması.
- Yeni firma oluşumuna ilişkin engellerin, İşgücünün devlet işletmelerinden, yeni özel sektör firmaları yönünde yeniden dağılımına uygun biçimde kaldırılması.
- Reform sürecinin başında, ticari mukavelelerin gerçekleştirilmesine uygun hukuki düzenlemelerin var olması.
- Devlet işletmelerine göreceli olarak katı bütçe kısıtının uygulanması.
- Özel sektörün girişimci eğiliminin yüksek olması.

Çizelge 36 :1990 -2001 Döneminde Polonya ve Seçilmiş Komşularında GSMH'nın Değişimi(1989 = 100)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Polonya	88	82	84	88	93	99	106	113	118	123	127	130
Macaristan	96	86	83	82	85	86	87	91	96	99	104	109
Slovakya	97	83	78	75	79	84	90	95	100	101	103	106
Çek Cumhuriyeti	99	87	84	85	87	93	96	97	94	94	102	105

Kaynak: EBRD(2001:15)

- Makroekonomik politikaların ihtiyatla uygulanması. Özellikle, döviz kurunun aşırı değerlenmesinden kaçınılması.

1992-2001 döneminde büyüme, özellikle imalat kesimi olmak üzere, sanayi sektöründeki gelişmeye dayalı olarak sürmüştür. De Broeck ve Koen(2000:6), 1992-1998 yılları arasında katma değerde gerçekleşen kümülatif artışın %60'ının imalat sektöründen kaynaklandığını tahmin etmiştir. İmalat sektörünün büyümeye katkısı 1992'de %50, 1997'de %75 düzeyindedir (De Broeck ve Koen 2000:6). Bu dönemde, beklentilere uygun biçimde, sanayi sektöründeki firma sayısı, büyük ölçüde artmıştır. 1980'lerin sonunda sanayi sektöründe yer alan 5000 firmanın %3' ünü oluşturan 150 firma, sanayi üretiminin yarısını gerçekleştiriyordu ve sanayi istihdamının büyük bir bölümü bu firmalarda yoğunlaşmıştı. 1991-1998 yılları arasında sanayi sektöründe, ticaret kanununa göre faaliyet gösteren firma sayısı 4083'den 31426' ya yükselmiştir. De Broeck ve Koen (2000:7), firma sayısındaki bu artışı, sanayi sektöründe, firma boyutu dağılımındaki bozukluğun düzelmekte olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirmektedir. Ekonominin gelişme evresinde, sanayi çıktısının bileşimi önemli ölçüde değişmiştir. 1991-1998 yılları arasında imalat kesiminin sanayi sektörü içindeki payı %12 oranında artarken, madencilik kesiminin payı %10 azalmıştır. İmalat kesimi içinde ise, yatırım malları üretimi yavaşlarken, tüketim malları üretimi hızla artmıştır. Örneğin, 1991-1998 yılları arasında makine ve ekipman üretimindeki artış %67 iken, renkli televizyon üretiminde artış %293'tür (De Broeck ve Koen 2000:19).

4. RADİKAL DÖNÜŞÜM AŞAMASINDAKİ TEMEL EĞİLİMLER

Polonya'da 1970'lerden itibaren belirgin hale gelen 'büyüme krizi', evrimci yaklaşımla, kolektif sistemi oluşturan ekonomik ve politik alt sistemlerin eşanlı ve kendiliğinden zayıflama süreci kapsamında açıklanmıştır. Piyasa ekonomisine dönüşüm süreci, aynı yaklaşımla, zayıflayan alt sistemlerin yerini, yine eşanlı ve kendiliğinden biçimde piyasa elemanlarının alması biçiminde değerlendirilebilir. Radikal aşamada bu süreç ivme kazanarak devam etmiştir. Radikal aşamada, kapitalist piyasa ekonomisine geçiş doğrultusunda ortaya çıkan temel eğilimler, mülkiyet yapısında değişim, dışa açılma, yoksulluk ve gelir dağılımında değişim boyutlarında incelenebilir.

4.1. Mülkiyet Yapısında Değişim

Polonyada radikal dönüşüm aşamasında, mülkiyet yapısındaki değişim, ekonomik sistemlerin evrimsel - organik biçimde geliştiğine ilişkin yaklaşımı güçlendirmektedir. Radikal dönüşüm aşamasında mülkiyet ilişkilerinin yeniden oluşumu ve sermaye piyasasının yaratılmasına ilişkin gelişmeler, kolektif ekonomi uygulamasının son on yılında bu alanda gerçekleştirilen çabaların devamı biçimindedir. 1990' da liberal hükümetin iktidara gelmesinden sonra gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle, önemli boyuta ulaşmış bulunan özel sektör faaliyeti, legal biçime dönüşmüş ve kolektif dönemin son yıllarında başlatılan kamu aktiflerinin sınırlı ve büyük ölçüde kontrolsüz transferi büyük ölçekli özelleştirme programıyla belirginleşmiştir. Radikal özelleştirme programları yavaş bir hızla ilerlerken mülkiyet yapısındaki özel sektör lehine değişim, devletten bağımsız bir biçimde özel aktörlerin pratik ihtiyaçlarının sonucu olarak gerçekleşmiştir. Poznanski(1993:420), mülkiyet dağılımında önceden formüle edilmemiş çok

sayıda değişikliğin gerekleştiiği bu durumu, 'kaotik bir süreç' olarak tanımlamakta Winiecki(1993:184) ise, özelleştirme alanındaki yetersizliğe karşın ekonominin hızla özelleşmesini, yeni özel işletmelerin oluşması ve var olanların genişlemesi olarak tanımladığı 'yeni özel sektör gelişimi' ne bağlamaktadır. Radikal aşamada, piyasa ekonomisi doğrultusunda mülkiyet yapısında değişim ve demokratik kurumların gelişimi eş anlı olarak gerçekleşmiştir. Yeni özel firma oluşumu ve gelişimine dayanan 'yeni ekonomi', demokratik süreç içinde kendi politik kitle desteğini yaratmıştır. Polonya, özelleştirme alanında ek Cumhuriyeti ve Macaristanın gerisinde kalmakla birlikte bölgedeki ülkeler arasında kapitalist bir piyasa ekonomisine dönüşüm açısından en başarılı örneği oluşturmuştur. 1990' da milli gelir ve istihdam içinde özel sektörün payı sırasıyla %30 ve %45.8 iken 2000'de bu oranlar %65 ve %70.7 ye yükselmiştir(EBRD:2001).

'Evrimci yaklaşımla', kolektif dönemdeki reform girişimleri, tasarlanmış amaçlara ulaşmada başarısızlığa uğranırken planlanmamış gelişmelerin ortaya çıkması biçiminde, kendiliğinden gelişen sistemsel bir değişim süreci olarak değerlendirilmektedir. Bilinçli girişimlerle Sovyet tipi modelin güçlendirilmeye çalışıldığı bu süreçte, giderek, piyasa elamanları gelişmiştir(Poznanski 1993:407). Mülkiyet yapısındaki değişim bu gelişmeye tipik bir örnek oluşturur.

Polonya'da dönüşüm sürecinde mülkiyet yapısındaki değişim, Kornai(1992) ve Poznanski(1993)' nin ekonomik sistemlere ilişkin sınıflandırmalarına dayanılarak genelleştirilebilir. Kornai, ekonomik sistemleri, mülkiyet ve koordinasyon mekanizmasının belirli bileşimleri biçiminde sınıflandırmaktadır. Kornai sınıflandırmasına göre, özel mülkiyet-piyasa koordinasyonu ve kamu mülkiyeti-devlet koordinasyonu bileşimleri, sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilecek 'kuvvetli bağlantılı' sistemleri oluşturur. 'zayıf bağlantılı' sistemleri ise, özel mülkiyet-devlet koordinasyonu ve kamu mülkiyeti-piyasa koordinasyonu(piyasa sosyalizmi) bileşimleri oluşturur. Kornai sınıflandırması göz önünde bulundurulduğunda, 1971'den sonra ortaya çıkan mülkiyet ve koordinasyon yapıları 'zayıf bağlantılı' sistem kategorisine girmektedir. Dolayısıyla, Polonya'nın ekonomik performansındaki

bozulma, 'kuvvetli bağlantılı' komuta ekonomisinden 'zayıf bağlantılı' piyasa ekonomisine geçiş biçiminde genelleştirilebilir. Poznanski(1993:408)'ye göre dört gruplu bu sınıflama, dönüşüm sürecinde mülkiyet ve koordinasyon yapısındaki değişimin genelleştirilebilmesi için yeterli değildir. Poznanski(1993:408), Jaruzelski/Messner dönemindeki(1981-1988) Polonya ekonomisinin 'piyasa sosyalizmi' olarak genelleştirilebileceğini, ancak devlet koordinasyonu ve kamu mülkiyeti koşullarında yüksek enflasyon ve kıtlıkla karakterize edilen Gierek döneminin(1971-1980) aynı grupta yer alamayacağını vurgulamaktadır. Poznanski(1993:408), mülkiyet ve koordinasyon bağlantısının yanı sıra bu bileşenlerin, devlet ve özel sektördeki etkinlik düzeyini göz önüne alan onaltı gruplu bir sınıflama önermektedir.

Poznanski(1993:408)'ye göre Polonya ekonomisi, kuvvetli devlet koordinasyonu ve kuvvetli kamu mülkiyeti ile karakterize edilen Gamulka dönemini(1947-1970) izleyen Gierek döneminde(1971-1980), devlet sosyalizminin zayıf biçimine dönüşmüştür. Bu dönemde, kamu mülkiyeti kuvvetli konumunu korurken, otoritenin, sektör bakanlıkları ve birliklerinin oluşturduğu lobiler arasında dağılması nedeniyle devlet koordinasyonu zayıflamıştır. Özel sektör gelişimi marjinal düzeydedir. Bu sektörün konumu, kuvvetli devlet koordinasyonu zayıf özel mülkiyet biçiminde genelleştirilebilir.

Jaruzelski/Messner dönemindeki(1981-1988) devlet sektörü, Poznanski' nin sınıflamasına göre, zayıf piyasa koordinasyonu-zayıf kamu mülkiyeti bileşimi biçimindedir. 1981'de başlatılan reformlarla sektör bakanlıkları baskı altına alınmış, birlikler kaldırılmış ve endüstriyel lobiler zayıflatılmıştır. Plan hedeflerinin büyük ölçüde azaltılmasıyla devlet işletmelerinin inisiyatifi artmıştır. Tekelci yapı ve merkezi fiyat düzenlemesi nedeniyle zayıf piyasa koordinasyonu söz konusudur. İşletme düzeyinde parti otoritesinin çökmesi ve kamu aktiflerinin illegal kullanımı kamu mülkiyetini zayıflatmıştır. 1981-1988 dönemindeki özel sektör'ün ekonomik yapısı, zayıf devlet koordinasyonu-zayıf özel mülkiyet biçimindedir. Bu dönemde devlet özel sektörün günlük faaliyetlerine doğrudan müdahale yeteneğini

yitirmiştir.Özel mülkiyet ise devletin 'ikinci ekonomi' ile olan 'parazitik' ilişkisi nedeniyle korunabilir konumda değildir(Poznanski 1993:411).

Rakowski döneminde(1988-1989) devlet sektörü, zayıf piyasa koordinasyonu zayıf kamu mülkiyeti bileşimi ile karakterize edilebilir. Bu dönemde, hiperenflasyon ve artan tekelleşme piyasa koordinasyonunu zayıflatmıştır. Kamu aktiflerinin spekülatif yolla nomenklatura üyelerine transferini sağlayan düzenlemelerle, devletin kamu mülkiyetini kullanabilme yeteneği büyük ölçüde azalmıştır. Özel sektörün genişlemesine ilişkin engellerin kaldırılmasıyla ikinci ekonomi üzerindeki devlet koordinasyonu zayıf piyasa koordinasyonu ile yer değiştirmiştir. Özel mülkiyet yasal düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle zayıf konumdadır(Poznanski 1993:411).

Poznanski(1993:396),1989'un sonlarında ilk liberal hükümetin kurulmasından sonra Polonya'da ortaya çıkan durumu, İkinci Dünya savaşı sonrasında uygulanan kamu mülkiyetine dayalı düzenin en zayıf versiyonu olarak tanımlamaktadır. Radikal dönüşüm sürecinin başlangıcında, devlet bürokrasisinin dağılmış olması ve işletme düzeyindeki parti birimlerinin kalkmasıyla birlikte kamu mülkiyetinin etkin kullanımı olanaksız hale gelmiştir. Devlet işletmelerinin hızla özelleştirilmesi girişimi, başlangıçta çeşitli ilgi gruplarının kamu aktiflerine olan taleplerini ve, dolayısıyla bu gruplar arasındaki çatışmayı arttırarak aktüel kamu mülkiyetini daha karmaşık hale getirmiştir. Devlet sektörü mülkiyet yapısındaki bozunmaya karşın, özel ekonomik faaliyetlere ilişkin yasal koşullarda düzelme gerçekleşmiştir. 1990' ların başlarında özel ekonomik faaliyetler genişlemiş ve özel sektörün toplam üretim içindeki payı hızla artmıştır.

Poznanski(1993:410), Mazowiecki ve Bielecki hükümetlerinin iktidarda bulunduğu 1990 -1991 döneminde özel sektörün ekonomik yapısını 'kuvvetli piyasa koordinasyonu' - 'kuvvetli özel mülkiyet' bileşimi, Kamu sektöründeki yapıyı ise 'zayıf piyasa kontrolü' ve 'zayıf kamu mülkiyeti' nin bileşimi olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde, kamu kesimine monopolistik yapı, etkin olmayan iflas düzenlemeleri ve çok yönlü özelleştirme uygulamaları hakimken, mülkiyet hakkının yasal düzenlemelerle güvenceye alındığı özel

kesimde talep kısıtlı piyasa koşulları geçerliydi. 1990 – 2001 dönemini kapsayan radikal dönüşüm aşaması Kornai sınıflandırmasıyla, kamu mülkiyeti ve piyasa koordinasyonu ile karakterize edilen mülkiyet ve koordinasyon açısından zayıf bağlantılı bir sistemden özel mülkiyet ve piyasa kontrolünün geçerli olduğu kuvvetli bağlantılı bir sisteme geçiş süreci olarak tanımlanabilir. Poznanski'nin tipolojisiyle bu aşama, kamu ve özel sektörün zayıf piyasa ve mülkiyet koşullarıyla karakterize edildiği bir düzenden, her iki sektör için serbest piyasa ve belirgin mülkiyet koşullarının geçerli olduğu, özel sektörün ağırlıklı olarak yer aldığı bir sisteme geçiş süreci olarak tanımlanabilir.

Merkezi planlamaya dayalı kolektif sisteminin ortadan kalkma süreci, sermaye mallarının büyük bir bölümünün özelleştirilmesi ve özel sektörün gelişim süreci olarak da ele alınabilir. Sachs(1992), kolektif dönemde kamu aktiflerinin yaygın olarak yanlış alanlarda kullanıldığını dolayısıyla, özelleştirme sürecinin serbest dağıtımı da içerebilecek hızlı ve radikal mülkiyet transferi yöntemleriyle tamamlanabileceğini belirtirken, Poznanski(1993: 415), hızlı transfer yöntemleriyle yetkin girişimcilerin bulunamayacağını, devlet sektörünün optimum olarak tasfiyesinin uzun zaman alacağını, dolayısıyla başlangıçta hızlı satış ya da serbest dağıtımdan ziyade bu aktifler üzerinde devlet kontrolünün güçlendirilmesinin uygun olacağını vurgulamaktadır. Poznanski(1993: 416)' ye göre kolektif dönem sonrasında devletin kendi işletmelerini yönetebilme deneyimi özelleştirme alanındaki birikimden çok daha fazladır. Dolayısıyla devlet, başlangıçta, 'firma piyasası(corporate market)'nı oluşturmayı göz önünde bulundurmalıdır. 'Evrimsel' yaklaşıma göre, kamu sektörünün tamamen ortadan kaldırılması yerine işlevliliğinin geliştirilmesi yaşayabilir bir özel sektör ekonomisi oluşumunun geciktirilmesi sonucunu doğurmaz. Kamu sektörü devlet işletmelerinde yaratılan artığı özel kullanıma yönlendirerek özel sektör için tampon işlevi görebilir ve ayrıca risk azaltımı gibi bazı pozitif dışsallıklar sağlayabilir. Mülkiyet değişimi sürecinde devlet bir yandan kamu sektörünün işlevliliğini diğer yandan bu kesimin aktiflerinin transferini, başka bir ifadeyle

özelleştirmeyi sağlamalıdır. 'Evrimsel yaklaşım'a göre optimum mülkiyet tahsisi özelleştirmenin piyasa kurallarına uygun olarak yapılmasıyla sağlanabilir. Böyle bir piyasa tipi özelleştirmede satışlar, devletçe planlanan hedeflerin izlenmesi yerine potansiyel alıcıların yani özel ajanların taleplerine tepki biçiminde gerçekleşecektir. Dolayısıyla özelleştirme hızı, özel sektör gelişiminin bir fonksiyonu olmak durumundadır(Poznanski 1993: 420).

4.1.1. Mülkiyet Yapısına İlişkin Politikalarda Değişim

Radikal aşamanın başında, mülkiyet yapısının piyasa ekonomisinin işlerliğini sağlayabilecek biçimde değiştirilmesi, kollektif dönem süresince mülkiyet ilişkilerinin özelleşmesi yönünde kaydedilen gelişmelerin devamı biçimindedir.

Tarım sektörü dışında Polonya ekonomisi, 1946 -1948 döneminde devletleştirilmiştir. Poznanski(1996:214)' nin 'ekonominin Stalinizasyonu' olarak tanımladığı bu uygulama, Sovyetler Birliği denetimindeki Komünist partisinin, ülkedeki tüm aktiflerin doğrudan kontrolü yoluyla, gücünü maksimize etme isteğini yansıtmaktadır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasının ideolojik motifini ise, bu mülkiyet biçiminin Marksist doktrince ekonomik verimsizliğin nedeni olarak kabul edilmesi oluşturmuştur. Bununla birlikte 'Stalinist dönemde', özel sektörün sınırlı olarak varlığına olanak tanınmıştır. Çiftçiler, zorunlu ürün teslimi, çıktının sabit fiyatlandırılması ve girdilerin merkezi olarak dağıtımı gibi kısıtlamalar altında varlıklarının sürdürmüşlerdir. Tarım kesimi dışında ise, fiyat kontrolü, katı üretim lisansı ve kredi kısıtlaması koşulları altında küçük ölçekli aile tipi işletmelerin faaliyetine izin verilmiştir. Özel girişim, iç ekonomide arz-talep dengesizliğinin belirgin olduğu sektörlerde, rant sağlayıcı faaliyetlerde yoğunlaşmıştır(Poznanski1996:214). Kollektif dönemin başında, parti-devlet, mülkiyetin mutlak sahibi durumundadır ve işletmelerin yönetimine doğrudan müdahale edebilmektedir(Wallis vd 1993:172).

Sanayi çıktısında %20'den fazla düşüşe neden olan 1979-1982 krizinden sonra parti devletin, kamu mülkiyetinin eksersiz ve özel sektöre ilişkin tavrı değişmiştir. 1981'de yürürlüğe giren Devlet İşletmeleri Kanunuyla işletmeler önemli ölçüde otonomi kazanmıştır. Söz konusu kanuna göre devlet, işletme yönetimine yeni kurulan ve bakanlık yetkililerinden oluşturulan 'kurucu organ' yoluyla müdahale edebilmektedir. 'kurucu organ' mülkiyet yetkisini, 'işçi konseyi' ve 'işletme yöneticisi' nden oluşan işletme organları'yla birlikte kullanabilmektedir. Bu düzenleme, devletin mülkiyetin sahibi olarak yönetim organında temsil edilmesi gereğini savunan yaklaşımla, mülkiyetin kullanım yetkisinin çalışanlara transferini öngören yaklaşım arasında uzlaşmayı yansıtmaktadır. 1970' lerin sonunda, etkinliği büyük ölçüde artmış bulunan 'dayanışma hareketi', 'işçi konseyleri'ni, partinin işletme yönetimine müdahalesini engelleyebilecek bir araç olarak görmüş ve bu konseylerin oluşumunu desteklemiştir. Parti yönetimi de, 'işçi konseyleri' nin dayanışma hareketince, partinin gücünü zayıflatmaya yönelik bir araç olarak kullanılabileceği endişesini taşımıştır. Devlet İşletmeleri Kanunuyla işletme yönetimine ilişkin yetkinin İşletme yöneticiliği ve İşçi Konseyi arasında dağıtılmış olması, bu kaygılar arasındaki uzlaşmanın sonucudur. Kanun, işçi Konseylerine, yıllık işletme planlarını değiştirme, net karın kullanımı ve yatırımları belirleme yetkisi tanımıştır(Wellis vd 1993:173).

1979 -1982 döneminde yaşanan durgunluk, siyasi yönetimi, yaşayabilir özel sektör de dahil olmak üzere, mülkiyet biçimlerinin çeşitlendirilmesine ilişkin kararlar almaya zorlamıştır. Bu aşamada, parti yönetiminin genel eğilimi, kamu aktiflerinin özelleştirilmesinden ziyade, bireylere özel kişisel girişim hakkının verilmesi biçiminde belirmiştir. Özel sektör, devlet sektörünün verimliliğinin arttırılmasına yardımcı olabilecek bir araç olarak ele alınmıştır (Poznanski 1996:215). Poznanski' ye göre, parti yönetiminin elit kesimi, özel sektör üzerindeki kısıtlamanın gevşetilmesini, durgunluktan çıkıldıktan sonra geriye döndürülebilecek taktik bir manevra olarak değerlendirmiştir. Messner hükümeti döneminde(1985-87), Devlet İşletmeleri Kanununda düzenlemeler yapılması ve 1934 yılında yasallaşan

ticaret kanununun yeniden yürürlüğe konmasıyla özel girişimciliğe ilişkin kısıtlamalar hafifletilmiş ve özel şirketlerin devlet işletmeleri ve yabancı şirketlerle ortaklık kurabilmesine olanak tanınmıştır. 1986'da yürürlüğe giren Yabancı Yatırım Kanunuyla özel şirketlerin yabancı yatırımcılarla ortak girişimde bulunabilmesi legal hale getirilmiştir(Cherl vd 1991:9). Messner hükümetinin devlet sektörüne yaklaşımı ise, kamu mülkiyetinin birincil mülkiyet biçimi olarak korunmasıyla beraber, kamu aktiflerinin kontrolünde çeşitliliğe gidilmesi biçiminde gelişmiştir. Poznanski(1992:643)' ye göre Messner'in devlet sektörüne ilişkin programının özünü, mülkiyet değişikliği olmaksızın piyasanın geliştirilmesi oluşturmaktadır. Messner programı, kamu aktiflerinin değişik devlet işletmelerince edinilecek hisselerle bölünmesi, devlet işletmelerinin kendi aralarında ortak yatırımlarda bulunabilmesi , devlet holdinglerinin kurulması gibi seçenekleri içermiştir. Bu yolla, menkul kıymetler borsası benzeri bir yapının oluşması da amaçlanmıştır(Poznanski1996:215).

Rakowski hükümeti döneminde(1987-1989) kamu mülkiyetine ilişkin resmi görüş, kamu aktiflerinin kontrolünün çeşitlendirilmesinden, bu aktiflerin özelleştirilmesine kaymıştır. Bu dönemin başında kamu mülkiyetinin işletme çalışanlarına devri üzerinde durulmuş, işletme yöneticileri ve işçileri, işletmelere kredi sağlar pozisyona getirecek bonolar ihraç edilmiştir (Poznanski 1996:216). Bu durum, mülkiyet ilişkileri açısından ideolojik geleneğe aykırı ilk uygulamayı oluşturmuştur. Kamu aktiflerinin en verimli bölümlerinin, kişisel fayda sağlanacak biçimde 'nomenklatura yöneticileri' ne devredilmeye başlanmasıyla geleneksel mülkiyet yapısındaki bozulma boyut kazanmıştır.

Staniszki(1991:127), Kollektif uygulamanın son döneminde, politik güç ile sermaye arasında alışlagelmedik bir bağlantı biçiminde ortaya çıkan nomenklatura özelleştirmesini 'politik kapitalizm' olarak adlandırmaktadır. 'politik kapitalizm' sürecinde, devlet yönetimindeki politik güç, özel firma kapsamında oluşan kişisel faydayla ilişkilendirilir(Staniszki1991:127). Liberal bir ekonomiye geçiş, özel sektörün kendi iç dinamizmiyle gelişme sürecine girebilmesi için başlangıçta üretim faktörlerinin geleneksel devlet

sektöründen özel sektöre kaymasını gerektirir. Staniszkis(1991:127)'e göre, Batı Avrupa'da uzun bir tarihsel süreç içinde tamamlanan bu prekapitalist dönem, Polonya'da 'politik kapitalizm' e karşı gelmektedir. Nomenklatura firmalarıyla devlet işletmeleri arasında oluşacak ilişkiler özel sermaye birikimini hızlandırır. Özel nomenklatura firmalarının bir kısım maliyetlerinin devlet işletmeleri ve devlet bütçesince karşılanması sonucunda nomenklatura üyelerinin sermaye birikimi hızlanacak ve bu birikim gelecekteki normal özelleştirme sürecinde kullanılabilir. Yukarıdan aşağıya biçimde gelişen nomenklatura özelleştirmesiyle, yönetici sınıfın sosyal dayanağının politik alandan ekonomik alana kaydırılmasıyla ayrıcalıklı konumunun korunması, böylece politik reformlara karşı oluşabilecek direncin azaltılması da amaçlanmıştır(Staniszkis1991:128).

Polonya'da nomenklatura özelleştirmesi dört biçimde gelişmiştir.

Birinci biçim, formel olarak devlet işletmesinin sahip olduğu sabit sermayenin, pratikte nomenklatura üyelerine fayda sağlayacak biçimde dual bir yapıya dönüşmesine ilişkindir. Devlet işletmesi sabit sermayesini kullanmadığında, bu sermaye işletmenin yönetici kadrolarınca oluşturulan şirketlerin kullanımına sunulur. Bu yolla, işletme yöneticileri, ekstra ücret vergisi gibi resmi kısıtlamalardan kaçınarak ve işletmenin resmi mülkiyet statüsü değişmeksizin, işletmenin üretim faktörlerini kullanarak ticari faaliyette bulunurlar. Devlet için oluşan fayda ise, arzı kıt malların üretimi, makine ve ekipmanın daha iyi bakım ve onarımı, işgücünün daha verimli kullanımına ilişkindir. İşletmenin sabit sermayesini de facto olarak kullanarak ek üretimi organize eden ve bu yolla yüksek kar edinen yönetici kadro için her hangi bir vergi söz konusu olmazken, nakliye, işçi sigortası gibi maliyetler devlet işletmesi tarafından karşılanır Staniszkis(1991:132). Malachowski(1989), bu tip özelleştirmeye örnek olarak Varşova'da ki Gıda Sanayi Makineleri Kurumu' nu vermektedir. Aynı zamanda partinin birinci sekreteri olan söz konusu işletmenin ikinci direktörü ve diğer bazı üst düzey yöneticileri bir şirket kurmuşlar ve pozisyonlarını kullanarak işletmeye yapılan

siparişlerin en cazip olanlarını bu şirkete yöneltmişlerdir. Bu siparişler, işletme makine ve teçhizatı kullanılarak karşılanmıştır.

İkinci biçimi, devlet işletmelerinin en karlı bölümlerinin tasfiye edilmesi ve bunların yerine, işletme yöneticilerince aynı işlevi görecektir firmaların kurulması oluşturur. Yeni kurulan firmalarda ve devlet işletmesinde konumunu koruyan yöneticiler, sektörün tekeli yapısının sağladığı avantajdan da yararlanarak talebi, yeni kurulan firmalara yöneltirler. Devlet işletmesi, hizmetlerin karşılanması için bu firmalara yüksek bedel öder. Staniszkis(1991:133), 1988'de Varşova'da ki Warynski fabrikasıyla ilişkili olarak bu tip 17, Gdyna tersanesinde ise 12 firmanın kurulduğunu belirtmektedir.

Üçüncü biçimde, hazine, devlet işletmelerinin yöneticileri ve politik organizasyonların ortaklığıyla kurulan bir firma, devlet işletmesinin aktiflerini iflas prosedürü yoluyla çok düşük fiyattan elde eder. Bu süreçte hazine temsilcileri, firmayı resmi müeyyidelerden koruyabilecek kişilerden seçilir(Staniszkis(1991:134). Polonya'nın en büyük tarımsal sanayi işletmesi olan Igloopol'un tasfiyesi bu uygulamaya tipik örnek oluşturur. Igloopol' un aktifleri, eksper raporunda 145 milyon zloty olarak belirlenmesine karşılık, 55 milyon zloti üzerinden, iflas prosedürü yoluyla yeni kurulan şirkete transfer edilmiştir. Yeni şirketin yönetim kurulu başkanı, Tarım bakanı yardımcısıdır(Gorny1989).

Dördüncü biçimde ise, üst düzey yöneticilerce kurulan özel firmalar, ayrıcalıklı koşullarla, batı piyasalarına yapılan ihracatta aracılık yaparlar.Bu firmalar, yabancı yatırımcılarla ortak girişim oluşturduğunda döviz gelirinin %85'ini koruyabilirler(European Economy1991).

4.1.2. Özelleştirme Sürecine Etki Eden İlgili Grupları

Dönüşüm sürecinde özelleştirme, etkin sermaye piyasalarının oluşumunun yanı sıra politik güç ve refahın büyük ölçüde yeniden tahsisine neden olur. Değişik mülkiyet biçimleri, sosyal grupların göreceli politik

güçlerinin oluşması ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasında farklı koşullar sağladığından özelleştirme sürecinde gruplar arası çatışma kaçınılmazdır. Polonya özelleştirme sürecinde, devlet bürokrasisi, yöneticiler, işçiler ve yabancı yatırımcılar çatışan başlıca gruplar olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu grupların politik etkinlikleri ve belirli modellere ilişkin tercihleri özelleştirme sürecini etkilemiştir.

Devlet Bürokrasisi:

Poznanski(1996:220), çoğu kez bürokrasisinin boyutunu küçülterek devletin fiziki egemenlik alanı üzerinde daraltıcı etki oluşturan özelleştirmenin, karşıt sosyal grupların politik kaynaklarını zayıflatabildiği ölçüde, devletin politik egemenliğini güçlendirdiğini vurgulamaktadır. Poznanski' ye göre kolektif uygulamanın son yıllarında girilen özelleştirme çabaları, işçilerin özellikle 1981 reformlarıyla ulaştıkları politik gücü sınırlayarak parti/devletin politik egemenliğini güçlendirmeye yöneliktir. İşçilerin, işçi konseyleri yoluyla işletmeleri denetleyebilmelerini sağlayan kurumsal düzenleme, kaynakların uygun tahsisine elverişli araçlardan yoksun parti liderliğini ekonomik talepleri karşılayamaz duruma sokmuştu. Poznanski(1996:221), geleneksel mülkiyet yapısının yeniden oluşturulmasının olanaksız olduğu bu dönemde Rakowski hükümetince(1988-1989), kamu anonim şirketleri, kamu holdingleri ve kamu finans kurumlarının kontrolü gibi özelleştirme benzeri(quasi privatization) uygulamalara girilmesinin ardındaki temel motifin, işçilerin mülkiyet kullanımı alanındaki etkinliğinin sınırlandırılması, dolayısıyla güçler dengesinin parti/devlet lehine çevrilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Radikal dönüşüm aşamasının başlarında, ilk liberal hükümetler döneminde de bürokrasinin özelleştirme benzeri uygulamalara eğilimi sürmüştür. Poznanski(1996:222), Mazowiecki ve Bielecki hükümetleri döneminde(1990-1993), özelleştirme öncesinde, devlet işletmelerinin işçilerin daha sınırlı olarak temsil edildiği anonim şirketlere dönüştürülerek ticarileştirilmesini bu eğilime örnek olarak vermektedir. Öte yandan, hızla gerçekleştirilecek özelleştirmenin devletin finansman dayanağını zayıflatarak politik risk

yaratabilecek olması devlet bürokrasisi için kaygı oluşturmıştır. Kollektif uygulama döneminde bütçe gelirlerinin büyük bölümü devlet işletmelerinden sağlanmıştır. Gelişmekte olan özel sektöre ilişkin vergi düzenlemeleri hızla yapılmadığında, ciddi gelir kaybına uğrayan devlet, temel kamu hizmetlerini sağlayamayacaktır. Özelleştirme sürecinde, kişisel yarar kaygıları ve potansiyel alıcılardan beklentiler de devlet bürokrasisinin tutumu üzerinde etkili olmuştur. Özelleştirme sürecinde karar verici konumda bulunan ve bu süreci kişisel beklentilerini tatmin için bir fırsat olarak değerlendiren bazı bürokratların özelleştirme uygulamalarını manüpile etmiş oldukları rahatlıkla tahmin edilebilir. Devletin genel özelleştirme düzenlemeleri ve belirli aktif transferlerine ilişkin olarak aldığı kararlar, potansiyel alıcılar için önemli finansal sonuçlar yaratır. Devlet mallarının satış fiyatı, borç erteleme, vergi muafiyeti ve lisans hakları gibi alıcılar için yaşamsal öneme sahip faktörlere ilişkin kararların alınmasında rol oynayan bürokratlar ve yakınları için gizli ödeme, istihdam yaratılması gibi ekstra gelir sağlayan olanaklar söz konusudur.

Yöneticiler:

Kollektif dönemde parti ile yakın ilişki içinde olan sanayi işletmeleri yöneticileri bu dönemin son on yılında önemli ölçüde güç kaybetmiştir. 1980' de bağımsız sendikaların işletme yöneticilerinin belirlenmesini de kapsayan kendiliğinden yönetim(self-management) taleplerinin baskısı altında kalmışlardır. Sendikaların gücünün sınırlandığı sıkıyönetim uygulaması(1981-1982)'na kadar yöneticilerin yaklaşık üçte ikisi değişmiştir(Zycie Gospodarcze 1989:18). Askeri yönetimin sona ermesinden sonra sendikalar taleplerini yenilemişlerdir. 1988' de partinin politik gücündeki erozyonun şiddetlenmesine paralel olarak işletmelerdeki parti birimlerinin ortadan kalkmasıyla birlikte işletme yöneticilerinin işçiler üzerindeki otoritesi büyük ölçüde zayıflamıştır. Rakowski hükümetince(1988-1989) başlatılan özelleştirme süreci, işletme yöneticileri açısından güçler dengesini lehlerine çevirmek için bir fırsat olarak algılanmıştır. Bu süreçte işletmelerin karlı bölümlerinin 'nomenklatura' işletmeleri oluşturarak bireysel biçimde

edinilmesi işletme yöneticilerince yaygın olarak benimsenirken devlet işletmelerinin kamu şirketlerine dönüştürülmesi de bu gruba avantaj sağlamıştır. 'Nomenklatura' yöneticileri konumlarını sağlamlaştırmak için, sermaye tahsisinin büyük ölçüde politik güce dayalı olarak yapıldığı 'politik kapitalizm'e benzer biçimde politik etkilerinden yararlanmıştır. İşletme yöneticileri, politik ilişkilerinin yardımıyla genellikle sermaye değerini gerçek düzeyinin altında rapor ederek, işletmelerin en karlı bölümlerinin kendileri ve yakınlarınca en avantajlı biçimde edinilmesini sağlamıştır. Devlet işletmelerinin şirketleşmesi yöneticilere, büyük ölçüde karar verme serbestliği ile fiyat kontrolünden kaçınılması, düşük vergi ve ücret ödemesi gibi düzenlemelerden yararlanarak finansal hedeflerini maksimize etme olanağı sağlamıştır. Yöneticiler, bu dönemdeki özelleştirme araçlarından makroekonomik dengesizliğin etkisini azaltmada yararlanmıştır. Kamu tahvil ve hisse senetleri mal ve hizmet arzının sağlanabilmesi için işletmeler arasında el değiştirmiştir(Poznanski1996:224). Nomenklatura özelleştirmesi karşıt grupların tepkisini çekmiştir. Nomenklatura işletmelerini ekonomik anomali olarak gören anti komünist muhalefet bu işletmeleri, Polonya'nın ekonomik durgunluğa girmesinden sorumlu olan kesime sağlanan haksız faydanın bir aracı olarak değerlendirmiştir. 1989' da iktidara gelen dayanışma hareketinin desteklediği liberal Mazowiecki hükümetinin ilk kararlarından biri bu tip işletmelerin oluşturulmasını önleyen yasal ve idari düzenlemeleri gerçekleştirmek olmuştur. Buna karşın 'politik kapitalizm'e en güçlü destek Mikke'nin ultraliberal partisinden gelmiştir. Ultraliberaller, etkin bir sermaye piyasasının hangi araçlarla oluşturulacağından ziyade böyle bir piyasanın hangi hızla gerçekleştirileceği sorunu üzerinde durmuştur. Kamu aktiflerinin nomenklatura üyelerince düşük fiyatlarla edinilmesine karşı çıkmayan ultraliberaller, kimin hangi fiyatla ve öncelikle sermaye sahibi olduğunun önemli olmadığını, bir kez gerçek piyasa rekabeti oluştuktan sonra ancak parayı verimli biçimde idare edebilen bireylerin varlıklarını sürdürebileceğini savunmuştur (Poznanski 1996:224).

İşçiler:

Kollektif dönemde işletme düzeyindeki etkinlikleri artan ve kurumsallaşan işçiler, özelleştirme sürecinin etkin politik güçlerinden birini oluşturmuştur. 1956' da Gamulka rejimi döneminde işçi konseylerinin oluşturulmasıyla ilk kez mikroyönetimde temsil edilen işçilerin bu alandaki etkinliği 1982'de Jaruzelski'nin reform programıyla artmış, 1989'da Dayanışma sendikasının legal hale gelmesiyle en yüksek düzeye ulaşmıştır. Böyle bir geleneğe sahip olan işçiler, özelleştirmeyi de içeren reformlara üretimin kontrolündeki etkinliklerinin zayıflayabileceği kaygısıyla yaklaşmıştır. Poznanski(1996:225)' ye göre, bağımsız sendikaların Rakowski döneminde(1988)' ki ilk özelleştirme programına karşı çıkmaları ve kamu mülkiyeti koşulları altında kendiliğinden yönetim seçeneğini ısrarla savunmaları bu kaygıdan kaynaklanmaktadır. İşçi sendikaları, radikal özelleştirme karşıtı pozisyonlarını liberal Mazowiecki hükümeti döneminde(1989-1991), özelleştirme prosedürünün belirlenmesi sürecinde de korumuştur. Sendikaların, işletme hisselerinin çalışanlara devrini öngören özelleştirme biçimini önermelerine karşın, 1990'ın ortalarında yasalaşan özelleştirme düzenlemesinde bu yöntemin yaygın olarak uygulanması yer almamış, özelleştirme kapsamına alınan işletmelerin hazineye devredilmesi öngörülerek işçi konseylerinin gücü ortadan kaldırılmıştır. Özelleştirme sürecinde işçilerin ilgisi, tasfiye durumundaki işletmelerin çalışanlara borçlanma yoluyla satılmasını öngören yöntemler üzerinde toplanmıştır(Poznanski 1996:226).

Yabancı Yatırımcılar:

Radikal dönüşüm aşamasında, mülkiyet değişimi sürecinde rol oynayan son gruba, serbest piyasa koşullarında sermayenin üretken kullanımı alanında bürokratlar, işçiler ve işletme yöneticilerine göre daha fazla deneyime sahip olan yabancı yatırımcılar oluşturmaktadır. Bu üstünlüğün farkında olan ve Polonya'nın sermaye stokunun el değiştirmesinden ziyade genişletilmesini amaçlayan ilk liberal hükümet,

başlangıçta yabancı sermayeden ortak girişim biçiminde yararlanmayı benimsemiştir. Poznanski(1996:228)' ye göre bu tercihte hükümetin özelleştirmeyi, serbest piyasanın önemli dayanağını oluşturan orta sınıfın hızla gelişebilmesi için bir araç olarak değerlendirmesi de rol oynamıştır. Kamu oyununda özelleştirmenin, ekonominin büyük ölçüde yabacılara transfer edilmesi biçiminde algılanabileceği kaygısı, diğer bir etkeni oluşturmuştur. Mazowiecki ve Billecki hükümetleri döneminde(1989-1993), ortak girişim için izin, maksimum yabancı sermaye oranı, ticari faaliyetlerden edinilen karın transfer sınırlaması gibi ortak girişim'e ilişkin kısıtlamalar kaldırılmıştır. Buna karşın devlet işletmelerinin kamuya arzında yabancı girişimcilerin payı %10'la sınırlandırılmış ve bu kesim kupon özelleştirmesinin dışında tutulmuştur. Bürokrasinin başlangıçta, yabancı yatırımcıların özelleştirme sürecinde yer almalarına ilişkin isteksiz tutumu, hızlı bir özelleştirmenin yalnızca iç ajanlara dayalı olarak yapılamayacağını ortaya çıkmasıyla birlikte büyük ölçüde değişmiş ve 1992' den itibaren sermaye transferi de dahil olmak üzere yabancı sermayenin bütün biçimlerde girişi serbest bırakılmıştır. Polonya'da 1991 yılında özelleştirmeden sağlanan gelir 130 Milyon Dolarken, bu miktar Macaristan ve Çek Cumhuriyeti için sırasıyla 400 ve 500 Milyon Dolardır. (Poznanski1996:228). Bürokrasinin tutumundaki değişiklikte özelleştirme gelirlerinin bütçeye sınırlı katkı sağlamasının yanı sıra, istikrar ve yapısal değişim önlemlerinden kaynaklanan durgunluk durumundan ekonomik kazanım sürecine geçilmesindeki gecikmenin işçiler üzerinde yarattığı hoşnutsuzluğun artabileceği endişesi de etkili olmuştur. Yöneticiler, başından beri işletmelerindeki aktiflerin yabancı yatırımcılara transferine sempatiyle yaklaşmıştır. Kollektif uygulamanın son döneminde devlet aygıtındaki etkinlikleri büyük ölçüde azalan yöneticiler, yabancı yatırımcılarla işbirliğini işçiler üzerindeki otoritelerinin yeniden kazanılmasında bir fırsat olarak değerlendirmiştir(Poznanski 1996:229). Özelleştirme sürecinde yöneticilerin, istihdam ve finansal ayrıcalıklar karşılığında, yönetsel birikim ve bürokrasiyle olan kişisel ilişkilerine dayanarak yabancılar için en uygun koşulları oluşturmaları yaygın bir durumdur Hunya(1991). Kamu aktiflerinin yabancı yatırımcılara satışına işçilerin büyük bir bölümü olumsuz tepki göstermiştir.

1990' da Swidnik' deki helikopter üreten işletmenin bir bölümünü satın almak üzere İtalyanlarca yapılan teklife işçilerin tepkisi bu duruma örnek olarak verilebilir. Swidnik' de üretilen helikopterlere olan talebin, Sovyetler Birliği siparişlerinin azalması nedeniyle 1986-1989 döneminde düşmesinden sonra yönetim, 1989'da işletmenin bir bölümünü işçilerin %15'ine iş garantisi sağlayarak traktör üretmek üzere bir İtalyan firmasıyla ortak yatırıma dönüştürmeye karar vermiştir. Bu duruma işçi sendikası şiddetle tepki göstererek, işletmenin işçi şirketi'ne dönüştürülmesini sağlayabilecek yeni düzenlemelerin yapılmasına kadar beklemeye karar vermiştir(Polityka 1990 :49). Poznanski(1996:229)' ye göre işçilerin başlangıçta, kamu aktiflerinin yabancılara satışına gösterdikleri tepki, kendi mülkleri olarak algıladıkları işletmelerde günlük karar verme sürecindeki etkinliklerini kaybetme endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu tepki, işletmelerin finansal çözümsüzlük içinde bulunmaları ve alternatif çözümlerin kısa dönemde uygulanabilir olmaması nedeniyle giderek azalmış, işletmelerin satışına karşı çıkmak yerine işletmede temsil edilebilirlik ve ücret konularında pazarlık biçimine dönüşmüştür. Yabancı yatırımcıların özelleştirme sürecindeki konumunun ortak yatırımda yer alma biçiminden sermaye edinimi biçimine kaymasında, diğer yerli aktörlerin yanı sıra işçilerin ilgisindeki değişim de rol oynamıştır(Poznanski 1996: 230).

4.1.3. Özelleştirme

Polonya'da radikal aşamada ki özelleştirme deneyimi, kolektif uygulamanın son döneminde kamu aktiflerinin kontrolsüz ve sınırlı olarak özel kesime transferi biçiminde başlayan sürecin devamı olarak değerlendirilebilir. Özelleştirme süreci radikal aşamada, kamu varlıklarının belirgin yasal ve mülkiyet koşulları altında ve büyük miktarlarda özelleştirilmesini öngören programların uygulanması biçimine dönüşerek gelişmiştir. Radikal aşamanın başlangıcında kurulan Mazowiecki hükümetinin öncelikli amacını, kendiliğinden ve illegal biçimde gelişmekte olan nomenklatura özelleştirmesini sona erdirip, işletme düzeyindeki işçi konseylerinin gücünü sınırlayabilecek, ticari ortaklık yönetimi(corporate

governance)' ne dayalı geleneksel bir kapitalist sistemin kurulması oluşturmuştur. Mazowiecki hükümetince 1990'nın başında parlamentoya sunulan özelleştirme tasarısında, devlet sektörünün iki aşamadan oluşan halka arz yöntemiyle hızla özelleştirilmesi ağırlıklı olarak yer almıştır. Birinci aşama tüm devlet işletmelerinin, hazinenin sahip olduğu anonim şirketler biçimine dönüştürülerek 'ticarileştirilmesi' ya da 'şirketleştirilmesi'ni, ikinci aşama ise işçilere bazı ayrıcalıklar sağlanarak bu anonim şirketlerin tamamen ya da kısmen, kamuya arz yoluyla özel şahıslara devrini içermiştir. Halka arz, ikincil hisse senetleri piyasasının oluşumunda başlıca araç olarak görülmüştür(Poznanski 1996:217).

Ticarileştirmenin, mülkiyet yapısındaki değişim açısından belirleyici özelliği, devlet işletmelerindeki, kurucu organ, işçi konseyi, işçi sendikası ve işletme yönetimi kombinasyonundan oluşan karmaşık otorite yapısını Avrupadaki kapitalist ülkelerde geçerli olan ticari ortaklık yönetiminin standart hiyerarşisine dönüştürmeye, dolayısıyla devletin işletme mülkiyetine ilişkin konumunu belirgin hale getirmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Ticarileştirilerek yeni bir hukuki biçime dönüşen bir şirket, özel mülkiyete dönüşebilir hale gelmektedir. Mülkiyet Değişimi Bakanı Miszerak(1992:12), ticarileştirme yoluyla işletmelerin kontrolü sağlanmadıkça ve işçi konseylerinin etkinliği ortadan kaldırılmadıkça özelleştirmenin gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamaktadır. Miszerak' a göre ticarileştirme şekilsel bir dönüşümün ötesinde yeni mülkiyet düzeninin maddi temelini oluşturmaktadır.

Devlet işletmelerinin özelleştirilmesine ilişkin kanunun 13 Haziran 1990'da parlamento da kabul edilmesiyle hükümet, nomenklatura özelleştirmesine doğrudan müdahale edilebilmesini ve özelleştirme uygulamasına başlanılabilesini sağlayacak yasal gücü elde etmiştir. Özelleştirme kanunu radikal aşamadaki özelleştirme uygulamasının ana eğilimlerini belirlemiştir. Kanunda devlet işletmelerinin 'sermaye özelleştirmesi' ve 'tasfiye' yöntemleriyle özelleştirilmesi ön görülmüştür(Ministry of Ownership Changes, 1992). Büyük ölçekli işletmeler

için 'ticarileştirme' yle başlayan 'sermaye özelleştirme' süreci, hisselerin 'halka arz', 'blok satış', 'kitle özelleştirme' yöntemleriyle birey yada özel kuruluşlara devredilmesiyle tamamlanacaktır. 'Devlet işletmeleri kanununa dayalı olarak iflas yoluyla tasviye', özelleştirme sürecinde uygulanan diğer yöntemi oluşturmuştur. Polonya'da radikal aşamada uygulanan değişik özelleştirme yöntemlerine ilişkin sayısal veriler çizelge 37 'de özetlenmiştir. 1990-1998 döneminde, başlangıçta var olan 8423 adet kamu kuruluşunun yaklaşık olarak yarısında özelleştirme prosedürü başlatılabilmektedir. Bu dönem sonunda kamu kuruluşlarının ancak %30' unun özelleştirilmesi tamamlanabilmektedir. Özelleştirme oranı Çek Cumhuriyeti ve Macaristan için sırasıyla %87 ve %82 dir(EBRD 1997).

Polonya'da radikal aşamadaki özelleştirme süreci, farklı programların uygulanması ve bu programlara otoritelerce verilen göreceli önemin zaman içinde değişimiyle karakterize edilebilir. Poznanski(1996:218)'ye göre, göreceli önem düzeyindeki bu değişim, hükümetlerin özelleştirme uygulamasını merkezileştirme eğilimleriyle işletme içinde yer alan ilgi gruplarının işletme düzeyindeki mülkiyet değişimini kontrol etme eğilimi arasındaki çatışmadan kaynaklanmıştır.

Sermaye özelleştirme yöntemi, kamu mülkiyetindeki anonim şirketin bütün veya bir kısım hisse senedinin özel kişi ya da kuruluşlara satışı olarak tanımlanabilir. Bu yöntemin uygulanabilmesi için öncelikle özelleştirilmesine karar verilen devlet işletmelerinin, sermayesi hisse senetlerine bölünmüş, ticaret hukukuna tabi sermaye şirketleri biçimine dönüştürülmeleri gerekir. Daha sonra hisse senetleri satışa çıkarılacak olan şirketin aktiflerinin değerlendirilmesi ve hisse senedi fiyatlarının tespiti aşamaları tamamlanmalıdır. Bundan sonra satılacak hisse miktarı ve satış yöntemi tespit edilerek satış ilanı yapılır ve özelleştirme fiilen başlamış olur. İngiltere gibi gelişmiş ve Malezya gibi gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamasından olumlu sonuçlar alınan sermaye özelleştirme, radikal aşamanın başında kurulan hükümetlerin tercih ettiği yöntemi oluşturmuştur. Polonya örneğinde sermaye özelleştirme talebi, sektör bakanlığınca oluşturulmuş bulunan 'kurucu organ'

ca yapılır ve bu talep bireysel ya da kitlesel özelleştirmeye ilişkin tercihi de kapsar. Özelleştirme süreci, Özelleştirme Bakanlığının devlet işletmesini, hisselerinin tümüne hazinenin sahip olduğu bir anonim şirkete dönüştürmek kararını almasıyla başlar. Bu andan itibaren, ticaret kanunu hükümlerine tabi olan şirketin yeniden yapılanmasına ilişkin aşamaların uygulanmasından Özelleştirme Bakanlığı sorumludur. Ticarileştirmeye birlikte şirket, Devlet İşletmeleri Kanununun kapsamından çıkar ve üyelerinin çoğunluğu Özelleştirme Bakanlığınca atanan kişilerden oluşan yönetim kurulunca yönetilmeye başlanır. Dolayısıyla işçi konseylerinin gücü ortadan kalkar. Özelleştirme kanununa göre, yeni oluşan şirketin hisselerinin %20' ye kadar olan bölümü, piyasa değerinin yarısı fiyatla işçilere, diğer bölüm ise finansal kurumlar, yabancı şirketler ve özel şahıslar gibi aktif yatırımcılara satılabilecektir. Özel kesimin hisselerinin çoğunluğunu edinmesiyle devlet şirketi, özel şirket biçimine dönüşür. 1990 -1998 döneminde sermaye özelleştirmesi sürecine giren 1366 işletmeden 244' ünün özelleştirilmesi tamamlanmıştır. Özelleştirilen işletmeler, ortalama 1300 kişilik istihdam kapasiteleriyle büyük ölçekli olup, %80'i sanayi sektöründe yer almaktadır. Bu işletmelerden %80'i yatırımcılarla pazarlık sonucu doğrudan satış yoluyla özelleştirilirken, %20'sinin özelleştirilmesi kamuya arz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Özelleştirilen işletme hisselerinin yarısı, yabancı yatırımcılar'ca satın alınmıştır. Sermaye özelleştirmesi sürecinde yer alan diğer ilgi gruplarını oluşturan işçiler ve yöneticilerin edindikleri hisse oranları ise %15 ve %5 düzeyindedir. Sermaye özelleştirmesinden sağlanan gelir, diğer yöntemlere göre en yüksek miktarı oluşturmuştur(Ernst vd 1996: 107).

Başlangıçta, nomenklatura özelleştirmesine yasal sınırlama getirmek kaygısıyla, tercihini kamu aktiflerinin işletme yöneticileri ya da işçilerine satılmasını öngören 'kendiliğinden özelleştirme' yerine, açıkça sermaye özelleştirmesi' nden yana belirleyen hükümetin bu tavrı, giderek 'kendiliğinden özelleştirme' ye daha olumlu yaklaşmak biçiminde değişti. Özelleştirme uygulamasının yerelleştirilmesi'ne yönelik bu tavır

Çizelge 37 : Polonya'da 1990 - 1998 Döneminde Özelleştirilmenin Gelişimi(*)

Değişik Yöntemlerle Özelleştirilen Firma Sayısı(Dönem sonu kümülatif toplam)									
	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
İflas Yoluyla Tasfiye									
Başlatılan	18	540	857	1082	1245	1358	1405	1420	1584
Tamamlanan	0	19	86	186	303	396	546	675	752
Özelleştirme kanununa göre Tasfiye									
Başlatılan	31	449	719	917	1042	1149	1319	1489	1698
Tamamlanan	0	182	475	707	945	1054	1244	1423	1573
Ticarileştirme	38	260	480	527	723	958	1229	1269	1366
Ulusal Yatırım Fonu	0	0	0	0	0	321	512	512	512
Sermaye Özelleştirmesi	6	27	51	96	147	219	225	227	244
Toplam									
Başlatılan	87	1249	2056	2526	3010	3465	3953	4178	4648
Tamamlanan	6	228	612	989	1395	1669	2015	2325	2569
Değişik Özelleştirme Yöntemlerinin Uygulanmasından Sağlanan Gelir(Milyon Zl)									
Tasfiye	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
	0	46	172	287	323	406	973	359	447
Sermaye Özelleştirmesi	0	125	309	439	847	1714	1945	3254	5102
Toplam	0	171	481	726	1170	2120	2918	3613	5549

(*) 1990 yılı sonunda özelleştirme programına alınan devlet işletmeleri sayısı 8423'dür.

Kaynak: OECD(2000:175)ve OECD(1997:67)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

değişikliğinde, özelleştirme sürecini hızlandırma kaygısının yanı sıra, bu aşamada eşanlı hareket eden yönetici ve işçilerin işletme aktiflerini edinmeye ilişkin taleplerine direnç gösterebilmenin güçlüğü rol oynamıştır (Poznanski1996:236). Bielecki hükümeti, 1991 yılının ikinci yarısında, kamu aktiflerinin tasfiye yolu ile işletme çalışanlarına satılabilmesine karar verdi. İşletme yöneticileri ya da işçilerinin inisiyatifiyle başlayan, dolayısıyla 'aşağıdan yukarıya' gelişen bir süreç olan tasfiye özelleştirmesi, esas olarak, devlet işletmeleri aktiflerinin tamamen ya da kısmen, finansal kiralama ya da doğrudan satış yoluyla işçi ve yöneticilere satılmasını öngörmektedir. Stratejik yatırımcılar olarak tanımlanabilecek, göreceli olarak büyük sermaye sahipleri de bu süreçte yer alabilmektedir. Tasfiye prosedürü, sermaye özelleştirmesine göre daha basit olup, bu uygulamada, alt düzeydeki yönetsel otoriteler daha büyük rol oynamaktadır. Tasfiye yöntemi, özellikle, hizmet, ulaştırma ve inşaat sektörlerindeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesinde uygulanmıştır (Gamulka ve Jasinski 1994:230). Özelleştirme kanunu kapsamında tasfiye özelleştirmesi, işçi konseyinin onayını alan kurucu organ' ca yürütülür. Aktif değerlemesi bağımsız firmalarca yapılır. İşletmenin hukuki varlığı, aktiflerin sektör bakanlığınca bölüm bölüm satılması, hazine ve özel bir yatırımcı ortaklığına dayanan yeni bir şirket kurulması ya da işçi ve yöneticilerin yeni bir şirket kurarak işletme varlıklarını kiralamalarıyla sona erer (Ernst vd 1996:108). Tasfiye özelleştirmesinin diğer bir biçimini devlet işletmeleri kanununa dayalı olarak iflas uygulaması oluşturur. Bu yöntemde, sürekli zarar eden ve devlete olan gelir vergisi gibi yükümlülüklerini yerine getiremeyen işletmelerin aktifleri, özel kişi ve kurumlara satış ya da yeni bir şirkete devir yoluyla tasfiye edilir. İflas uygulaması, Özelleştirme Bakanlığının onayını alan kurucu organ'ın inisiyatifiyle başlatılır. Kurucu organ, başlıca alacaklıyı oluşturan devlete olan borçların ödenme takviminin oluşturulması, işletme aktiflerinin ihale yoluyla satılması gibi konularda yetkili bir tasfiye kurulu atar. İflas sürecinin başlamasıyla birlikte işçi konseyi ortadan kalkar (Ernst ve başk.1996:109). 1990-1998 döneminde, 752'si iflas yoluyla, 1573'ü ise özelleştirme kanunu kapsamında olmak üzere toplam 2325 işletme tasfiye yöntemiyle

özelleştirilmiştir. Bu süreç sonunda, işletme çalışanlarınca oluşturulan 1100 anonim şirket, tasfiye edilen işletmelerin aktiflerini finansal kiralama yoluyla edinmiştir. Bu şirketlerin yaklaşık olarak 700' ünde işletme yöneticileri yabancı yatırımcılarla birlikte hisselerinin çoğunluğuna sahip durumdadırlar (Frydman, R. ve başk:1993:192, OECD 2000:67, Poznanski 1996:236). Bu verilerden anlaşılabacağı üzere, kapsanan işletme sayısı açısından tasfiye özelleştirmesi en başarılı yöntemi oluşturmuştur. Bu yöntemin popülaritesi, işletme çalışanlarına, çıkarları doğrultusunda özelleştirme sürecini manüple etme avantajı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Kollektif uygulamanın son dönemindeki nomenklatura özelleştirmesine oranla, çok daha yasal ve idari kontrol altında yürütülen tasfiye özelleştirmesi, 'kendiliğinden' mülkiyet değişimi doğrultusundaki sürekli baskılar karşısında merkezi yönetim için bir çıkış yolu oluşturmuştur.

Sermaye özelleştirmesinin yavaş bir hızla ilerlemesi, Mazowiecki döneminden (1991) sonra iktidara gelen hükümetlerin dikkatini kitle özelleştirmesi üzerinde toplamıştır. Çek Cumhuriyetinde, dört yılı içinde kamu aktiflerinin büyük bölümünün özelleştirilmesini sağlayan bu yöntemin, Polonya'da radikal aşamanın başlangıcında uygulamaya konulamaması özelleştirme sürecini yavaşlatan bir etken olarak ortaya çıkmıştır. Dönüşüm sürecindeki Merkezi Avrupa ekonomilerin'ce geliştirilen ve 'kupon özelleştirmesi' olarak da adlandırılan bu yöntem de, anonim şirketlere dönüştürülen kamu kuruluşlarının ya da bu şirketlerle ülke vatandaşları arasındaki bağlantıyı sağlamak üzere oluşturulan yatırım fonlarının hisseleriyle değiştirilmek üzere, bireylere bedelsiz ya da nominal değer üzerinden kupon dağıtılır (Lieberman 1997:1). Polonya'da 'kitle özelleştirmesi', politik ve ekonomik beklentilerdeki farklılıklardan kaynaklanan tartışmalara konu olmuş ve ancak 1995 yılında sınırlı olarak uygulamaya konulabilmiştir. Poznanski (1996:217), kitle özelleştirmesine ilişkin politik tartışmalara değinirken, işçi yönetimi modellerinin merkezi planlama uygulaması kadar verimsiz olduğunu düşünen Mazowiecki (1990) ve Bielecki (1991-1992) hükümetlerinin, kupon özelleştirmesi sonucunda

kamu aktiflerinin organize durumdaki işçi sendikalarının yönlendirdiği işçi kooperatiflerinin denetimine girmesinden duydukları kaygıyı vurgulamaktadır. Poznanski(1996:232)' ye göre, ekonomik beklentilere ilişkin tartışmalar ise etkin olarak uygulanabilirlik, bireysel tasarruflar ve enflasyon düzeyine etki alanlarında yoğunlaşmıştır. Kamu hisselerinin tüm vatandaşlara bedelsiz olarak dağıtılmasıyla, en yetkin hissedarların ortaya çıkabileceği ortam genişlemekle birlikte, sermayenin yeniden tahsisi sürecinin başlangıç aşamasında aktifleri büyük ölçüde el değiştiren devletin, risk ortamında rasyonel karar alamayan aktörleri doğrudan tasfiye olanağı ortadan kalkmaktadır. Sermaye mülkiyetinin eşit olarak dağıtımını ön görmesi nedeniyle kamu oyunun desteğini kazanan kitle özelleştirmesinin başarısı, özelleştirme programının tümü için gerekli politik desteğin oluşması açısından önemli rol oynar. Öte yandan, kitle özelleştirmesinin, hisseleri yönetecek 'fon' lar aracılığıyla yürütülmesi, sermaye aktiflerinin sınırlı sayıda kurumun denetimine girmesi riskini içerir. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde kupon özelleştirme uygulaması, sermayenin büyük bir bölümünün bir kaç fonun denetimi altına girmesiyle sonuçlanmıştır. Büyük miktardaki kamu aktiflerinin, piyasa fiyatı üzerinden satışı için gerekli kişisel tasarrufların yetersiz olduğu koşullarda, bu yetersizliği telafi edici bir yaklaşım olarak düşünülen bedelsiz kupon dağıtımı yöntemi, Polonya gibi 'bastırılmış enflasyon' ya da başka bir deyimle 'zorlanmış tasarruf' koşullarında özelleştirme sürecine giren ekonomiler için pratik değer taşımamaktadır. Dolayısıyla, Polonya'da kamu aktifleri hisselerinin nakit bir bedel karşılığı halka sunulması mülkiyet değişiminin yanı sıra, toplam arz ve talep arasındaki dengesizliğin giderilmesinde de etkin bir araç durumundadır. Polonya'da kitle özelleştirme kanunu uzun tartışma ve değişikliklerden sonra, 1993' ün sonlarında kabul edilmiştir. 600 şirketi kapsayan kitle özelleştirme programında, aracı kurum olarak, batılı yatırım şirketlerince yönlendirilen ve yönetim kurulları Cumhurbaşkanınca atanan Polonya vatandaşlarından oluşan 20 adet Ulusal Yatırım Fonu(UYF) oluşturulmuştur. Yatırım fonları, ticaret kanununu kapsamında ve 30 şirketi yönetecek, anonim şirket statüsündeki holdingler biçimindedir. Programda, UYF' lerin, fon değerini maksimize etmeye yönelik

önlemleri almaları ve ortaklık sertifikalarının, yetişkin vatandaşlara her bir fondan eşit miktarda olmak üzere, nominal bir bedel üzerinden satılması ön görülmüştür. Programa göre Varşova borsasında kote edilmesinden sonra fon hisseleri serbestçe alınıp satılabilecektir (Ministry of Ownership Changes:1993). Kitle Özelleştirme programının uygulanmasına, orta ve büyük ölçekli 512 firmanın seçimiyle ancak 1995 yılında başlanabilmektedir. Programda yer almak, hükümetin onayını gerektirmekle birlikte gönüllülük esasına dayanmaktadır. Söz konusu firmaların faaliyetleri, sanayi sektöründeki orta ve büyük ölçekli firmaların toplam satışlarının %8'ini oluşturmaktadır. 1996 yılının ortalarına dek 14.8 milyon Polonya vatandaşı 8\$ nominal değer üzerinden ortaklık sertifikalarını satın almış ve ikincil piyasa oluşmuştur. Başlangıçta piyasada 20\$' dan işlem gören sertifikaların fiyatı 36\$ düzeyine kadar yükselmiş ve bu sertifikaların %40 kadarı yabancı yatırımcılar tarafından alınmıştır. 1998' de ise fonların ortalama piyasa değeri yarıya düşmüştür(OECD 2000:176). Polonya'da, kitle özelleştirmeyle halka transfer edilen aktiflerin düşük miktarda olması, refahın sınırlı olarak yeniden dağıtılması anlamına gelmekte ve kamu oyunun genel özelleştirme programına olan desteğini azaltmaktadır.

4.1.4.'Yeni Özel Sektör' Gelişimi

Radikal aşamada özelleştirme yavaş bir hızla ilerlerken özel sektör, özel ajanlarca yeni işletmelerin yaratılması ve var olanların büyümesine, yani 'yeni özel sektör' e dayalı olarak endojen biçimde gelişmiştir. 'Yeni özel sektör', 1934' de kabul edilip 1989'da değişikliğe uğrayan ticaret kanununa göre firma oluşumu ve bireysel girişim biçiminde gelişmiştir. Büyük ölçekli devlet işletmeleriyle karakterize edilen 'eski ekonomi' gerilerken, özel girişimcilikle karakterize edilen 'yeni ekonomi' hızla gelişmiştir. Radikal aşamada, ekonominin yeniden yapılanması ve büyüme sürecine girmesi 'yeni özel sektör' gelişimiyle sağlanmıştır. Bu durum, milli gelir ve istihdamdaki değişimin, mülkiyet bileşenleri açısından incelenmesiyle anlaşılabilir. Chmiel

ve Pawlowska(1996), 1989-1994 döneminde sektörel çıktıyı 'özelleştirilen' ve 'yeni özel sektör' bileşenleri açısından irdelenmiştir. Buna göre, 1994' de sanayi ve inşaat sektöründe 'özelleştirilen sektör'ün katkısı %5 ve %12 iken, bu oranlar 'yeni özel sektör' için %30 ve %74' dür (çizelge 38).

Çizelge 38 : Polonyada 1989 - 1994 Döneminde Sektörel Çıktının Mülkiyet Bileşenlerine Göre Dağılımı

	Devlet Sektörü	Özel Sektör	Yeni Özel Sektör	Kooperatif Sektörü	Özelleştirilen Sektör
Sanayi					
1989	84.8	15.2	9.6	7.7	0.0
1994	60.6	39.4	30.6	3.5	5.3
İnşaat					
1989	67.3	32.7	30.0	2.7	0.0
1994	13.5	86.5	73.5	0.6	12.4
Ulaştırma					
1989	91.0	9.0	6.3	2.7	0.0
1993	54.8	45.2	44.3	0.8	0.1
Parakende Ticaret					
1989	40.5	59.5	4.8	54.7	0.0
1994	9.2	90.8	81.5	9.3	0.0

Kaynak : Chmiel ve Pawlowska(1996)

1990-1995 döneminde, 'eski ekonomi' istihdamında dramatik bir düşüş gözlenirken, yeni istihdam kapasitesi ağırlıklı olarak yeni oluşan özel firmalar'ca yaratılmıştır. Bu dönemde, devlet sektöründe yer alan 4024 adet devlet işletmesi ve 4709 adet yeniden yapılandırılmış devlet işletmesinin istihdamı sırasıyla 1 808 800 kişi ve 500 000 kişi azalmıştır. Bu miktarlar, söz konusu işletmelerin başlangıçtaki istihdam düzeylerinin %47 ve %39.2'sine karşı gelmektedir(Çizelge39). Tamamen özelleştirilen 856 firmanın çalışan sayısındaki azalma 173 000 kişi olup, başlangıçtaki istihdam düzeyinin %36' sıdır. Kooperatif sektöründe çalışan sayısındaki azalma ise 800 000 kişidir. 1990 -1995 döneminde 'eski ekonomi' istihdamındaki azalma yaklaşık olarak 3.5 milyon kişidir. Buna karşın, aynı dönemde 'yeni ekonomi' istihdamı hızla artmıştır. 1990 - 1995 yılları arasında kurulan 39504 yerli ve 3328 yabancı firma, sırasıyla 1118 200 ve 144 900 kişilik istihdam yaratmıştır. Bu dönemde kişisel girişimci sayısındaki artış ise 1 000 000 dur (Çizelge 39). 'Yeni özel sektör' gelişimi, bölgelere göre farklılık göstermiştir. 1993'de 100 kişi başına

yeni oluşan firmalarda çalışan sayısı güneydoğu Polonya'da 1'den az, Varşova' da 5.3, güney Polonya'da ise 2.3' dür(Jackson, Klich ve Poznanska 1999:5).

Çizelge 39: 1990-1995 Döneminde Farklı Mülkiyet Biçimleri için İstihdam Düzeyindeki Değişme

Mülkiyet Biçimi	Firma Sayısı 1990	İstihdam Bin Kişi) 1990	1995	Artış(1990-1995) Firma (Adet)	İşçi (Bin Kişi)	%azalma (İşçi)
Devlet Sektörü						
Devlet İşletmeleri	4024	3839.9	2031.1	241	27.5	47.1
Yeniden Yapılandırılan Devlet İşit.	4709	1217.2	739.8			39.2
Kooperatifler	81275	1386.8	514.0	535	12.8	62.9
Yeniden Yapılandırılan Kooperatifler	2115	73.8	43.2			41.5
Özelleştirilen İşletmeler	856	486.0	312.7	102	10.3	35.7
Özel Sektör ^a						
Küçük Ölçekli Yerli	13587	232.0	130.0	2357	68.1	44.0
Büyük Ölçekli Yerli	461	118.1	42.0	43	1.6	64.4
Küçük Ölçekli Yabancı	778	27.2	15.9	157	8.4	41.5
Büyük Ölçekli Yabancı	342	94.1	23.0	30	2.4	75.7
Yeni Firmalar						
Yerli				39504	1118.2	
Yabancı				3328	144.9	
Kişisel Girişim					1000000	

^aKüçük ölçekli işletmeler 100'den az,büyük ölçekli işletmeler ise 100'den fazla işçi çalıştırmaktadır.

Kaynak: Jackson, Klich ve Poznanska(1998:20)

Radikal aşamanın başlangıç döneminde, aile üyelerinin tasarruflarına dayalı olarak faaliyette bulunan, bireysel mülkiyete dayalı işletme sayısında gözlenen hızlı artış, sermaye oluşumu sürecinde özel ajanların rolünü ortaya koymaktadır. 1989' da 800 000 olan kişisel girişim, 1991'de yaklaşık üç kat artarak 1.5 milyon'a, 1995'de ise 19000000'e ulaşmıştır(Rondinelli ve Yurkiewicz 1996:145).

Polonya'da 'yeni özel sektör' gelişimi, göreceli olarak Çek Cumhuriyetinden daha başarılı, Macaristan'la ise aynı düzeydedir. 1994' de kentsel kesimde yaşayan 100 kişiye düşen firma ve kişisel girişim sayısı Polonya için sırasıyla 0.3 ve 16.6 iken bu oranlar Çek Cumhuriyeti için 0.1 ve 15.7'dir(Johnson 1994:266). Johnson, kredi ve vergi uygulamalarında ki benzerliğe karşın, Polonya'nın 'yeni özel sektör' gelişiminde kaydettiği göreceli başarıyı, radikal aşama öncesi girişilen reform denemelerine bağlamaktadır. Johnson(1994:277)' a göre, Polonyadaki özel sektör, hükümet politikalarında ki bir dizi değişikliğin ürünüdür. Polonya'da 1956-57, 1965-68, 1977 ve 1980 deki politik krizlerden hemen sonra özel girişim üzerindeki kontrol gevşetilmiştir. Politikalarında ki bu değişim, özel sektör faaliyetine karşı olmayı öngören ideolojik kısıtlamayla, hükümetlerin yeterli mal ve hizmet arzını koruma endişesi arasındaki gerilimden kaynaklanmıştır. Çek Cumhuriyetinde kollektif dönemde legal özel girişim'e izin verilmemiştir. Polonya'da kollektif dönemde, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin tersine, nüfusun büyük bir bölümü üzerinde seyahat kısıtlaması bulunmaması, Polonya vatandaşlarının bireysel olarak uluslararası ticaret yapmasına neden olmuş ve dolayısıyla, Polonyalıların, devlet sektörü dışındaki ticareti öğrenmesini, sınırlı miktarda sermaye birikimi oluşturmalarını ve dış dünyayla bağlantı kurmasını sağlamıştır. Bu süreçte, bireylerin, özellikle İthalat yoluyla yüksek oranda kar edinebilmesi söz konusudur. Örneğin, bir kişinin, bir kaç yüz dolarlık posta siparişiyle yurt dışından getirttiği bilgisayarı, yüzde yüzün üzerinde bir karlılıkla bir devlet firmasına satarak gelir elde etmesi ve bu geliri yeniden bilgisayar ithaline yatırarak bir kaç yıl içinde bir kaç yüz bin dolarlık birikime ulaşması mümkün olmuştur(Johnson1994:278). Johnson(1994:284)' ca, 294 firmalık örneğe dayalı olarak gerçekleştirilen anket çalışmasının sonuçları, Polonya'da özel sektör gelişimine ilişkin olarak yukarıda özetlenen eğilimleri doğrulamaktadır. Bu ankette yer alan girişimcilerin üçte biri ticaret geleneğine sahip aileden gelmektedir ve tamamına yakını firmalarını kendi birikimleri ile oluşturmuştur. Girişimcilerin yarıya yakını kollektif dönemde özel faaliyette bulunmuş, üçde biri ise devlet sektöründe yönetici konumda rol almıştır.

Jackson; Klich ve Poznanska(1998), Polonya' da yeni firmaların oluşabilme, varlığını sürdürebilme ve büyüyebilme yeteneğini, yani 'yeni özel sektör' ün gelişme ivmesini 1990 -1995 dönemindeki verilere dayanarak bir model yardımıyla açıklamaktadır. Bu modelde ekonominin, birbirini izleyen yıllarda kurulan özel firma gruplarının toplamı olduğu kabul edilmektedir. Ekonominin yapısı ve boyutu, yeni firma oluşumu, bu firmaların varlıklarını sürdürebilme ve büyüme oranlarına bağlıdır. Modelde, s yılında kurulan firma sayısı (F_{0s}), bu firmaların ortalama büyüklükleri(S_{0s}) ve toplam istihdamı(E_0), bu firmalardan t yılında varlıklarını sürdürebilenlerin miktarları(F_{ts}), ortalama büyüklükleri(S_{ts}) ve toplam istihdamı(E_{ts}), aşağıdaki bağıntılarla ilişkilendirilir.

$$F_{ts} = a_{ts} F_{0s} \quad S_{ts} = b_{ts} S_{0s} \quad E_{ts} = (b_{ts} a_{ts}) E_{0s}$$

Burada, a_{ts} ve b_{ts} , firma gruplarının t-s döneminde varlıklarının sürdürebilme ve büyüme oranlarına karşı gelmektedir. Bir gruptaki firmaların ortalama büyüme oranı, yok olma oranını aştığında($b_{ts} > 1/ a_{ts}$), o firma grubunun istihdam düzeyi birbirini izleyen yıllar boyunca artış gösterir. Herhangi bir t yılında ekonomideki toplam firma miktarı, $F_t = \sum F_{ts}$ ve toplam istihdam düzeyi $E_t = \sum E_{ts}$ dir.

1990 - 1995 döneminde, birbirini izleyen yıllar boyunca kurulan yerli ve yabancı özel sektör firmalarının miktar(F_{0s}), ortalama büyüklük (S_{0s}) ve istihdam düzeylerine(E_{s0}) ilişkin değerler çizelge 40'da özetlenmektedir.

Çizelge 40: 1990 -1995 Döneminde Kurulan Özel Firmaların Miktar ve Büyüklükleri^a

Kuruluş Yılı	Yerli Firmalar			Yabancı Firmalar		
	Miktar	Büyüklük (Kişi)	İstihdam (Bin Kişi)	Miktar	Büyüklük (Kişi)	İstihdam (Bin Kişi)
1990	13587	17.1	232.0	778	34.9	27.2
1991	11820	26.8	316.0	183	40.2	7.4
1992	11284	22.5	254.3	774	32.9	25.5
1993	9748	22.5	218.9	504	33.1	16.7
1994	7728	23.0	178.1	534	32.3	17.3
1995	17291	16.8	290.8	1858	22.7	42.3

^aBeş kişiden fazla işçi çalışan firmaları kapsamaktadır.

Kaynak : Jackson; Klich ve Poznanska (1998:20)

Kuruluş yıllarına göre oluşan özel sektör firma gruplarının, varlıklarını sürdürebilme ve büyüme oranları, ve bu oranların toplam istihdam düzeyinde sürekli artış sağlayabilirliği($a_{ts} b_{ts} > 1$), ekonomik büyümenin gerçekleşmesi ve korunması açısından önem taşır. 1990-1995 döneminde, yeni kurulan yabancı firmaların varlığını sürdürme oranı, yerli firmalardan daha yüksektir. Bu dönemde, kuruluş yıllarına göre oluşan grupları da, ilk yıl için varlığı sürdürebilme oranı, yabancı firmalarda yerli firmalardan %13 yüksek olup, bu fark ikinci yılda %4'e düşmekte ve izleyen yıllarda ortadan kalkmaktadır (Çizelge 41a). Yeni kurulan yerli firmaların varlıklarını sürdürebilirlikleri, zaman içinde artmaktadır. 1990'da kurulan yerli firmaların oluşturduğu grup için başlangıç yılındaki varlığını sürdürebilme oranı %46 iken, bu oran 1994'de oluşan grupta % 70'e yükselmiştir. Grupları oluşturan firmaların varlıklarını sürdürebilme eğiliminde de ciddi bir artış söz konusudur. Örneğin, 1990'da kurulan firmalardan birinci yıl sonunda %46'sı varlığını sürdürürken, beşinci yıl sonunda kayıp verilmemektedir(Çizelge 41a). Bu değişim, Polonya'da 'yeni özel sektör' ün, yönetsel ve çevresel koşullara uyum yeteneğinde ki gelişmenin göstergesidir. 1990-1995 döneminde kurulan yerli ve yabancı firma başına düşen ortalama işçi sayısı, zaman içinde artmıştır. 1990'da kurulan yerli firmaların ortalama istihdamındaki artış oranı, %5-50 aralığındadır(Çizelge 41b). Firmaların istihdam ve varlıklarını koruyabilme düzeylerindeki artış oranları birlikte ele alındığında, yabancı firmaların birbirini izleyen tüm yıllar boyunca, yerli firmaların ise ilerleyen dönemde net istihdam artışı yarattığı görülmektedir. Kuruluş yıllarına göre oluşan firma gruplarının herhangi bir yıldaki istihdam düzeyinin, bir önceki yıldaki istihdam düzeyine oranı, yabancı firmalar için 1991'den itibaren tüm yıllar boyunca, yerli firmalar için ise 1995'den itibaren 1'den büyük değerler almaktadır(Çizelge 41c).

Çizelge 41 : 1990 -1995 Döneminde Kurulan Özel Firmaların Gelişimi

a) Firma gruplarının varlıklarını koruyabilme oranları

Kuruluş Yılı	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl	5.Yıl
Yerli Firmalar					
1990	0.465	0.830	0.835	0.908	1.000
1991	0.552	0.850	0.902	0.976	
1992	0.656	0.842	0.975		
1993	0.636	0.937			
1994	0.707				
Yabancı Firmalar					
1990	0.581	0.878	0.826	0.893	0.939
1991	0.732	0.896	0.867	1.000	
1992	0.765	0.916	1.000		
1993	0.760	0.929			
1994	0.841				

b) Firma gruplarındaki firmaların ortalama istihdam düzeyindeki yıllık artış oranları

Kuruluş Yılı	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl	5.Yıl
Yerli Firmalar					
1990	1.435	1.131	1.085	1.030	1.056
1991	1.418	1.087	1.040	1.017	
1992	1.463	1.091	1.025		
1993	1.474	1.075			
1994	1.463				
Yabancı Firmalar					
1990	1.279	1.100	1.059	1.068	1.036
1991	1.812	1.126	1.220	1.096	
1992	1.423	1.179	1.237		
1993	1.954	1.144			
1994	1.825				

c) Firma Gruplarının Toplam İstihdamının Yıllık Artış Oranları

Kuruluş Yılı	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl	5.Yıl
Yerli Firmalar					
1990	0.668	0.938	0.906	0.935	1.056
1991	0.783	0.925	0.938	0.993	
1992	0.959	0.918	1.000		
1993	0.935	1.007			
1994	1.034				
Yabancı Firmalar					
1990	0.743	0.966	0.875	0.954	0.973
1991	1.326	1.008	1.057	1.096	
1992	1.086	1.079	1.237		
1993	1.485	1.120			
1994	1.535				

Kaynak : Jackson; Klich ve Poznanska (1998:21)

4.1.5. Mülkiyet Yapısındaki Değişimin Politik Yapıya Etkisi

Polonya'da, radikal aşamada, mülkiyet yapısında değişim ve demokratik kurumların oluşum süreçleri birlikte gelişmiştir. Bireysel mülkiyete dayanan girişimlerin yaygınlaşmasına ve özel firmaların Kurulmasına dayanan 'yeni ekonomi', geliştiği bölgelerde reform yanlısı politik kitle desteği yaratmıştır.

Polonya'da, toplumsal mülkiyete dayalı merkezi planlama ekonomisinden özel mülkiyete dayalı serbest piyasa ekonomisine, demokrasi koşulları altında geçilemeyeceğine ilişkin görüşler 1990'ların başında, yaygın olarak savunulmuştur. Elster(1993), gelişmekte olan demokratik sürecin, ekonomik reformlar sonucunda ekonomik ve politik güç kaybeden organize sektörlerce kesintiye uğratılmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Sachs(1992) ve Nelson(1993) ise, başarıyla gelişen bir ekonomik reform sürecinin, demokratik mekanizmalar içinde güç kazanan gruplarca durdurulma ya da tersine çevrilmesi olasılığın yüksekliğine dikkat çekmektedir. Ekonomik reformların başarıyla uygulanması verimlilik artışına, dolayısıyla önemli ölçüde işsizlik ve reel gelir düzeyinde düşüşe neden olacaktır. Makroekonomik dengenin sağlanması, sübvansiyon ve transfer ödemelerinde büyük ölçüde indirimle gidilmesini gerektirir. Nelson(1993:435)' a göre, dönüşüm sürecinin başında ortaya çıkması kaçınılmaz olan bu iktisadi gelişmeler, reform sürecini durdurmaya, hatta tersine çevirmeye dönük siyasi kitle tabanı yaratacaktır. Belirgin ve organize olan bu kitle, demokratik seçimler yoluyla doğrudan, lobi faaliyetleri ve kitlesel gösteriler gibi eylemlerle de dolaylı olarak hükümet üzerinde, reformları durdurmak ya da tersine çevirmek yönünde etkili bir baskı kuracaktır.

Jackson, Klick ve Poznanska(1999:1)' ya göre ise, başarılı bir ekonomik reform süreci, kendi politik kitle desteğini yaratır. Reform sürecinde, özel sektör gelişimine dayalı olarak ortaya çıkan 'yeni ekonomi' içinde de yer alan, gelir ve refah düzeyleri iyileşen birey, grup ve bölgeler, reform yanlısı politik kitle desteğini oluştururlar. Reform sürecindeki yeni

ekonomik oluşumlar ve politik ilgiler, endojen niteliklidir. Dolayısıyla, ekonomik ve politik ilgilerin nihai görünümüne ilişkin a priori analizde ya da tahminde bulunmak olanaksızdır. Reformlar yerleşinceye ve bireyler, yeni kurallara uygun davranış biçimleri geliştirinceye kadar reform yanlısı politik kitle, somut olarak belirlenemez. Bu durum özellikle, kollektif ekonomik sistemden piyasa ekonomisine, var olan işletmelerin yeniden yapılanması yerine, yeni özel sektör yaratılmasına dayalı olarak geçen ülkeler için söz konusudur. Yeni özel sektör firmaları reform sürecinin başında mevcut değildir ve belirli bir zaman dilimi sonrasındaki konumları, büyüklük ve etkinlikleri belirsizdir. Reformlar başarılı olduğunda, gelirin ve istihdamın büyük bir bölümü ex ante olarak var olmayan bu firmalarca sağlanacaktır.

Jackson, Klick ve Poznanska(1999), mülkiyet yapısındaki değişimin, politik yapının oluşumu üzerindeki etkisini istatistiksel bir model yardımıyla incelemiştir. Bu çalışmada, Polonya'yı oluşturan 49 bölgede, yeni firma oluşumu ve bireysel girişime dayanan 'yeni ekonomi' nin gelişimi, 1993 yılındaki parlamento seçimlerine katılan başlıca partilerin oy dağılımıyla ilişkilendirilmiştir. Böylece, 'yeni ekonomi' ye dönüşüm oranıyla, reform yanlısı ve reformları sorgulayan partilerin oy düzeyleri ya da politik kitle destekleri arasındaki bağıntılar ortaya konmuştur. Seçimde oyların büyük bölümü Demokratik Birlik(UD), Sol Demokratik İttifak(SLD), Polonya Çiftçi Partisi(PSL), ve İşçi Birliği(UP) arasında dağılmıştır. Komünist yönetimden sonra iktidara gelen Demokratik Birlik(UD), ekonomik reformların ısrarlı savunucusudur. Yüksek düzeyde işsizliğe neden olan ve sosyal harcamalarda kısıntı öngören Balcerowicz programı, bu partinin siyasi sorumluluğu altında yürütülmüştür. Seçim öncesinde, doğal olarak UD'nin en güçlü seçmen desteğini 'yeni ekonomi' ye başarıyla dönüşen bölgelerden alması umulmuştur. Sol Demokratik İttifak(SLD), eski komünist partisi yanlısı 28 politik grubun bir koalisyonu olup, sürdürülen ekonomik reformlara karşıt konumda yer almıştır. Özelleştirmenin yavaşlatılmasını, sosyal harcama ve ücretlerde kısıntıya gidilmemesini savunmaktadır. Bu partinin seçmen tabanı, ekonomik durumu bozulan büyük devlet işletmelerinin yoğun olduğu kentsel

bölgelerde yer almaktadır. Komünist dönemde de varlığını sürdüren, ve ağırlıklı olarak kırsal kesimde örgütlü bulunan Polonya Çiftçi Partisi(PSL), reformlara açıkça karşıt konumdadır. Özelleştirme programına karşı çıkan PSL, sübvansiyonların ve tarımsal desteklerin korunmasını önermektedir. İşçi Birliği(UP), 'dayanışma' geleneğine dayanmakla birlikte, reformlara karşıt konumda yer almaktadır. 1990'da UP milletvekilleri, özelleştirme tasarısına ve bütçeye aleyhte tutum almıştır. UP, büyük devlet işletmelerinin ve işsizliğin yoğun olduğu bölgelerde güçlüdür.

Jackson, Klick ve Poznanska(1999)' nın 49 bölgedeki verilere dayanan regresyon çözümlemesinde, 1993 yılındaki seçimlere katılan Demokratik Birlik(UD) dışındaki partilerin UD' ye göreceli olarak sağladıkları oy oranları, açıklayıcı değişkenlerle ilişkilendirilmiştir. Başlıca açıklayıcı değişkenler, 'yeni ekonomi'ye geçişteki başarıyı yansıtan, yeni özel firmaların sağladığı istihdamın nüfusa oranı, işsizlik oranı, büyük devlet işletmeleri istihdamının tarım dışı nüfusa oranı, tarımsal nüfusun oranı, özelleştirilen tarımsal işletmelerdeki nüfusun oranıdır. Kilisenin örgütsel gücü, Avusturya ve Rusya yönetiminde kalmışlık ve adayların özelliklerine de yapay değişkenler olarak yer verilmiştir. İstatistiksel modelde yer alan açıklayıcı değişkenlere ilişkin katsayılar çizelge 42 'de görülmektedir. Yeni özel sektör firmalarının istihdam yaratma oranına ilişkin katsayının, modeldeki bağıntılarda yer alan bütün partiler için negatif olması, ve komünist dönemden kalma reform karşıtı partiler(SLD, PSL) için yüksek değerler alması, reform yanlısı UD' nin oy oranıyla, 'yeni ekonomi' nin gelişimi arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani, yeni özel sektör gelişiminin güçlü olduğu bölgelerde, reform yanlısı siyasi parti oylarını arttırmaktadır Bu sonuç, 'yeni ekonomi' nin gelişiminin kendi politik kitle desteğini yaratacağına ilişkin yaklaşımla tutarlılık içindedir. İşsizlik ve büyük ölçekli devlet işletmelerinin istihdam düzeyine ilişkin katsayılar, komünist dönemden kalan partiler ve UP için pozitif değerler almaktadır. Yani, 'eski ekonomi' nin etkin olduğu bölgelerde, reform yanlısı parti oy kaybetme eğilimindedir. Tarım nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde ise PSL avantajlıdır. Bu model, yeni özel sektör oluşumundaki marjinal

gelişmenin, reform yanlısı politik kitle tabanının genişlemesine neden olacağını ortaya koymaktadır. Örneğin, 1993' de özel sektör istihdamındaki 300 000 kişilik artış, toplam nüfus içindeki yeni özel sektör istihdamı oranını %2.32'den %3.10'a yükseltirken, işsizlik oranını %16.4'den %14.7' ye geriletmektedir. Bu da SLD ve PSL'nin oylarında sırasıyla %0.9 ve %1.1 oranlarında gerilemeye karşın, reform yanlısı UD' nin oyunda %1.4'lük artış anlamına gelmektedir.

Çizelge 42 :Siyasi Partilerin Seçmen Desteğine İlişkin Regresyon Katsayıları ^a

Bağıntı	SLD	PSL	UP	Diğer
Sabit	0.952 (0.36)	-0.905 (0.53)	-0.688 (0.43)	1.659 (0.38)
Yeni Özel Sektör İstihdamı	-1.864 (0.55)	-2.196 (0.70)	-0.929 (0.63)	-1.385 (0.56)
İşsizlik	1.335 (0.66)	1.627 (0.90)	2.323 (0.76)	0.250 (0.68)
Büyük Devlet İşletmeleri İstihdamı	0.743 (0.57)	1.278 (0.74)	1.367 (0.67)	0.981 (0.59)
Tarımsal nüfus	3.779 (1.23)	8.078 (1.59)	0.343 (1.44)	2.173 (1.29)
Özelleştirilen Tarımsal Kesim Nüfusu	-3.779 (1.23)	8.078 (1.60)	0.343 (1.45)	2.173 (1.29)
Kilise	-0.675 (0.21)	-0.432 (0.26)	-0.282 (0.24)	-0.256 (0.21)
Avusturya	-0.293 (0.13)	-0.150 (0.17)	-0.0251 (0.16)	0.035 (0.14)
Rusya	0.421 (0.11)	0.231 (0.14)	0.267 (0.13)	0.222 (0.12)
Aday	0.684 (0.16)	0.751 (0.30)	veri yok	veri yok
R ²	0.860	0.933	0.614	0.810

^aBağıntılarda yer alan açıklanan değişkenler, SLD, PSL, UP ve diğer partilerin UD' ye göre oy oranlarıdır. Açıklayıcı değişkenlere ilişkin standart hatalar parantez içinde verilmiştir.
Kaynak : Jackson, Klick ve Poznanska(1999:31)

Bireysel girişimlerin yaygınlaşmasına ve özel firmaların kurulmasına dayanan yeni 'ekonomi'nin ve dolayısıyla reform yanlısı politik ilginin gelişmesi, reform sürecini kesintiye uğratmaya ya da durdurmaya yönelik güçler üzerinde doğrudan ve dolaylı politik etki yaratmıştır. Doğrudan etki, reform yanlısı kitle tabanının, demokratik süreç içinde kendi adaylarını yasama ve yürütme organlarında etkin konumlara getirmesi biçiminde kendini göstermiştir. 1993 seçimlerinden sonra UD, hükümette yer almamakla birlikte meclis ve senatoda önemli miktarda sandalyeye sahip olmuştur. Dolaylı etki ise, belirgin hale gelen reform yanlısı kitle tabanının, reform karşıtı partiler üzerinde kurdukları baskıya ilişkindir. Aleksandr Kwasniewski liderliğindeki SLD, 1993 seçim kampanyasında açıkça reform karşıtı kampanya yürütmekle birlikte, seçim sonrasında PSL ile birlikte oluşturulan hükümette reform yanlısı bir çizgi izlemiştir.

4.2.Dışa Açılma

Kollektif uygulamanın son döneminde başlayan ekonominin dışa açılma süreci radikal aşamada ivme kazanarak devam etmiştir. 1990'ın başında uygulanmaya konan ve dış ticarete serbestleşmeyi öngören radikal önlemler, dış ticaret bağlantılarını etkilemiş ve ekonomi dışa açık bir pazar ekonomisi biçimine dönüşmüştür. 1990-1995 döneminde, kişi başına ortalama yıllık dış ticaret, 600\$'dan 1400\$'a, GSMH içindeki dış ticaretin oranı ise %14'den %23'e yükselmiştir. 1995'de Polonya'da kişi başına düşen ihracat miktarı, benzer gelir ve nüfus düzeyindeki Tayland'la aynı düzeye ulaşmıştır(600\$)(OECD 1997:124).

Radikal aşamada, dış ticaret ve dünya piyasalarıyla bütünleşme alanında kaydedilen gelişmeler, kollektif uygulamanın son döneminde komünist liderlerin, merkezi planlamanın orijinal prensiplerine ters düşmesine karşın, özel girişimciliğin geliştirilmesi ve ekonominin dış piyasalara

açılmasına izin vermeleriyle başlayan sürecin devamı olarak ele alınabilir. Poznanski(1996:280), liderlik tavrındaki bu değişikliğin spontane karakterine ve çıkar gruplarının oluşturduğu baskının rolüne dikkat çekmektedir. Poznanski(1996:280)' ye göre, Gierek yönetiminin 1971' de alınan, durgunluk içindeki ekonominin batılı kaynaklardan edinilecek büyük miktarda kredi'ye dayalı olarak canlandırılması kararı, geleneksel kendine yeterlilik pratiğindeki ilk ciddi kopmayı oluşturur. Gierek yönetiminin başlangıçtaki amacı, batılı kaynaklardan edinilen borçlar ödendikten sonra 'geri çekilmek', yani ekonomiyi geçici olarak batı piyasalarına açmak olmakla birlikte, izlenen ithalat stratejisi geleneksel otarşik ekonomiden 'geri çekilmek' biçiminde sonuçlanmıştır. Bu aşamadan sonra bürokratik yapıda bölgesel bir ticaret birliği olan CMEA ile ilişkiler gerilemiş ve Polonya'nın ithalata dayalı 'yeni ekonomisi' için, batılı bankalardan kredi sağlanması, geri ödemelerin düzenlenmesi ve konvertibil döviz cinsinden ihracatın arttırılması gibi unsurlar yaşamsal önem kazanmıştır. 1976' da batılı özel bankalardan kredi sağlama gücüğü içine giren Gierek yönetiminin, doğrudan yabancı yatırımlara yönelmesi ilgi çekicidir. Örneğin yerli üreticilerle Ford firması arasında ortak girişim müzakereleri 1976'da yapılmıştır.

1979'da Gierek yönetiminin çöküşünden sonra iktidara gelen Jaruzelski hükümeti batı bankalarının kredi engeliyle karşılaşmış ve yerli üretimi yeniden Sovyetler Birliği ve CMEA'ya yöneltmiştir. Ancak, ekonominin dışa açılma sürecindeki bu kesinti kısa sürmüştür. Sanayinin, yenileme yatırımları, yedek parça ve malzeme açısından batı ülkelerinden yapılacak ithalata bağımlı hale gelmiş olması ve dış borç krizinin derinleşmesiyle, dış ticaret ve finansman temini açısından yeniden batı piyasalarına yönelinmiştir. 1989'da toplam ticaret hacmi içinde CMEA ülkelerinin payı üçte bire düşmüştür(Poznanski1996:281).

Polonya ekonomisinin Dünya ekonomisine bağımlı hale gelmiş olması ve hükümetlerin gerekli ithalatı ve borç ödemelerini karşılayabilecek dış kaynakları sağlayamaması, 1980'lerde devlet, özel firmalar ve devlet işletmelerinin dış ticarete ilişkin davranışlarında önemli değişikliklere neden

olmuştur. Gerek devletçe uygulanan ticaret tekelinin kaldırılması gibi önlemler, gerekse özel firmalar ve devlet işletmelerinin davranışlarındaki değişim, Polonya'nın kaynak kısıtlı ekonomiden talep kısıtlı ekonomi biçimine dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. Devletin gerekli ithalatı sağlayamaması, yabancı malların doğrudan getirilmesi ve bunu finanse edebilmek için ihracat yapılmasını özel sektör için cazip hale getirmiştir. Kaliteli mal seçeneği sınırlı olan tüketici piyasasının varlığı da ekstra kar olanağı sağlamıştır. Uygun teçhizat ve malzeme yetersizliği koşullarında genişleyen özel sektör, bu yetersizliği giderebilmek için dış piyasalara yönelmiştir. İlegal kanallardan kişisel yollarla büyük miktarda mal ticareti gerçekleştirilmiştir (Poznanski1996:282). 1982'den itibaren, geleneksel olarak dış ticaret üzerindeki devlet tekelini temsil eden Merkezi Ticaret Kurumları dışındaki devlet işletmelerine de ticaret lisansı verilmeye başlanmıştır. 1989' da devlet tekeli tamamen kaldırılmıştır. 1982-1985 döneminde 361 devlet işletmesi dış ticaret işlemlerini doğrudan gerçekleştirmek için yetkilendirilmiştir. İhracatçılara döviz gelirlerinin bir kısmını koruma yetkisi verilmiş ve devlet işletmelerinin ithalat gereksinimlerinin %50' si bu kaynaktan sağlanmıştır (Kaminski 1993:24). 1980' lerde dış ticaretle ki devlet tekelinin kademeli olarak kaldırılması, devlet işletmelerini batılı tüketicilerle doğrudan ilişki kurmaya ve pazarlama yeteneklerini geliştirmeye zorlamıştır. Mueller(1991), radikal aşamanın başında Polonya ihracatında gerçekleşen artışı, devlet işletmelerinin kollektif uygulamanın son döneminde batılı piyasalara açılmış olmasına bağlamaktadır.

1990'da Mazowiecki hükümetinin istikrar ve reform önlemlerini uygulamaya koymasıyla, dışa açılma süreci boyut kazanmıştır. Kısıtlayıcı maliye ve para politikalarıyla birlikte fiyatların serbest bırakılması, iç talebi daraltmış, ihracat eğilimini arttırmıştır. Dış ticaret rejiminin serbestleşmesi ve konvertibilitenin sağlanmasıyla, özel ve devlet firmaları dış ticarete aktif olarak yer almıştır. 1990'ın başında Zloti, yüksek oranda devalüe edilmiştir. Radikal aşamada, dış ticaret hacmi genişlemiş ve coğrafi dağılımı değişmiştir. 1989 - 1998 döneminde, GSMH içinde ihracatın payı %19'dan

%26'ya, ithalatın payı ise %15'den %30'a yükselmiştir(OECD2000:7). Bu dönemde CMEA ülkeleriyle olan ticarete büyük gerileme, batılı ülkelerle olan ticarete ise büyük artış kaydedilmiştir. CMEA ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı, %45'den %21'e gerilerken, OECD ülkelerine yapılan ihracatın payı %45'den %73'e yükselmiştir. 1998' de OECD ülkelerine yapılan ihracatın %95'ini Avrupa Topluluğu(AT) ülkeleri oluşturmaktadır. AT 'ye yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %70 dir(OECD2000 : 191). Polonya'nın dış ticareti, ticarete ilişkin sınırlamaların bölgesel ve uluslararası anlaşmalara uygun biçimde azaltılmasıyla birlikte gelişmiştir. 1997'de AT' ye yapılan sanayi ürünleri ihracatının %85'i gümrük tarifelerin dışında gerçekleşmiştir. AT'ye yapılan tarım ürünleri ihracatında ise kısmi serbestleşme söz konusudur(OECD1997:123). Polonya'nın ithal ürünlerine uyguladığı gümrük tarifeleri kademeli olarak azaltılmıştır. 1994 - 1999 döneminde, tarım ürünleri için ortalama gümrük tarifesi %20'den %18'e düşerken, bu oran sanayi ürünlerinde %18'den %2'ye gerilemiştir (OECD2000: 60). 1990-1999 döneminde yabancı sermaye girişi giderek artmıştır. 1999' da Doğrudan Yabancı Yatırımlar(DYY), GSMH'nin %5'ine ulaşmıştır(Worldbank 2001:10).

Radikal aşamada dışa açılma süreci, dış ticaretin bileşim ve coğrafi dağılım açısından değişmesi ve uluslararası sermaye piyasalarıyla bütünleşme biçiminde özetlenebilir.

4.2.1. Doğu Bloku Ülkeleriyle Ticarete Gerileme

Radikal aşamada Batılı ülkelerle ticaret gelişirken, CMEA ülkeleriyle olan ticaret gerilemiştir. 1991'de Sovyetler Birliğinin hakim pozisyonda bulunduğu CMEA ticaret sistemi dağılmıştır. Sovyetler Birliği arz ve talebinde yaşanan büyük düşüş, Polonya için ticaret hadlerinde bozulma ve CMEA sisteminde tercihli konumda bulunan sektörlerin yaşamsal krize girmesiyle sonuçlanmıştır. Oblath ve Tarr(1992), 1991'de ticaret hadlerindeki bozulmayı

%40 olarak tahmin etmiştir. Sovyetler Birliği ve CMEA piyasalarına bağımlılığın, 1970'lerden itibaren giderek azalmış olması, CMEA'nın dağılmasının Polonya için yarattığı maliyeti düşürmüştür. 1970 - 1990 döneminde Polonya'nın ticareti yön değiştirme sürecine girmiş ve toplam dış ticaret içinde CMEA'nın payı %60'dan %39'a düşmüş durumdaydı (Kaminski1993: 14). Radikal aşamanın başlangıcında ticaretin yön değiştirme süreci hızlanmıştır. Polonya'nın toplam ihracatı içinde, CMEA ülkelerinin payı 1985'de %49 iken 1991'de %16.9'a gerilemiştir. AT ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı ise 1985'de %23 iken 1990'da %47.2'ye, 1991'de %55.6'ya yükselmiştir. İhracatın coğrafi dağılımında gerçekleşen bu değişim, batılı ülkelere yapılan ihracattaki artıştan kaynaklanmıştır. Örneğin, 1990'da CMEA ülkelere yapılan ihracatta 576 milyon dolarlık artış gerçekleşirken, OECD ülkelere yapılan ihracat 2.5 milyar dolar düzeyinde artmıştır(Kaminski1993: 15).

Radikal aşamanın başlangıcında, Polonya'nın dış ticaretinde gözlenen yön değişikliğinin dinamikleri, bölgelere göre yapılan ihracatın bileşimindeki değişimin incelenmesiyle anlaşılabilir. Polonya'nın CMEA ve AT ülkelerine yaptığı ihracatın bileşimi, geleneksel olarak farklılık gösterir. CMEA ülkelere yapılan ihracatı ağırlıklı olarak yatırım malları, AT'ye yapılan ihracatın büyük bölümünü ise enerji, gıda ve ham madde oluşturmuştur. Kollektif uygulamanın son döneminde AT ve CMEA'ya yapılan ihracatın bileşimi giderek birbirine yaklaşmıştır(Çizelge 43). İki bölgeye yapılan ihracatın benzerlik düzeyini gösteren benzerlik indeksi* 1985-1990 döneminde 0.6321'den 0.7345'e, 1991'de ise 0.8525'e yükselmiştir. Bu benzeşim, CMEA ülkeleri arasındaki tercihli ticaretin giderek ortadan kalkması ve serbest piyasa koşullarının belirleyici olmasının sonucudur. Piyasa kısıtları altında, CMEA ülkelerindeki ithalatçılar, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek ürünler sunmadıkça, kıt olan dövizlerini, eski ticaret partnerlerinin ürünleri için harcamama eğilimine girmişlerdir (Kaminski1993: 15). Radikal aşamanın

* Benzerlik indeksi, $1 - \Sigma (e_i^c - e_i^o)$ bağıntısıyla belirlenir. Burada e^c ve e^o , CMEA ve AT'ye yapılan ihracat ihracat içinde i ürün kategorisinin oranlarını gösterir.

başında dış ticaret alanında ortaya çıkan diğer bir eğilim, kolektif dönemde iç piyasaya yönelik durumda bulunan sektörlerin süratle dışa açılmasıdır. Örneğin, kolektif dönemde gerek CMEA gerekse batı piyasalarıyla ticarete önemli yer tutmayan tahta-kağıt ve hafif imalat sektörünün toplam satışları içinde ihracatın payı 1989 -1991 döneminde sırasıyla, %11-%32 ve %9-%22 aralıklarında değişmiştir(Kaminski1993: 18). Aynı dönemde bu sektörlerin AT'ye yapılan ihracat içindeki payı da önemli ölçüde artmıştır(Çizelge 43).

Çizelge 43: 1985 -1991 Döneminde Polonya'nın CMEA ve AT' ye Yaptığı İhracatın Bileşimi(%)

Sektör	1985		1989		1990		1991	
	AT	CMEA	AT	CMEA	AT	CMEA	AT	CMEA
Makine- Ekipman	11.3	63.8	20.7	71.6	21.6	67.7	22.0	45.3
Metallurji	15.1	7.3	21.0	4.0	25.1	6.1	24.3	6.5
Kimya	11.8	9.5	11.2	11.6	13.3	11.1	10.2	21.7
Tahta-Kağıt	4.2	0.7	6.5	0.7	6.3	0.5	11.1	8.7
Hafif İmalat	7.1	5.5	8.0	3.3	8.0	6.1	8.7	5.0
Gıda	11.8	2.0	19.9	1.7	15.1	2.5	14.3	7.2
Yakıt-Enerji	38.7	11.3	12.7	7.9	12.6	6.1	9.4	13.7
Benzerlik İndeksi	0.6321		0.6766		0.7345		0.8525	

Kaynak: Kaminski (1993:16)

4.2.2.Avrupa Topluluğu Ülkeleriyle Ticaretin Gelişimi

Radikal aşamada, Polonya'nın uluslararası alanda rekabet edebilirlik düzeyindeki gelişme AT piyasalarıyla olan ticaretin incelenmesiyle ortaya konulabilir. Bu aşamada, AT ülkelerine yapılan ihracatın yapısı, ihtisaslaşma ve faktör bileşimi açılarından önemli ölçüde değişmiştir.

Radikal aşamada Polonya, AT ile ticaretinde, tarımsal ve birincil ürünler ihraç eden konumdan, ileri düzeyde işlem görmüş sanayi ürünleri ihraç eden konuma geçmiştir. 1990-1995 döneminde Polonya'nın tarımsal ürünlerdeki göreceli avantajı, sanayi ürünleri lehine giderek azalmıştır.Belirli ürün kategorileri için ihtisaslaşma düzeyini gösteren İhracat İhtisaslaşma İndeksi(ESİ), 1996'dan itibaren bir'den büyük değerler almıştır. 1998'de

AT'ye yapılan ihracat içinde sanayi ürünlerinin payı %80'e ulaşmıştır. Sanayi ürünleri içinde en büyük payı %13 ile elektrik makineleri oluşturmaktadır (World Bank 2001:5). Polonya'nın AT ile ticareti, 'nihai ürün' kategorileri açısından irdelendiğinde, ileri derecede işlem görmüş malların öneminin giderek arttığı anlaşılmaktadır. 1993 - 1998 döneminde gıda maddeleri ve sanayi malzemelerinin toplam ihracat içindeki payı %32'den %21'e, toplam ithalat içindeki payı ise %18'den %10'a gerilemiştir. Buna karşın, aynı dönemde yatırım malları, otomobil ve tüketici mallarının Toplam ihracat içindeki payı %57'den %59'a, toplam ithalat içindeki payı %56'dan %61'e yükselmiştir (Çizelge44). Bu veriler, radikal aşamada Polonya'nın dış ticaretinin 'nihai ürün' kategorileri açısından AT ile giderek benzeştiğini ve sanayinin yeniden yapılandığını göstermektedir.

Çizelge 44 : 1993-1998 Döneminde AT ile Yapılan Ticaretin 'Nihai Ürün' Kategorilerine Göre Dağılımı

Yıllar	1993	1998	Polonya	AT'nin
İthalat	Dağılım(%)		Ticareti	İçindeki Pay(%)
			İçindeki Pay(%)	
Yem ve Gıda Maddeleri	10.2	5.5	7.7	9.8
Sanayi Malzemeleri	7.7	4.8	11.0	10.7
Yatırım Malları	25.3	31.2	28.5	27.6
Otomobil ve Otomobil Parçaları	10.0	10.1	9.4	10.7
Tüketim Malları	46.8	48.3	43.5	41.0
İhracat	Dağılım(%)			
Yem ve Gıda Maddeleri	10.1	6.8	10.6	8.8
Sanayi Malzemeleri	22.2	14.0	12.0	5.9
Yatırım Malları	10.9	17.8	21.5	30.4
Otomobil ve otomobil Parçaları	6.2	9.2	7.0	11.8
Tüketim Malları	50.6	52.2	49.0	43.0

Kaynak:Worldbank(2001:6)

Radikal aşamada Polonya ile AT arasındaki ticaret, faktör bileşenleri açısından önemli ölçüde değişmiştir. Vasıfsız işçilik ve doğal kaynak ağırlıklı ürünler AT'ye yapılan ihracatın büyük bölümünü oluşturmakla birlikte,1993-1998 döneminde bu ürünlerin toplam ihracat içindeki oranı, vasıflı işçilik ve

teknoloji ağırlıklı ürünler lehinde azalmıştır. Vasıfsız işçilik ve doğal kaynak ağırlıklı ürünlerin toplam ihracat içindeki payı %69'dan %54'e gerilerken, vasıflı işçilik ve teknolojiye dayalı ürünlerin payı %31'den %46'ya yükselmiştir(Çizelge 45). AT' ye yapılan toplam ihracat içindeki vasıflı işçiliğe dayalı ürünlerin payının, topluluktan yapılan ithalat içindeki aynı kategorideki ürünlerin payına oranı olarak belirlenen İhracat İhtisaslaşma İndeksi(ESİ), 1997 yılından itibaren bir'den büyük değerler almıştır. Yani, Polonya 1997'den itibaren vasıflı işçiliğe dayalı ürünler kategorisinde mukayeseli üstünlük sağlamıştır. Yüksek teknoloji içeren ürün ithalatı, sanayinin yeniden yapılanması ve yerli üreticilerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğinin gelişmesi açısından önem taşımaktadır. Radikal aşamada, Polonya'nın ithalatı, sofistike ürünler doğrultusunda değişim göstermiştir. AT'den yapılan ihracat içinde vasıflı işçilik ve teknolojiye dayalı ürünlerin payı 1993-1998 döneminde 'de %62'den %72'ye yükselmiştir(Çizelge 45). Polonya ihracatı bileşimindeki vasıflı işçiliğe dayalı ürünler yönündeki değişim, göreceli olarak bol olan vasıflı emeğin daha çok kullanımı, dolayısıyla kaynakların etkin tahsisi mekanizmasının gelişimi anlamına gelmektedir.

Çizelge 45 : 1993-1998 Döneminde AT İle Yapılan Ticaretin Faktör Bileşenlerine Göre Dağılımı

Yıllar	1993	1998	
AT'ye Yapılan İhracatın Bileşimi(%)			1998'de İndeks (1997=100)
Doğal Kaynak	38.9	26.7	90
Vasıfsız İşçilik	30.2	28.1	102
Teknoloji	12.9	18.5	103
Vasıflı Emek	17.9	26.6	108
İhracat İhtisaslaşma İndeksi			
Doğal Kaynak	1.38	1.15	
Vasıfsız İşçilik	2.22	2.27	
Teknoloji	0.38	0.48	
Vasıflı Emek	0.75	1.05	
AT'den Yapılan İthalatın Bileşimi(%)			1998'de İthalatın Değişimi(%)
Doğal Kaynak	20.3	13.4	-6.1
Vasıfsız İşçilik	17.2	15.2	11.3
Teknoloji	35.9	42.1	13.1
Vasıflı Emek	26.5	29.2	4.6

Kaynak :World Bank(2001:7)

4.3. Gelir Dağılımında Değişim

Polonya'da, radikal aşamada gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yoksulluk düzeyi, dönüşüm sürecindeki diğer Doğu Avrupa ülkelerine benzer biçimde hızla artmıştır. Bu değişim, kolektif uygulamanın son döneminde bu alanda ortaya çıkan gelişmelerin hızlanarak devamı biçimindedir.

Sosyalist planlama sistemi, piyasa dışı kontrol ve otarşik yapıya dayalı olarak kalkınmanın sağlanmasının yanı sıra, iş güvenliği, ücret garantisi, istikrarlı fiyatlar ve kapsamlı sosyal yardım programlarını kapsayan katı ve kapsamlı bir 'sosyal güvenlik' uygulamasını gerçekleştirebilecek biçimde dizayn edilmiştir. Gierek dönemi(1971)' ne kadar sistem, bu orijinal dizaynından önemli bir sapma göstermemiştir. İşgücü arzı alanında önemli bir kısıtlama yoktur. İşgücünden gönüllü olarak ayrılması parti/devletce tolere edilmemekle birlikte, hane halkları iş seçiminde serbest bırakılmıştır. Disiplin suçu dışında işçi çıkarılmaması ve ücret kontrolü nedeniyle işgücü talebi bozulmaya uğramıştır. Plan hedeflerini gerçekleştirmek kaygısı içindeki işletme yöneticileri için en kolay mobilize edilebilecek üretim faktörünü emek oluşturur ve bu nedenle aşırı istihdam eğilimi söz konusudur. Geleneksel sosyalist planlama uygulamasında, mutlak iş güvenliğinin yanı sıra reel ücretlerde düzenli artış öngörülür. Bütün düzeylerdeki eğitim ve sağlık hizmetleri ücretsizdir. Tam istihdam ve temel tüketim malları için yaygın sübvansiyonun geçerli olduğu bu sistemde gelir dağılımındaki eşitsizlik düşük düzeydedir(Poznanski 1996:284). Özel mülkiyetin olmaması ve yaygın olarak sübvansiyon edilen gıda ve diğer temel tüketim mallarının gelir esnekliğinin düşüklüğü, dengeli dağılımını sağlamaktadır (Milonoviç1995:3). Geleneksel sistemde, herkesin kamu sektöründe çalışması ön görülür. Yoksulluk, kamu istihdamı ve emeklilik sistemi dışında kalanlar için söz konusu olabilecek, marjinal bir durumdur(Milonoviç1995:21).

Gelir dağılımı, yoksulluk ve sosyal güvenlik açısından geleneksel uygulamadan ilk sapma Gierek döneminde (1971-1979) gerçekleşmiştir. Gierek yönetimi, verimliliğin ve işletmeler arası işgücü dolaşımının arttırabilmesi için ücret farklılaştırılmasına yönelmiştir. Ücret farklılığının

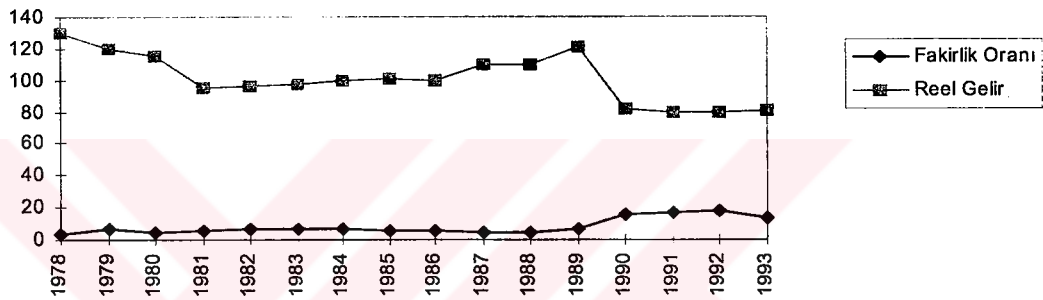
genişlemesiyle birlikte, işgücünün yüksek gelir elde eden kesiminin lüks ve kaliteli mallara olan talebi artmıştır. Bu talebi karşılamak için lüks mallar ithal edilmiştir(Poznanski 1996:284). Poznanski' ye göre Gierek dönemindeki gelişmeler geleneksel sistemden kısmi bir sapmadır. Ortalama bireyler kapsamlı sosyal güvenlik programları ve sübvansiyonlardan yararlanmaya devam etmiştir. 1982'den sonra, ücret farklılaştırılmasının korunmasıyla birlikte, ücret-fiyat dengesinin ücretler aleyhine bozulması, yoksulluk düzeyini olumsuz yönde etkilemiştir.(Poznanski 1996:285).

Radikal aşamanın başlangıcında, Mazowiecki hükümetince(1990-1991), uygulamaya konan ve piyasa ekonomisine dönüşümü öngören reformlarla birlikte geleneksel 'refah devleti' çökmüştür. Sübvansiyonların kaldırılması ve özel sektörün gelişimi, yoksulluk düzeyi ve gelir dağılımını etkilemiştir. Devlet işletmelerinin sınırsız sübvansiyonunun, başka bir ifadeyle, 'yumuşak bütçe kısıtının' kaldırılmasıyla istihdam garantisi ve sınırsız işgücü talebi sona ermiştir. Bu da, işsizliğin ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Ürün sübvansiyonlarının kaldırılmasıyla ise zorunlu tüketim mallarının göreceli fiyatları artmış ve dolayısıyla yoksulluk oranı yükselmiştir. Sosyal güvenlik yardımlarının azaltılmış olması ve işsizlik yardımının yapılmaması yoksulluk oranındaki artışı hızlandırmıştır. Gelir dağılımındaki bozulma, esas olarak özel sektör gelişimiyle birlikte artmıştır. Radikal aşamanın başlarında, devlet işletmelerinin ücret fonlarına vergi kısıtlaması uygulanırken, özel sektörde ücretler serbestçe belirlenmiştir. Yumuşak bütçe kısıtlamasının ortadan kalkması ve kamu aktiflerinin özelleştirilmesiyle özel kesimde gerek spekülasyon gerek legal faaliyetlerden kaynaklanan gelir artmıştır(Milenoviç 1996:13-17).

4.3.1.Yoksulluk Düzeyinde Değişim

Polonya'da radikal aşamada yoksulluk, hızla artmıştır. Yoksulluk, bireylerin yaşamlarını, fiziksel ve sosyal gereksinimlerini minimum düzeyde karşılayarak sürdürebilmeleri için gerekli olan harcama ya da gelir düzeyine karşı gelen ve yoksulluk sınırı olarak adlandırılan bir standardın altında

yaşayan insan sayısı ile ölçülür(OECD 1997:89). Dünya Bankası(World Bank 1995)'nce, minimum reel emekli geliri, yoksulluk sınırı olarak kabul edilip, kıtlık ve enflasyon göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen tahmine göre, Polonya'da 1980'lerde %5-%10 aralığında seyreden yoksulluk oranı, radikal aşamanın başlangıcında hızla artarak 1993'de %14.4'e ulaşmıştır(Şekil 5)¹. 1987, karşılaştırma yılı olarak kabul edildiğinde, fakirlik oranındaki %10' luk artış yaklaşık olarak 10 milyon kişiye karşı gelmektedir(World Bank 1995:2). Şekil 5' den anlaşılacağı üzere yoksulluk ve reel gelir arasında yakın ilişki vardır.

Şekil 5: Yoksulluk oranı ve reel gelirin değişimi
Kaynak: World Bank(1995:3)

Polonya'da, radikal aşamada yoksulluk oranı ve yoksulluk sınırı arasındaki ilişkiler Çizelge 46'da verilmiştir. Çizelgede ki veriler, yoksul olarak tanımlanan kitlenin, yoksulluk hattı civarında yoğunlaştığını göstermektedir. Bu da, reel gelir ya da harcama düzeyindeki marjinal değişimlerin yoksulluk oranı üzerindeki etkisinin yüksek olduğunu göstermektedir. Örneğin, yoksulluk sınırı ya da harcama düzeyindeki bir birimlik değişme, yoksulluk oranını %78 yükseltmektedir. Yoksulluk sınırı altında kalan kitlenin ortalama harcama düzeyinin yoksulluk düzeyine yakınlığı, başka bir ifadeyle yoksulluk açıklığının düşüklüğü Polonya'da ki yoksulluk olgusunun 'yüzeysel' olduğunu göstermektedir.

¹ Dünya Bankasının çalışması GUS(Polonya İstatistik Enstitüsü)'nce 1993'de yapılan ve nüfusun tümünü kapsayan hanehalkı harcama araştırmasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Minimum aylık emekli geliri, aylık ortalama işçi ücretinin %35'ine karşı gelip, temmuz 1993'de 1 231 300 Zł (71\$) olarak belirlenmiştir. 1980-1989 döneminde düşük rapor edilen enflasyon ve kıtlığın etkisi, yoksulluk hattının, bu dönem için serbest piyasada oluşan ve resmen rapor edilen enflasyon arasındaki farka karşı gelen %10-17 oranında yükseltilmesiyle uyarlanmıştır.

Çizelge 46 : Polonya'da 1993 de Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Sınırı İlişkileri

Yoksulluk Sınırı ^a	
Aylık gelir(1000 Zl)	1231
Genel harcama düzeyine oran(%)	52.4
Yoksulluk	
Yoksulluk oranı(Hanehalkı,%)	10.5
Yoksulluk oranı(Kişi,%)	14.4
Yoksulluk açıklığı(%) ^b	13.2
Yoksulluk elastikiyeti ^c	0.78

^a Minimum düzeydeki emekli geliri

^b Ortalama fakir hanehalkı harcama düzeyinin, yoksulluk hattı harcama düzeyinden oransal olarak farkı.

^c Yoksulluk hattındaki yüzde değişimin, yoksulluk oranında yaratacağı yüzde cinsinden değişim.

Kaynak : World Bank(1995:12)

Radikal aşamadaki yoksulluk olgusu, sosyoekonomik gruplar üzerindeki etki açısından incelendiğinde, bu aşamada iki yeni grup olarak ortaya çıkan 'sosyal gelir sahipleri' ve 'kendi işyerinde çalışanlar' ın yoksulluktan en çok ve en az etkilenen gruplar olduğu anlaşılmaktadır. OECD(1997:15)'nin tahminine göre 1994 yılında, gelirlerini sosyal transferler ya da tesadüfî olarak buldukları işlerden sağlayan sosyal gelir sahipleri'nin toplam yoksulluk oranı içindeki payı %46 iken, gelirlerini tarım dışı özel sektördeki kendi işyerlerinden sağlayan kesim için bu oran %5'dir. İşgücü piyasasıyla aktif ilişki içinde bulunan gruplar içinde ise yoksulluktan en çok etkilenen grubu çiftçiler oluşturmaktadır. Diğer sosyoekonomik faktörler açısından bakıldığında, büyük aileler, kırsal alanda yaşayan nüfus ve eğitim düzeyi düşük kitle, yoksulluktan etkilenen kesimlerdir(Çizelge 47).

Çizelge 47 : Polonya' da 1994'de Sosyoekonomik-Demografik Faktörler ve Yoksulluk Oranı Arasındaki İlişkiler

	Yoksulluk Oranı(%) Hanehalkı	Kişi
Toplam	10.1	13.5
Sosyoekonomik Grup		
İşçiler	8.5	11.4
İşçi-Çiftçiler	12.4	14.8
Çiftçiler	15.6	18.6
Kendi İşyerinde Çalışanlar	3.8	4.8
Emekliler	8.2	12.1
Sosyal Gelir Sahipleri	38.6	46.1
Üye Sayısına Göre Hanehalkı		
Bir Kişi	4.8	4.8
İki Kişi	4.7	4.7
Üç Kişi	6.7	6.7
Dört Kişi	10.5	10.5
Beş Kişi	18.4	18.4
Altı Kişi ve Daha Fazla	30.3	30.3
Aile Yapısı		
Bağımlı Çocuksuz Evli Çift	3.7	3.7
Bir Bağımlı Çocuklu Evli Çift	5.2	5.2
İki Bağımlı Çocuklu Evli Çift	9.4	9.4
Üç Bağımlı Çocuklu Evli Çift	18.9	18.9
Dört ve Daha Fazla Bağımlı Çocuklu Evli Çift	37.9	37.9
Yerleşim Yeri Boyutu		
Kent		
Toplam	7.3	9.8
200 000 ve Daha Fazla Nüfus	4.9	6.6
100 000 - 200 000 Nüfus	6.2	7.9
20 000 - 100 000 Nüfus	8.4	10.9
20 000'den az Nüfus	10.7	14.0
Köy	15.7	19.7
Hanehalkı Reisinin Eğitim Düzeyi		
Yüksek	0.6	0.8
Orta	4.9	6.8
Mevsimlik	12.9	16.2
İlk	14.9	20.8

Kaynak : OECD(1997:15)

Radikal dönüşüm aşamasında ortaya çıkan işsizlik, Polonya'daki yoksulluk olgusunun başlıca nedenini oluşturur. 1993' ün sonunda işsizlik oranı toplam işgücünün %13'üne ulaşmıştır(World Bank 1995:27). Radikal dönüşüm aşamasının başlarında Polonya'da yoksulluk ve işsizlik arasındaki ilişkiler Çizelge 48' de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü üzere, en az bir kişinin işsiz durumda olduğu hanehalkları için yoksulluk oranı %27.8 olup bu oran ülke ortalamasının yaklaşık olarak iki katıdır. Sosyoekonomik gruplar açısından çizelge incelendiğinde, yoksulluk ve işsizlik arasındaki ilişkinin çiftçiler, işçiler, emekliler ve sosyal gelir sahipleri için yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 48 : Polonya' da 1993' de Yoksulluk ve İşsizlik Arasındaki İlişkiler(%)

	Bir yada Daha fazla Kişinin İşsiz Olduğu Hanehalkları		Tüm Hanehalkları		İşsizlik Oranı ^a
	Yoksulluk Oranı ^b	Yoksulluk Açıklığı ^c	Yoksulluk Oranı	Yoksulluk Açıklığı	
Sosyoekonomik Grup					
İşçiler	20.4	2.7	11.0	11.8	10.2
Çiftçiler	29.7	12.5	23.3	13.7	5.8
İşçi-Çiftçiler	26.1	12.6	19.0	10.0	6.6
Emekliler	27.4	15.3	10.9	13.8	38.4
Kendi İşinde Çalışanlar	14.5	9.0	9.0	11.1	5.9
Sosyal Gelir Sahipleri	56.7	17.1	55.9	17.9	81.5
Ortalama	27.8	14.4	14.4	13.2	13.0
İşsiz Üye Sayısına Göre Hanehalkları					
İşsiz Olmayan	11.4	12.5			
Bir İşsiz	24.1	13.7			
İki ve Daha Fazla İşsiz	45.4	16.2			

^a İşsiz nüfusun, işsiz ve çalışan nüfusun toplamına oranıdır.

^b Yoksulluk hattı, minimum düzeydeki emekli geliridir.

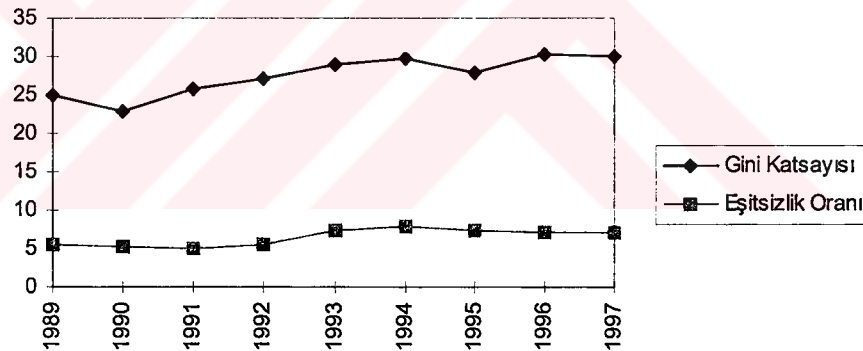
^c Ortalama fakir hanehalkı harcama düzeyinin, yoksulluk hattı harcama düzeyinden oransal olarak farkı.

Kaynak : World Bank(1995:27)

4.3.2. Gelir Dağılımında Bozulma

Polonya'da radikal aşamada gerçekleştirilen piyasa reformları, sosyoekonomik gruplar arasındaki ve bu grupların kendi içindeki gelir dağılımında önemli değişikliklere neden olmuştur. Özellikle ücret gelirleri arasındaki farklılığın, sistemsel dönüşümle uyumlu olarak değişim göstermesi dikkat çekicidir.

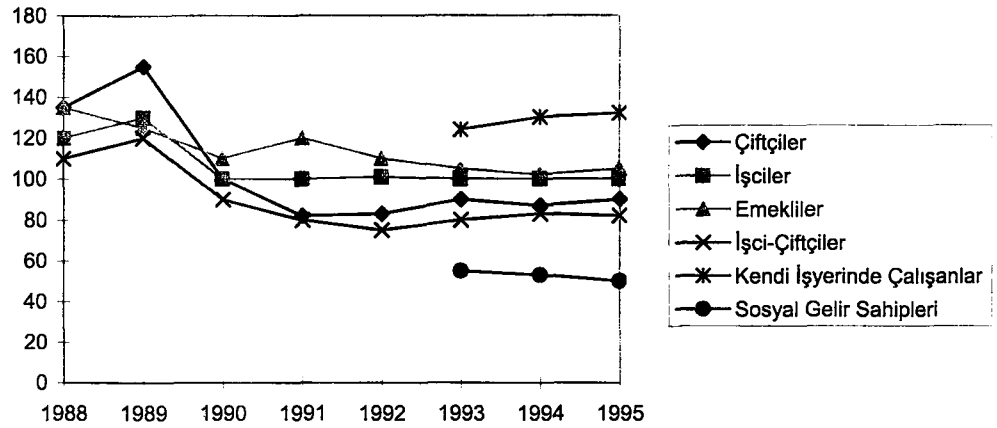
Radikal aşamanın başlangıcında gelir dağılımı, dönüşüm sürecindeki diğer ülkelere benzer biçimde hızla bozulmuştur. Gelir dağılımındaki göreceli eşitsizliğin toplulaştırılmış göstergesi olan Gini katsayısı, 1989-1997 döneminde 25'den 30'a yükselmiştir(Şekil 6). Bu oran OECD ülkeleri ortalamasına yakındır., Nüfusun en yüksek ve en düşük gelir dilimleri arasındaki gelir farklılığını yansıtan eşitsizlik oranı, bu dönemde 4.8'den 8'e çıkmıştır(OECD 1997: 86).

Şekil 6 : Gelir Dağılımında Değişim
Kaynak : OECD(1997:86)

Radikal aşamada, sosyoekonomik grupların göreceli gelir düzeyleri farklılaşmıştır. 1989 -1994 döneminde, emekli ve işçi gelirleri, ülke ortalaması dolayında seyrederken, Çiftçi ve işçi-çiftçi gelirleri ortalamaya oranla düşmüştür. Radikal aşamada ortaya çıkan gruplardan tarım dışı kesimde kendi işlerinde çalışanlar, ortalamanın %30 üzerinde gelir elde ederken, sosyal gelir sahiplerinin gelirleri ortalamanın yarısı düzeyinde kalmıştır(Şekil

7). Toplam hanehalkı gelirinin %80'ini oluşturan ücretler, 1987-1994 döneminde, reel olarak %10 oranında gerilemiştir(OECD 1997: 88).

Şekil 7 : Sosyoekonomik grupların gelir düzeylerindeki değişim
Kaynak:OECD(1997:86)

Radikal aşamanın ilk döneminde ortalama reel ücret düzeyindeki düşüşe karşın, bazı grupların ücretleri artmış, bazı grupların ücretleri ise ortalamadan daha hızlı biçimde gerilemiştir. Grup içi ve gruplar arası ücret dağılımı değişmiştir. Göreceli ücret yapısında ki bu değişim, işgücünün en verimli alanlarda kullanılmasına yönelik olarak yeniden tahsisinin, başka bir ifadeyle ekonomik etkinlikte artışın bir göstergesidir.

Radikal aşamanın başlangıcında, genel ücret gelirleri dağılımındaki eşitsizlik artmıştır. 1987-1992 döneminde toplumdaki genel ücret dağılımına ilişkin Gini katsayısı 23' den 24'e çıkmıştır(World Bank1995:78). Bu dönemde, beyaz yakalıların ücret gelirlerindeki ayrımlaşma, beden işçilerine göre daha yüksektir. Bu durum, kolektif uygulama dönemindeki ücret yapısının değişmekte olduğunu göstermektedir. Milanoviç(1996)'e göre düşünce işçilerinin ücret gelirlerindeki ayrımlaşmanın yüksekliği, piyasa ekonomisinin karakteristik özelliklerinden birisidir. 1987-1992 döneminde, ücret dağılımındaki değişime ilişkin veriler çizelge 49'da özetlenmiştir. Bu dönemde, ücret dağılımı eşitsizliğindeki genel değişimi yansıtan Gini katsayısı, beyaz yakalılar için 21-26, beden işçileri için ise 23 - 22 aralığında

değişmiştir. 1987 -1992 döneminde, beyaz yakalıların en yüksek ve en düşük gelir dilimlerinin ücret gelirleri arasındaki eşitsizlik artmıştır. En yüksek gelir elde eden %10'luk diliminin ücret gelirinin, en düşük gelir elde eden %10' luk dilimin ücret gelirinine oranı (eşitsizlik oranı), 1987' de 2.5 iken 1992'de 2.9'a yükselmiştir. Elit kesimle, orta gelir diliminde yer alan beyaz yakalıların ücret gelirleri açısından karşılaştırılması daha dikkat çekicidir. En yüksek gelir elde eden %5' lik dilimde yer alan beyaz yakalıların ücret gelirlerinin, orta gelir dilimindeki ücret gelirinine oranı(P95 oranı), 1987-1992 döneminde, 1.9' dan 2.4' e yükselmiştir(Çizelge 49). En düşük gelir elde eden %10'luk dilimde yer alan beyaz yakalıların, orta gelir diliminin ücret gelirinine oranı(P10) ise bu dönem için %64.5-%63.6 aralığındadır. Bu dönemde, düşük ücret düzeyindeki beden işçilerinin göreceli ücretlerinde düzelme gözlenmiştir. En düşük gelir elde eden %10'luk dilimdeki beden işçilerinin orta gelir diliminin ücret gelirinine oranı(P10), 1987' de 59.5 iken 1992'de 62.5' a yükselmiştir(Çizelge49). Bu veriler, radikal aşamada ücret dağılımı eşitsizliğindeki artışın, düşük gelir düzeyindeki işçi ücretlerinin, orta gelir düzeyindeki ücretlere oranla gerilemesinden değil, üst gelir düzeyinde yer alan beyaz yakalıların ücretlerindeki artıştan kaynaklandığını göstermektedir. Yine bu veriler, Polonya'da radikal aşamada yoksulluk düzeyinde gözlenen artışın, ücret dağılımındaki değişimden değil, büyük ölçüde, bu aşamada ortaya çıkan işsizlikten kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Radikal aşamada ücret dağılımı eşitsizliğindeki gelişmeler, farklı mülkiyet biçimleri açısından incelendiğinde, eşitsizliğin özel sektörde, kamu sektörüne oranla daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Gini katsayısı, 1992' de, özel sektör için 28.1, kamu sektörü için ise 23.1 değerini almaktadır(Çizelge 49). Özel sektörde, en yüksek gelir diliminde yer alan beden işçilerinin ücret geliri, en düşük dilimde yer alanların 3 katıyken, bu oran kamu kesimi için 2.8 dir. Ücret dağılımı eşitsizliği, özellikle beyaz yakalılar için belirgindir. Beyaz yakalılar için eşitsizlik oranı, kamu sektöründe 2.8, özel sektörde 4 değerini almaktadır. Özel sektörde ücret dağılımındaki eşitsizlik İngiltere ve Almanya'dan yüksektir. 1992' de Polonya'da özel sektör için eşitsizlik oranı

3.4 iken, bu oran söz konusu ülkeler için sırasıyla, 3.2 ve 2.8 dir(World Bank 1995:78). Kamu sektöründe en alt gelir diliminde yer alan işçilerin göreceli pozisyonu özel sektörden daha iyidir. Özel sektörde en düşük gelir diliminin ücret geliri, orta gelir diliminin %57.5'i iken, bu oran kamu sektöründe %63.2dir(Çizelge 49). Bu verilerden, radikal aşamanın başlarında ücret dağılımı eşitsizliğinde gözlenen artışın, özel sektör gelişiminin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Özel sektör ve İş gücü piyasasının gelişimiyle birlikte, yüksek beceri sahibi ve eğitim düzeyi yüksek beyaz yakalıların, profesyonellerin ve yöneticilerin ücretleri artmıştır.

Çizelge 49 : 1987 - 1992 Döneminde Ücret Dağılımında Değişme

	Gini	P10 ^a	P25	P75	P90	P95	EşitsizlikOranı ^b
1987 Yılı							
Sosyalist Sektör							
Tüm İşçiler	22.6	61.3	77.7	129.4	168.8	205.0	2.76
Beden İşçileri	23.2	59.5	76.5	130.6	172.7	212.6	2.90
Beyaz Yakalılar	21.1	64.5	79.6	127.5	162.5	192.3	2.52
1992 Yılı							
Ulusal Ekonomi							
Tüm İşçiler	24.2	61.6	77.3	132.4	179.8	219.3	2.92
Beden İşçileri	22.4	62.5	77.5	132.2	176.9	210.5	2.83
Beyaz Yakalılar	25.4	63.6	79.0	132.4	186.6	236.9	2.93
Kamu Sektörü							
Tüm İşçiler	23.1	63.2	78.1	131.4	177.0	214.1	12.80
Beden İşçileri	22.2	63.7	78.2	132.1	176.8	209.9	2.78
Beyaz Yakalılar	23.6	65.3	78.9	130.4	179.5	226.1	2.75
Özel Sektör							
Tüm İşçiler	28.1	57.5	73.9	138.0	194.3	247.1	3.38
Beden İşçileri	23.8	59.0	74.7	133.1	176.9	212.6	3.00
Beyaz Yakalılar	32.0	56.1	73.6	147.3	222.2	291.1	3.96

^a P10, ücretli kesimin en düşük gelir elde eden %10' luk diliminin ücret gelirinin, orta gelir diliminin ücret gelirine oranıdır.

^b Eşitsizlik oranı, en yüksek gelir dilimi ücret gelirinin, en düşük gelir diliminin ücret gelirine oranıdır.

Kaynak : World Bank (1995 : 78)

Radikal aşamada, ücret geliri elde eden başlıca grupların göreceli pozisyonlarında, gelir dağılımı açısından önemli değişiklikler olmuştur. Kollektif uygulama döneminde işçi sınıfına, ideolojik nedenlerle 'önderlik' rolü verilmişti ve beden işçilerinin göreceli ücretleri yüksek olma eğilimindeydi. Araştırma-geliştirme ve toplam verimlilik artışına yönelik motiflerin düşüklüğüyle karakterize edilen bu dönemde, beceri düzeyi yüksek işgücüne olan talep ve dolayısıyla, beyaz yakalıların göreceli ücretleri düşüktü. 1987'de, orta ve üst gelir dilimindeki beyaz yakalıların ücretleri, aynı dilimde yer alan beden işçileriyle hemen hemen aynı düzeydeyken, bu durum radikal aşamada, beyaz yakalılar lehine hızla değişmiştir. 1992' de orta ve üst gelir dilimindeki beyaz yakalıların gelirleri, aynı kategorilerdeki beden işçilerinden sırasıyla %18 ve %24 oranlarında daha yüksektir(Çizelge 50). Beyaz yakalıların göreceli gelirlerindeki gelişme, özel sektörde daha belirgindir. 1992'de, özel sektörde, orta ve üst gelir dilimindeki beyaz yakalıların ücretleri aynı dilimlerde yer alan beden işçilerinin gelirlerinden %25 ve %57 daha fazladır. Bu oranlar kamu sektörü için sırasıyla, %16 ve %18'dir.

Çizelge 50 : 1987-1992 Döneminde Beyaz yakalıların Ücretlerinin Beden İşçileri Ücretlerine Oranı

	1987		1992	
	Orta Gelir Dilimi	Üst Gelir Dilimi	Orta Gelir Dilimi	Üst Gelir Dilimi
Kamu	-	-	1.162	1.179
Özel Sektör	-	-	1.246	1.566
Madencilik	0.912	1.276	1.185	1.390
İmalat	1.046	1.071	1.163	1.387
İnşaat	1.039	1.155	1.172	1.468
Ulaştırma	1.007	0.982	1.207	1.258
Haberleşme	1.162	1.196	1.195	1.753
Toplam	0.982	0.924	1.179	1.243

Kaynak : World Bank(1995:79)

SONUÇLAR

Kollektif ekonomilerin piyasa ekonomisine dönüşümü, bürokratik koordinasyon ve devlet mülkiyetine dayalı bir düzenden, piyasa koordinasyonu ve özel mülkiyete dayalı bir açık ekonomiye geçiş doğrultusunda gerçekleşen bir dizi değişimi içeren tarihsel bir süreçtir. Özünde, kurumsal değişimi içeren dönüşüm süreci, evrimsel biçimde gelişmektedir. Bu süreç, 1990' ların başında, sistem değişikliğine ilişkin politik kararlılığa sahip hükümetlerin iktidara gelmesiyle ivme kazanarak 'radikal aşama' olarak da adlandırılabilir yeni bir döneme girmiştir. Bu çalışmada, sürmekte olan radikal aşamada ortaya çıkan temel eğilimler incelenmiştir.

Radikal aşamanın başında, reformların uygulanma biçimi ve hızı yoğun tartışmalara konu olmuştur. Kantitatif ölçütler, politika önlemlerini içeren reformların hızla uygulandığını, kurumsal alandaki düzenlemelerin ise yavaş bir hızla ilerlediğini göstermektedir. Bu aşamadaki ampirik verilere dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmalar, dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin büyüme performansları arasındaki farklılığın büyük ölçüde kurumsal faktörlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Polonya'da, 1970'lerin ilk yarısında başlayan, kendiliğinden ve göreceli olarak yavaş biçimde, piyasa düzenine geçiş doğrultusunda gelişmekte olan dönüşüm süreci, 1989' un sonunda, politik liderliğin değişmesiyle ivme kazanarak, diğer kollektif ekonomilere benzer biçimde radikal aşamaya girmiştir. Bu aşamada, göreceli fiyatlar, üretim ve tüketim yapısı hızla değişmiş, ekonominin genel görünümü piyasa ekonomilerine yaklaşmıştır.

Polonya'da, radikal aşamada ortaya çıkan temel eğilimler, mülkiyet yapısında özel mülkiyet doğrultusunda değişim, dışa açılma ve gelir dağılımında bozulma biçiminde belirginleşmiştir. Bu alanlardaki gelişmeler, kollektif uygulamanın son dönemindeki gelişmelerin, devamı biçimindedir. Mülkiyet yapısındaki özel sektör lehine değişim, büyük ölçüde 'yeni özel sektör' gelişimine dayalı olarak gerçekleşmiştir. Ampirik verilere dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmalar, Polonya'da, 'yeni özel sektör'ün gelişme

ivmesinin ve bu sektörün reform yanlısı politik kitle tabanı yaratabilme yeteneğinin yüksekliğini ortaya koymaktadır. Yeni özel sektör gelişimi, ekonominin yapılanması ve demokratik kurumların oluşumunda belirleyici rol oynamıştır. Kollektif uygulamanın son döneminde başlayan dışa açılma süreci, radikal aşamada hızlanmış, dış ticaret, bileşim ve coğrafi dağılım açısından değişmiş, ekonomi dışa açık bir pazar ekonomisi biçimine dönüşmüştür. Radikal aşamada, yoksulluk düzeyi artmış, sosyoekonomik gruplar arasındaki ve bu grupların içindeki gelir dağılımı, piyasa düzeni yönündeki kurumsal dönüşümle uyumlu olarak, önemli ölçüde değişmiştir.

KAYNAKÇA

ARENDT, Hannah

1968 The Origins of Totalitarianism, New York : Harcourt.

ASLUND, Anders, P. BOONE ve S. JOHNSON

1996 "How to Stabilize? Lessons from Post- Communist Countries", Brookings Papers Economic Activity, I, 217-313

BALCEROWICZ, Lasek

1994 "Transition to the Market Economy: Poland, 1989-93 in Comparative Perspective", Economic Policy, 16:72-97

BALCEROWICZ, Lasek

1994 "Common Fallacies in The Debate on Transition to a Market Economy ". Economic Policy, 19: 18-20

BALCEROWICZ, Lasek ve A: GELB

1994 "Macropolicies in Transition to a Market Economy: A Three-Year Perspective', World Bank's Annual Conference on Development Economics, April 28, Washington D.C,

BERG, Andrew

1993 Radical Transformation of a Socialist Economy: Poland 1989-1991. Mimeo, MIT

BERG, Andrew

1994 "Does Macroeconomic Reform Cause Structural Adjustment. . Lessons from Poland?", Journal of Comparative Economics, 18: 376-409.

BERG, Andrew ve O.J. BLANCHARD

- 1994 Stabilization and Transition: Poland, 1990-91, O.J. BLANCHARD, K.A. FROOT ve J.D. SACHS (Ed), The Transition in Eastern Europe, Country Studies, Chicago, London: The University of Chicago Press, V,1:51-91.

BERG, Andrew ve J. SACHS

- 1992 "Structural Adjustment and International Trade in Eastern Europe:The Case of Poland", Economic Policy,14.

BLACK, Chyrl

- 1966 The Dynamics of Modernization: A Study in Comparative History, New York

BLANCHARD, Oliver, J

- 1997 The Economics of Post-Communist Transition. Oxford: Clarendon Press.

BOLTON, Paul ve G. ROLAND

- 1992 "Privatization Policies in Central and Eastern Europe', Economic Policy, 15.

BRETON, Paul, D. GROSS ve G. VENDILLE

- 1997 "Output Decline and Recovery in The Transition Economies: Causes and Social Consequences', Economics of Transition, V, 113-130.

BRUS, William

- 1986 "Political System and Economic Efficiency: The East European Context", S. GAMULKA(Ed.), Growth, Innovation and Reform.

BURKE, Edmund

- 1790 Reflections on the Revolution in France.

CASTANHEIRA, Micael ve V. POPOV

- 2000 Framework Paper on The Political Economics of Growth in Transition Countries, EERC Working Papers

CHERL, W, Gray ve başk.

- 1991 The Legal Framework for Private Sector Development in a Transitional Economy: The Case of Poland, Policy Research Working Papers, No:800, The World Bank, Wash,ngton.D:C.

CHMIEL Jasek ve Z. PAWLOWSKA

- 1996 Zmiany w Strukturze własności: Sektor Prywatny Gospodarki Polskiej w Latrach 1990-1994, Zagzty Centrum im Adama Smith, 19

COMMANDER, Simon, M. DUTZ ve N. Stern

- 1999 "Restructuring in Transition Economies: Ownership, Competition and Regulation", Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington D.C, April 28-30.

CORNIA, Giovanni ve A. V. POPOV

- 2001 "Structural and Institutional Factors in the Transition to the Market Economy: An Overview, G. CORNIA ve V. POPOV(Ed.), Transition and Institutions: The Experience of Gradual and Late Reformers, World Institute for Development Economic Research, Oxford: Oxford University Press.

DE BROECK, Mark ve V. KOEN

- 2000 "The Soaring Eagle: Anatomy of The Polish Take off in the 1990's", IMF Working Paper, 6.

DE MELO, Martha, C. DENİZER ve A. GELB

- 1996 "Patterns of Transition From Plan To Market", World Bank Economic Review, 3:397- 424

DEWATRİPONT, Michael ve G. ROLAND

- 1992 "The Virtues of Gradualism and Legitimacy in The Transition to a Market Economy", The Economic Journal, 102, 291-300

DUTZ, Mark ve M. VAGLIASINDI

- 1999 Corporate Governance and Restructuring in Transition Economies: An Empirical Assessment, EBRD, London.

EDWARDS, Sebastian ve C.A. EDWARDS

- 1991 Monetarism and Liberalization; The Chile Experiment. Chicago, London. The University of Chicago Press.

ELSTER, John

- 1993 "The Necessity and Impossibility of Simultaneous Economic and Political reform", D. GREENBERG ve başk.(Ed.), Constitutionalism and Democracy, New York.

ERNST, Maurice, M. ALEXEEV ve P. MARER

- 1996 Transforming The Core: Restructuring Industrial Enterprises in Russia and Central Europe. Colorado: Westview press Inc.

EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT

- 1995 Transition Report. London.

EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT

- 1999 Transition Report. London.

EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT

- 2000 Transition Report. London.

EUROPEAN BANK FOR RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT

- 2001 Transition Report. London.

EUROPEAN COMMISSION

- 1991 European Economy.

FALLENBUCHL, Zigniev

- 1983 East West Technology Transfer. Study of Poland 1971-1980. Paris, OECD.

FİDRMUC, Jan

- 1999 The Political Economy of Reforms in Central Europe, Dissertation Series, Tilburg University.

FİSCHER, Stanley ve A. GELB

- 1991 "The Process of Socialist Economic Transformation ", Journal of Economic Perspectives, V, 4, 91-105

FİSCHER, Stanley, R. SAHAY ve C.A. VEGH

- 1996 "Stabilization and Growth in the Transition Economies:The Early Experience", Journal of Economic Perspectives, X,2, 45-60.

FİSCHER, Stanley, R. SAHAY

- 2000 The Transition Economies After Ten Years, Working Paper, No.30 International Monetary Fund.

FRIEDERICH, Karl, Z. BRZEZIŃSKI

- 1965 Totalitarian Dictatorship and Autocracy. Cambridge:Harvard University Press.

FRYDMAN, Roman, A. RAPACYŃSKI ve J.S. EARLE

- 1993 The Privatization Process in Central Europe, CEU Privatization Reports, Vol:1. London: CEU Press.

GAMULKA, Stanislaw ve P. JASIŃSKI

- 1994 "Privatization in Poland 1989-1993: Policies, Methods and Results, S. ESTRIN(Ed.), Privatization in Central and Eastern Europe. New York: Longman Group Ltd.

GORA, Marek

- 1992 Industrial Adjustment During Transition: The Case of Polish Industry, Research Paper no.7, Washington D.C:World Bank.

GORNY, Grzegorz

- 1989 "Igloobomba", Gazeta Wyborcza, 30.8.1989.

GUS

1990 Biuletyn Statystyczny, Warszaw.

GUS

1994 Rocznik Statystyczny, Warsaw

HAYEK, Von.F

1944 The Road To Serfdom . Chicago:Chicaco University Press.

HAVRYLYSHYN, Oleh ve başk.

2000 Growth Experience in Transition Countries, 1990-98, IMF, Occasional Paper no. 184.

HAVRYLYSHYN, Oleh, D. Mc GETTİGAN

2000 Privatization in Transition Countries, Post-Soviet Affairs, XVI, 3, 257-286.

HUNYA, Gabor

1991 "Speed of Privatization of Big Enterprises in Central and Eastern Europe- General Concepts and Hungarian Practice", WIIW Forschunberiechte, no.176.

ILSS

1995 Social Policy in 1993-1994. Main Problems in Transition Period, Occasional Papers no.6, Warsaw.

INTERNATIONAL MONETARY FUND

1999 International Financial Statistics, October.

INTERNATIONAL MONETARY FUND

2000 World Ekonomik Outlook, September.

JACKSON, John.E, J. KLİCK ve K. POZNANSKA

1998 Firm Creation and Economic Transitions, Working Paper Nr.238, William Davidson Institute, University of Michigan.

JACKSON, John.E, J. KLICK ve K. POZNANSKA

- 1999 Democratic Institutions and Economic Reform: the Polish Case, Working Paper Nr. 240, William Davidson Institute, University of Michigan.

JOHNSON, Simon

- 1994 Private Business in Eastern Europe, O.J. BLANCHARD, K.A.FROOT, J.D.SACHS(Ed.), The Transition in Eastern Europe, V.2, Chicago, London: The University of Chicago Press.

JOHNSON, Simon, D. KAUFMANN ve A. SHLEIFER

- 1997 Politics and Entrepreneurship in Transition Economies, Working Paper nr.57, William Davidson Institute, University of Michigan.

JOWITT, K

- 1971 Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Romania , 1945-66. Berkeley: University of California Press.

JOWITT, K

- 1978 The Leninist Respons to National Dependency, University of California-Berkeley, Institute of International Studies Research Series nr.37.

KAMINSKI, Bartlomiej

- 1993 The Foreign Trade Dimension of The Market Transition in Poland: The Surprising Export performance and It's Sustainability, Policy Research Working Papers nr.1144, The World Bank.

KOLODKO, W.Grzegorz

- 2000 "Transition To a Market and Entrepreneurship: The Systemic Factors and Policy Options, Communist and Post Communist Studies, 33, 271-293.

KORNAI, Janos

- 1992 The Socialist System. The Political Economy of Communism, London, New York : Oxford University Press.

KORNAĹ, Janos

- 2000 "Ten Years After 'The Road To a Free Economy: The Author's Self-Evaluation', Economic Systems, XXIV, 4, 353-359.

LĪBERMAN, Iva.W

- 1997 "Mass privatization in Comparative Perspective", I. LĪBERMAN, M. RAY, S.N. STELPAN (Ed.), Between State and Market: Mass Privatization in Transition Economies, Studies of Economies in Transformation Nr.23, World Bank.

LĪPTON, David ve J. SACHS

- 1990 "Creating a Market Economy: The Case of Poland", Brookings Papers on Economic Activity, 1, 75 -147.

MALACHOWSKI, Andrzej

- 1989 'Akcionariat Pracowniczy. Alternatywa Dla Tzm, Spolek Nomenklaturawach', Katolic.10,9.

MARER, Paul ve S. ZECHĪNI

- 1991 The Transition To a Market Economy. Paris. OECD

MĪLANOVĪC, Branko

- 1995 Poverty, Inequality and Social Policy in Transitional Economies, Policy Research Working Paper No.1530, World Bank, Washington D.C.

MĪLANOVĪC, Branko

- 1996 Income, Inequality and Poverty During The Transition, World Bank, Transition Economics Division, Research Working Paper Nr.11.

MĪLANOVĪC, Branko

- 1998 Explaining The Increase in Inequality During The Transition, Policy Research Working Paper No:1935, World Bank, Washington D.C.

MINISTRY OF OWNERSHIP CHANGES

1992 Privatization Programme.

MINISTRY OF OWNERSHIP CHANGES

1993 Mass Privatization Programme. An Exploration.

MISES, Von.L ve F. HAYEK

1920 "Economic Calculation in The Socialist Commonwealth',
Collectivist Ekonomik Planning. London: Routledge and Kegan Paul.

MISZERAK, Martin

1992 Kapitalista Powszechny, 4,12.

MURRELL, Peter

1991 "Notes On Conservatism and Its Implications for Ekonomik Policy in Eastern europe', R. SCHÖNFELD(Ed.), Transforming Economic System in Eastern Europe. München:Sudosteuropa-Gesellschaft.

MURRELL, Peter

1992a "Evolutionary and Radical Approaches to Economic Reform',
Economics of Planning, 25, 79-95.

MURRELL, Peter

1992b "Conservative Political Philosophy and The Strategy of Economic Transition', East European Politics and Societies, 6.

MURRELL, Peter

1992c "Evaluation in Economics and in The Economic Reform of the Centrally Planned Economies", C. CLAGUE ve C. RAUSSER(Ed.), The Emergence of Market Economy in Eastern Europe, Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publications.

NELSON, Joan.M

- 1993 "The Politics of economic Transformation', World Politics, 431-463.

NELSON, R. Richard

- 1990 "Capitalism as an Engine of Progress", Research Policy, 19,193-214.

NELSON, R. Richard ve S.G. WINTER

- 1982 An Evalutionary Theory of Economic Change. Cambridge, Massachussets, London: Harward University Press.

NELLIS, John

- 1998 "Privatization in Transsition Economics: An Update", H.G. BROADMAN(Ed.), Case - by - Case Privatization in the Rusian Federation - Lessons from International Exprience, Discussion Paper No:385, World Bank.

NUTI, Dominico ve R. PORTES

- 1993 "CentralEurope:The Way Forward", R. PORTES(Ed.), Economic Transformation in Eastern Europe. Oxford: Basil Blackwell.

OAKESHOTT, Michael

- 1962 Rationalism in Politics and Other Essays. New York.

ORGANISATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT

- 1980 Foreign Trade by Commodities. Paris.

ORGANISATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT

- 1983 Foreign Trade by Commodities. Paris

ORGANISATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT

- 1991 World Development Report. Paris

ORGANISATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT

1997 Economic Surveys: Poland. Paris.

ORGANISATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT

2000 Economic Surveys: Poland. Paris.

POHL, Gerhard

1997 Privatization and Restructuring in Central and Eastern Europe: Evidence and Policy Options, World Bank Technical Paper:368.

POLISH ECONOMIC MONITOR

1994 Economic Report: February. Warsaw

POPPER, Karl

1971 The Open Society and Its Enemies. Princeton.

POPOV, Vladimir

2000 "Shock Therapy Versus Gradualism: The End of The Debate(Explaining The Magnitude of Transformational Recession)", Comparative Economic Studies, XXXXII, 1, 1-40.

PORTES, Richard

1981 The Polish Crisis: Western Policy Options. London: Royal Institute of International Affairs.

POZNANSKI, Kazimierz

1993 "Restructuring of Property Rights in Poland: A Study in Evolutionary Economics, East European Politics and Societies, VII, 3.

POZNANSKI, Kazimierz

1996 Poland's Protracted Transition. Institutional Change and Economic Growth 1970-1994. Cambridge: Cambridge University Press.

POLITYKA

1989 Wrzesien no. 49

ROBERTS, Brian

1992 The Welfare Consequences of Price Liberalization in Eastern Europe, Mimeo, MIT.

RONDINELLI, A, Dennis, J. YURKIEWICZ

1996 "Privatization and Economic Restructuring in Poland: An Assesment of Transition Policies", American Journal of Economics and Sociology, LV, 3, 145-160.

SACHS, Jeffery

1991 "What is to be Done ?", A. KOVES ve P. MARER(Ed.), Foreign Ekonomik Libberalization: Transformations in Socialist and Market Economies:Boulder:Westview Press.

SACHS, Jeffery

1992 "Building a Market Economy in Poland", Scientific American, March, 34 - 40.

SACHS, Jeffery

1995 "Reforms in Eastern Europe and The Former Soviet Union in Light of The East Asian Experiences", Trilateral Conference on Transition from Socialist Economies, Tokyo, January 6-7.

SCHUMPETER, Joseph

1939 Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of The Capitalist Process. New York:Harper and Row.

SCHUMPETER, Joseph

1942 Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper and Row.

SHEN, Raphael

1992 The Polish Economy: Legacies From Past , Prospects for The Future. New York, Westport, Connecticut, London:Praeger.

SHITOV, Aleksandr

- 1981 "Povyshenie Dlanovoi Distsipliny: Trebovanie Vremeni", Planovoe Khozyaistvo. Moskov. II.

SLAY, Ben

- 1993 The Polish Economy : Crisis, Reform and Transformation. Princeton, New Jersey : Princeton University Press.

SMITH, Andrei, C. B. CİN ve M. VODOPIVEK

- 1997 'Privatization and Restructuring in Central and Eastern Europe: Evidence and Policy Options', Journal of Comparative Economics, 25,(2), 158-179

STANISZKIS, Jadwiga

- 1991 "Political Capitalism in Poland", East European Politics and Societies, 5, 1.

WELFE, Wladsylaw

- 1999 "Economic past, Market Reforms in Poland and The Prospects of Growth in the 90's", R. COURBIS, W. WELFE(Ed.), Central and Eastern Europe on Its Way To European Union, Simulation Studies Based on Macromodels, Berlin:Lang.

WELLIS,Stanislaw, M. IWANEK ve M. BEDNARSKI

- 1993 "Privatization", Henryk Kierzkowski, M. OKOLSKI ve S. WELLIS(Ed.), Stabilization and Structural Adjustment in Poland, London:Routledge.

WINIECKI, Jan

- 1991 "The Inevitability of a Fall in Output in the Early Stages of Transition To The Market: Theoretical Underpinnings", Soviet Studies, XXXXIII,4, 669-676.

WINIECKI, Jan

- 1993 Heterodox Stabilization in Eastern Europe. Working Paper No.8. London: EBRD.

WORLD BANK

1989 Social Indicators of Development. Baltimore: John Hopkins University Press.

WORLD BANK

1995 Understanding Poverty in Poland, A World Bank Country Study, Washington D.C.

WORLD BANK

1996 From Plan To Market, World Development Report

WORLD BANK

2001 Trade and Foreign Direct Investment in Poland: Will Export Recovering?. Washington D.C.

ZYCIE GOSPODARCZE

1989 Kwiecien no.19.

EKLER

Ek 1: EBRD Dönüşüm Göstergeleri Sınıflandırma Sistemi^a

Büyük Ölçekli Özelleştirme

1. Çok az özel mülkiyet.
2. Tamamlanmış bir özelleştirme programının uygulamaya hazır durumda bulunması. Sınırlı miktarda satışın gerçekleşmiş olması.
3. Ticari şirket yönetimine ilişkin önemli sorunlar bulunmakla birlikte, büyük ölçekli devlet işletmelerinin %25'inin özelleştirilmiş ya da özelleştirme sürecinde bulunması.
4. Devlet mülkiyetindeki işletme ve çiftlik aktiflerinin %50'sinden fazlasının özelleştirilmesi ve bu işletmelerin, ticari yönetim açısından önemli gelişmeler gerçekleştirmesi.
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomileri için tipik olan standart ve normlar. İşletme aktiflerinin %75'den fazlasının etkin ticari şirket yönetimi koşulları altında özelleştirilmesi.

Küçük Ölçekli Özelleştirme

1. Çok az gelişme
2. Önemli bir bölümün özelleştirilmesi.
3. Programın tamamına yakınının uygulanması.
4. Küçük ölçekli firmaların tamamının ticari mülkiyet hakkıyla birlikte özelleştirilmiş olması..
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomilerindeki standartlar ve performans normlarına ulaşılmış bulunulması. Küçük ölçekli işletmelerde devlet mülkiyetinin bulunmaması. Toprağın etkin biçimde ticarete konu olması.

^a Dönüşüm göstergeleri sınıflandırma sistemi, EBRD(1999:25)' de yer almaktadır.

Firma Yönetimi ve Yeniden Yapılanma

1. Yumuşak bütçe kısıtı koşullarının(işletme düzeyinde finansal disiplini zayıflatan subvansiyon ve titizlikle izlenmeyen kredi uygulaması) geçerli olması. Ticari şirket yönetimi alanında sınırlı reform.
 2. Orta katılımda kredi ve subvansiyon politikası. İflas düzenlemeleri, rekabet ve şirket yönetiminin ticarileştirilmesi alanında sınırlı gelişme.
 3. Bütçe kısıtının katılaştırılması ve ticari şirket yönetiminin teşvik edilmesi doğrultusunda önemli boyutta ve kararlılıkta önlemler alınması.
 4. Ticari şirket yönetimi alanında önemli boyutta gelişme.
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomilerindeki standartlar ve performans normları. İç finansal kurumlar ve piyasalar yoluyla ticarileşmenin etkin kontrolünün sağlanması.

Fiyat Liberalizasyonu

1. Fiyatların büyük bir bölümünün hükümet tarafından resmi kontrolü.
 2. Bazı önemli ürün kategorileri için fiyat kontrolü. Devlet işletmeleri üretiminin büyük ölçüde piyasa dışı fiyatlara dayalı olarak sürdürülmesi.
 3. Fiyatların liberalizasyonunda önemli ölçüde gelişme sağlanması. Devlet sektörü üretiminde piyasa dışı fiyatlarının rolünün büyük ölçüde ortadan kalkması.
 4. Fiyat liberalizasyonunun büyük ölçüde gerçekleştirilmesi. Kullanım fiyatının ekonomik maliyeti yansıtması.
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomilerinin standartları ve performans normları.

Dış Ticaret ve Döviz Sistemi

1. İthalat ve ihracat kontrollerinin yaygın olarak uygulanması ve dövizin çok sınırlı olarak serbest edinimi.
2. İthalat ve ihracat kontrollerinin kısmen liberalleşmesi. Dış ticaret rejimi tamamen şeffaflaştırılmamakla birlikte, prensip olarak tam konvertibilitenin benimsenmiş olması.

3. İhracat ve ithalat üzerindeki tüm miktarsal ve yönetsel kısıtlamaların büyük bir bölümünün kaldırılması. Tam konvertibilite.
4. Tarım sektörü dışında, ithalat ve ihracat üzerindeki miktarsal ve yönetsel kısıtlamaların tümünün ve ihracat tarifelerinin büyük bir bölümünün kaldırılması.
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomilerinin standartları ve performans normları. Gümrük tarifelerinin büyük bir bölümünün kaldırılması. WTO üyeliği.

Rekabet Politikası

1. Rekabet kanunu ve kurumlarının bulunmaması.
2. Rekabet politikasına ilişkin düzenlemeler ve kurumların oluşturulması. Piyasaya girişe ilişkin kısıtlamalarda azaltılmaya gidilmesi.
3. Piyasa gücünün kötüye kullanılmasını ve dominant firma gruplarının oluşumunu engellemeye yönelik yaptırımların uygulanması. Piyasaya giriş üzerindeki engellerin büyük ölçüde azaltılması.
4. Piyasa gücünün kötüye kullanılmasının azaltılması ve rekabet ortamının teşvik edilmesine ilişkin yaptırım ve önlemlerin etkin biçimde uygulanması.
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomilerindeki performans ve standartlar. Rekabet politikasının etkin biçimde izlenmesi.Piyasaların büyük bir bölümüne sınırlamasız giriş.

Bankacılık Reformu ve Faiz Oranlarının Liberalizasyonu

1. İki kesimli bankacılık sisteminin gerçekleştirilmesi yönünde çok az gelişme.
2. Kredi tahsisi ve faiz oranlarının önemli ölçüde liberalizasyonu. Doğrudan kredi tahsisi ve faiz oranı tavanının sınırlı olarak uygulaması.
3. Banka aktiflerinin borçlarını ödeyebilirliği ve bankacılık işlemlerinin objektif biçimde denetlenebilirliği alanında önemli gelişmelerin kaydedilmesi. Sınırlı ölçüde ucuz ve terchli faiz uygulamasıyla birlikte, tam olarak faiz liberalizasyonunun sağlanması. Önemli ölçüde özel bankaların ortaya çıkması ve özel sektöre kredi sağlıyor olmaları.

4. Bankacılık kanunu ve düzenlemelerinin BIS standartlarına yaklaşması. Bankalar arası rekabet ve objektif denetimin işliyor olması. Özel işletmelere önemli ölçüde kredi verilmesi ve finansal derinliğin sağlanması.
- 4+Gelişmiş sanayi ekonomilerinin standartları ve performans normları. Bankacılık kanunu ve düzenlemelerinin BIS stsndartlarına tamamen uygunluk göstermesi. Rekabetçi bankacılık düzeninin bütün hizmetlerinin sunulması.

Menkul Değerler Piyasaları ve Bankalar Dışı Finansal Kurumlar

1. Küçük düzeyde gelişme.
2. Senet değişimi, piyasa yapıcılar ve brokerlerin ortaya çıkmaya başlaması. Bazı kamu kağıtlarının işlem görmesi. Hisse senedi ihracı ve ticaretine ilişkin hukuki çerçevenin başlangıç düzeyinde oluşturulması.
3. Özel firmalarca önemli ölçüde hisse senedi ihracı yapılması. Bağımsız menkul kıymet kurumlarının oluşması, takas işlemlerinin ve azınlık hisselerinin güvence altına alınması. Yatırım fonları, özel sigorta ve leasing kuruluşları gibi bankalar dışı finansal kurumların ortaya çıkması ve bunlara ilişkin hukuki düzenlemelerin yapılmış olması.
4. Hisse senetlerine ilişkin kanun ve düzenlemelerin IOSCO standartlarına yaklaşması. Piyasa akışkanlığı ve kapitalizasyonun gerçekleşmiş olması. Bankalar dışı finansal kurumlar ve bunlara ilişkin düzenlemelerin etkin olarak işlemesi.
- 4+.Gelişmiş sanayi ekonomilerinin standartları ve performans normları. Hisse senedi kanunları ve düzenlemelerinin IOSCO standartlarına çok büyük ölçüde yaklaşmış olması.

ÖZET

Göreceli olarak yavaş bir hızla gelişmekte olan kollektif ekonomilerin piyasa ekonomisine dönüşüm süreci, 1990'ların başında politik yönetimlerin değişmesiyle birlikte hızlanarak, 'radikal aşama' olarak adlandırılabilcek yeni bir döneme girmiştir. Bu çalışmada, radikal aşamada ortaya çıkan temel eğilimler, Polonya örneğine dayalı olarak incelenmektedir. Radikal aşamada, dönüşüm sürecinde yer alan ülkelerin ekonomik performansları farklılık göstermiştir. Ampirik veriler, büyüme performanslarındaki farklılığın büyük ölçüde kurumsal faktörlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Polonya'da, radikal aşamadaki temel eğilimler, kurumsal dönüşümle uyumlu olarak, mülkiyet yapısında özel sektör doğrultusunda değişim, dışa açılma ve gelir dağılımında bozulma biçiminde belirginleşmiştir. Ampirik veriler, 'yeni özel sektör' gelişiminin, ekonomik ve politik yapının yeniden oluşumundaki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Transformation process of collective economies to market economy which has been improving with relatively slow speed was accelerated with the changes of political leaderships in early 1990's and got into a new period which might be called as 'radical stage'. In this study, basic tendencies which emerged in radical stage have been examined on the base of Polish example. At radical stage, economic performances of countries taken place in the transformation process have been differentiated. Empirical studies brought out that big part of this differentiation came from institutional factors. In Poland, at radical stage, changes in the property structure in the direction of private sector, economic opening and deterioration in income distribution emerged as basic tendencies consistent with institutional changes. Empirical studies show that 'new private sector' development played a decisive role in economic and political restructuring.

1. C. YÖZÜMLÜĞÜ A. B. TİM A. B. TİM
BİLGİLENDİRME VE İRİTASYON